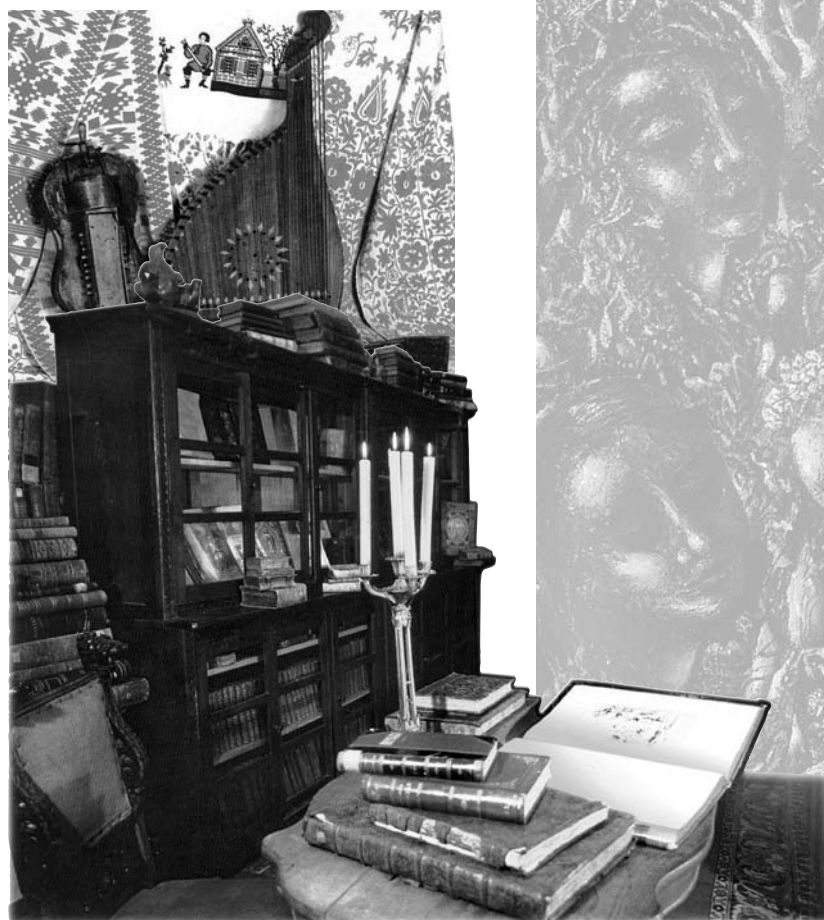

Олена Міщенко

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 9 класу
загальноосвітніх
навчальних закладів

9

Київ
«ГЕНЕЗА»
2009

АІ

ББК 83.34УКР.я721
М71

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України № 56 від 02.02.2009 р.)*

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Незалежні експерти:

Шевченко З.О., кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії літературної освіти Інституту педагогіки АПН України;

Мовчан Р.В., кандидат філологічних наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України;

Стефак О.П., учитель-методист СЗШ № 18 м. Львова;

Линь О.С., учитель Рівненського міського економіко-правового ліцею;
Ключник Г.М., методист відділу освіти Рівненської районної державної адміністрації;

Римар Л.Я., методист відділу освіти Кам'янської районної державної адміністрації Рівненської області;

Мелешко В.А., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка.

Відповідальні за підготовку підручника до видання:

Таранік-Ткачук К.В., головний спеціаліст МОН України;

Шинкарук Н.І., завідувач сектору Інституту інноваційних технологій і змісту освіти.

Міщенко, О.І.

М71 Українська література: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Олена Міщенко. – К. : Генеза, 2009. – 304 с. : іл.
ISBN 978-966-504-904-3.

Підручник створено згідно з чинною програмою з української літератури для 12-річної школи. Його укладено з урахуванням історико-хронологічного підходу, відповідно художні твори в ньому проаналізовано в контексті історико-літературного процесу. Підручник має чотири розділи: «Усна народна творчість», «Давня українська література», «Нова українська література» і «З літератури ХХ століття». Підрозділи містять біографічну довідку про письменників, аналіз творів, передбачених програмою, що здійснений відповідно до новітніх досягнень літературознавства.

Підручник враховує вікові та психологічні особливості учнів 9-го класу, спонукає до творчості, посилює зацікавленість національною літературою.

ББК 83.34УКР.я721

© Міщенко О.І., 2008
© Видавництво «Генеза»,
оригінал-макет, 2009

ISBN 978-966-504-904-3

Від автора

*Моєму батькові
присвячую...*

Ш

ановні дев'ятикласники! Ви знову розгорнули підручник, який поведе вас шляхами українського Слова, допоможе віднайти скарби, заховані талановитими предками в рядках художніх творів.

Нині ви робите надзвичайно відповідальний крок – переходите з дитинства в юність. Ви наближаєтеся до дорослого життя, дорослих проблем – і вже з теплою поблажливістю дивитиметеся на молодших за себе. Тож і підручник у вас тепер «дорослий», у якому вже не буде художніх текстів, а лише коментарі до них. Вам доведеться відповідати на непрості запитання, які поставлять вам її величність Література і саме життя.

Підручник має чотири розділи: «Усна народна творчість», «Давня українська література», «Нова українська література» і «З літератури XX століття». Та перед тим, як розпочати роботу, уважно опрацюйте вступ. Адже в ньому розглянуто основні поняття, якими ви будете послуговуватися під час аналізу літературних епох, напрямів і творів.

Ви працюватимете з надзвичайно цікавими рубриками: «Запитання і завдання», «Ваш літературознавчий словник», «Робота в групах», «Дізнайтеся більше», «Подорож літературами світу», «Ваше портфоліо» (що об'єднує рубрики «Творчі завдання» та «Працюємо з проектом»), «Відпочиваючи, вчимося», «Дискутуємо», «Поглиблюємо знання, розширюємо світогляд» і «Літературно-мистецька вітальня». Дві перші рубрики – обов'язкові, решта – додаткові, проте, опрацювавши їх, ви отримаєте корисну інформацію, що неодмінно стане вам у пригоді, збагатите свій життєвий досвід, урізноманітните захопливими пошуками й пригодами непростий шлях пізнання. Усі виконані завдання та проекти долучайте до «Вашого портфоліо», так ви зберете ваші творчі роботи і зможете скористатися ними за потреби в будь-який час.

Напевно, ви звернете увагу на те, що авторські статті перериваються запитаннями. Уважно опрацюуйте їх, адже вони допоможуть вам пригадати вивчене раніше, зосередити увагу на особливо значущій інформації.

Завершальний розділ підсумує ваші знання, здобуті за рік, укаже напрями підготовки до вивчення української літератури в 10-му класі.

Тож до праці, юні дослідники! Успіху вам, творчих звершень і відкриттів!

Олена Міщенко

ВСТУП

Благословенна та ясна година,
Коли буквар до рук бере дитина,
Коли читає «Кобзаря» юнак,
Коли Франка «огромнії сонети»
Підносять дух, коли говорять Гете,
Шекспір, Міцкевич, Лермонтов, Бальзак.

Дмитро Павличко

«НЕ ГІДНИЙ ПИСАТИ НІХТО, В КОГО НЕЧИСТІ ВНУТРІШНІ ПОМИСЛИ...»

Нашу розмову, певно, варто розпочати зі слів відомого письменника й літературознавця *Юрія Коваліва*: «У нашій історії – одній з нещасних, безглузких, безпорадних, яку, за точним спостереженням Володимира Винниченка, треба читати “з бромом”, майже не знаходилося століттями іншої національно свідомої сили, крім письменників, які зважилися на свій страх і ризик заповнювати випорожнені ніші національної культури за рахунок свого таланту, що підлягав офірі¹ заради великої мети – порятунку рідного краю... Адже завдяки літературі та позалітературній діяльності наших письменників Україна не зникла безвісти».

Федір Коновалюк.
Обкладинка
до першого
українського букваря.
1925 рік

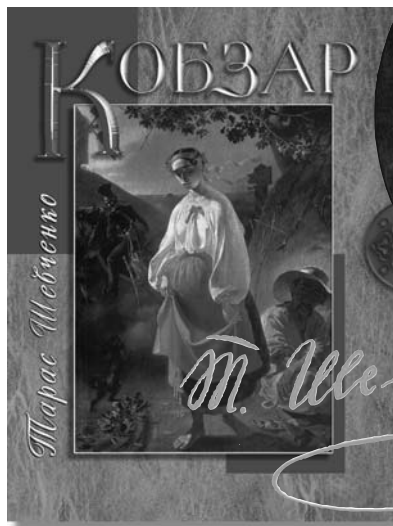
Прокоментуйте думки науковця. Чи справді література могла протягом віків зберегти, вирятувати і врешті відбудувати нашу державу? Як можна трактувати слова Володимира Винниченка?

То в чому ж таємниця могутності Літератури, що здатна вершити долю держав? Довідаймося, як народжувалася вона, як поставала з наскельних малюнків і перших нехитрих поезій, як мужніла і вдосконалювалася, заволодівала душами й серцями мільйонів читачів, цілим світом!

ПАМ'ЯТАЙМО!

Терміном «література» (мистецтво слова) визначають сукупність рукописних і друкованих творів певного народу, періоду чи доби. Його почали використовувати лише у XVIII столітті замість термінів «поезія», «поетичне мистецтво».

¹ Офіра – жертва.

М. Шевченко

Література постала з усної народної творчості в глибоку давнину, в період становлення державності й розвитку писемності. У найдавніших пам'ятках культури словесне мистецтво нерозривно пов'язане з міфологією, релігією, першопочатками природничих та історичних наук, етичними законами й практичним досвідом народу.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Літературна спадщина найдавніших цивілізацій – Єгипту, Китаю, Іудеї, Індії, Греції, Риму – є свого роду фундаментом світової літератури. Термін «література» запровадив в античній філології Цицерон.

Які літературні пам'ятки найдавніших цивілізацій ви знаєте? Навіщо, на вашу думку, сучасне суспільство звертається до них? Яка інформація в цих творах є для нас найважливішою?

Література як письмова форма побутування мистецтва слова формується зі становленням суспільства. Перетворюючись уже не в усному, а в читацькому сприйнятті, твори переходили в нове, літературне буття. Водночас література об'єднує всі елементи народного мовлення, її словесний матеріал стає універсальним.

Поступово словесність завойовує своє право на духовну своєрідність, утверджується як нова форма художнього пізнання світу, творчої діяльності, стає такою формою художньої творчості, яка займає в системі мистецтв особливе місце.

Письменники долучаються до літературного процесу художніми відкриттями, змінюючи принципи пізнання людини і світу.

Крізь століття література йшла тернистим шляхом, означеним зміною художніх епох, кожна з яких знаменувала новий щабель розвитку унікального мистецтва – живописання словом. Однією з найуніверсальніших є *естетико-стильова періодизація літератури*, основоположник

якої – видатний український учений-філолог *Дмитро Чижевський*. В її основі лежить принцип зміни стилю епох (адже поняття стилю доволі універсальне, і ми ще матимемо змогу в цьому переконатися). Стиль певної епохи акумулює як ідеологічні, так і естетичні засади мистецького життя.

ПАМ'ЯТАЙМО!

У європейській культурі виділяють такі мистецькі епохи: *античність, Середньовіччя* (раннє й пізнє), *Ренесанс, бароко, класицизм, романтизм, реалізм, модернізм, пост-модернізм*.

Українська література переживала всі ці епохи по-своєму, і кожна з них має потужний національний контекст.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Національне в літературі – органічна якість письменства, зумовлена генетичною пам'яттю, звичаями, традиціями, мовою, типом світосприйняття народу.

Зверніть увагу, саме через проникнення в глибини душі свого народу піднявся до висот світової класики Тарас Шевченко. Ви запитаете: як таке можливо? Адже кожен народ має свою історію, і навряд чи іноземець відчує глибину страждань поневоленого українського люду!

Тож поміркуймо, як художній твір стає надбанням світової класики.

У всі часи, відколи існує цивілізація, людину цікавили вічні цінності: сенс життя, добро і всепрощення, любов і честь, відданість і правда... Саме на цих гуманістичних ідеалах постала творчість Великого Кобзаря, завдяки чому українська література отримала класика світового рівня. Водночас важко назвати іншого митця, який би так глибоко й усебічно, потужно й масштабно наповнив скарбницю літератури національної, адже саме нація, ми, українці, визнали його лідером, пророком, месією...

Ось як сказав про це видатний український письменник, культурний і громадський діяч *Михайло Старицький*:

І заповіт братерства та любові,
Що він нам дав, як стяг, на боротьбу,
Перелетить луною в інші мови
І правдою подужає злобу.

А *Іван Франко* продовжив роздуми: «Кожен чільний сучасний письменник – чи він слов'янин, чи француз, чи скандинавець... – може мати якесь значення, хто має і вміє цілій освіченій людськості сказати якесь своє слово в тих великих питаннях, що ворухать її душею, та разом сказати те слово в такій формі, яка б найбільше відповідала його національній вдачі».

Пригадайте вивчені твори Тараса Шевченка і на конкретних прикладах проаналізуйте, що в цих творах свідчить про їхню національну закоріненість, а що – про приналежність до світової класики.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Предметом дослідження і зображення в мистецтві є навколишній світ у сприйнятті людини, різні прояви її ставлення до реальності. Однак саме в мистецтві слова (а також в театрі й кіно, що виникли на його основі) людина як носій духовності стає прямим об'єктом пізнання і відтворення.

Як же твориться той унікальний світ, який так захоплює читача? У чому таємниця безсмертя одних творів і одноденної слави інших? Чому літературний твір, розкладений на окремі слова і фрази, втрачає свою неповторність, магію, владу над нашими серцями? На ці запитання людство намагається знайти відповіді тисячоліттями. У кожного покоління, як і в кожної людини, відповідь своя. І ми спробуємо поміркувати над цим і збагнути, навіщо беремо до рук книжку, чому навіть у добу новітніх технологій ніщо не може замінити живого слова, наповнити душу світлом і добром так, як це робить Література.

Спершу з'ясуємо, чи потрібні для аналізу твору спеціальні знання. Чому, прочитавши твір, вивчивши біографію митця, ви часто байдуже перегортаєте останню сторінку книжки – і нічого не лишається ні в душі, ні в пам'яті? Чому вистраждані, іноді кров'ю серця написані рядки не тривожать душевних струн?

Варто знати головне: той, хто хоче зрозуміти літературний твір, глибинний задум автора, повинен пізнати таємниці його творчої лабораторії, увійти в унікальний, іноді химерний світ письменника, стати співавтором.

Як ви розумієте поняття «співавторство»? Чи кожна людина здатна стати співавтором? Пригадайте, як змінювалося з віком ваше сприйняття книжки.

Співпраця з автором вимагає глибокого і вдумливого аналізу твору в двох контекстах – **історичному й естетичному**. Так, історичний контекст передбачає визначення місця і ролі твору в історико-культурному, літературному процесах доби, його актуальність, злободенність у певному історичному часі, органічність сюжету для історичної епохи (історизм сюжету). Значущим є й естетичний контекст аналізу, під час якого необхідно розкрити естетичні ідеали автора, визначити художню вартість літературного твору, його художньо-емоційну природу, особливості поетики.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Під час аналізу твору слід схарактеризувати: жанр твору, його ідейно-тематичний зміст, композицію, систему образів, особливості мови, актуальність, виховне й естетичне значення, художню майстерність автора.

Пригадайте, які елементи аналізу ви вже застосовували під час вивчення літературних творів.

Література – найуніверсальніший вид мистецтва. Їй під силу підкорити час: розгорнувши книжку, ми вмиць опиняємося на мармурових плитах давньоримських палаців, якими проходили ще Сократ і Юлій Цезар... Літературі підвладний і простір, адже сторінки одного твору можуть переносити нас із мальовничих Карпат на береги Чорного моря, у далеку Лапландію чи загадкову Африку. Література може змалювати будь-кого

Олекса Новаківський.
Панно-алегорія

і будь-що – від вродливої Афродіти до потворного фантастичного чудовиська. Література здатна проникнути в найпотаємніші куточки людської душі, спостерегти наївне поривання і велич страждання...

Які функції, на вашу думку, виконують інші види мистецтва?

Тож ми переконалися: кожен твір – неповторне мистецьке явище, унікальне за своєю суттю. Що ж є основою цієї унікальності? Насамперед творча індивідуальність митця. Адже самотність художніх творів породжена самотністю особистості, що їх створює. Ось як повчав своїх студентів *Олександр Довженко*: «Треба високо мислити, не боячись своє художницьке знамено нести якомога вище».

Варто згадати і про психологію творчості, яка відкриває творчу індивідуальність письменника. Це поняття є надзвичайно цікавим, багатограним і складним. Творча особистість, поза сумнівом, є унікальною. І осердя цієї унікальності – індивідуальний стиль письменника.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Творча індивідуальність – неповторна своєрідність творчої діяльності митця, зумовлена його талантом, світоглядом, характером, життєвим досвідом, художнім смаком.

Індивідуальний стиль – специфіка письма автора, його характерні мовні особливості, неповторне емоційно-експресивне забарвлення.

Вас уже можна вважати досвідченими читачами: адже ви не сплутаєте поезію Лесі Українки з рядками Ліни Костенко, а вірш Івана Франка – зі строфами Леоніда Кисельова. Безперечно, стиль будь-якого письменника –

Віктор Зарецький. Дерево. Витоки мистецтва

це складна система, що ґрунтується на певному визначальному принципі. І якщо з'ясуємо цей принцип, то знайдемо той основний стрижень творчості письменника, який і вирізняє його з-поміж інших.

Порівняйте два твори одного жанру різних авторів і визначте, чим вони різняться між собою. Зробіть висновок, чи справді кожен митець – неповторна творча особистість.

Так само і кожен твір – яскраве самобутнє явище, нова реальність, створена уявою митця. Це окремий світ, що стає документом свого часу. Ви запитаєте: як може бути світ, створений уявою митця, документом? Усе просто: автор належить своєму поколінню, він живе в певну епоху, яка визначає проблеми, сюжети, особливості стилю і мови. Кожен твір народжується у визначеному історико-культурному просторі і є його відображенням, тим самим документом доби.

Скажімо, ви вивчали твори Олексі Стороженка і Всеволода Нестайка. Погодьтеся, з огляду на тему, проблематику, провідну ідею, сюжет і мову кожного з них можна безпомилково визначити: «Скарб» є одним з кращих творів свого жанру в національній літературі XIX століття, а «Тореадори з Васюківки» – взірцем пригодницької повісті для юних читачів XX століття.

Пригадайте, які ознаки певної історичної та літературної епохи є в згаданих творах.

Життя, що нуртує всередині твору, як маленький всесвіт, відображає Всесвіт справжній, повноту і цілісність людського життя. А зустріч автора й читача в художньому світі літературного твору є способом долучення до цього величного світу, засобом виховання істинної людяності, формування всебічно розвиненої особистості.

Наша розмова була б незавершеною, якби ми не згадали, що талановиті письменники – це ще й неабиякі жартівники! Ось який цікавий «рецепт» написання художнього твору вигадав французький поет *Кено*:

Беріте слово за основу
І на вогонь поставте слово.
Децицю мудрості візьміть,
Наївності шматок вломіть,
Ще трохи зір, ще трохи перцю,
Шматок тремтячого ще серця.

І на майстерності плиті
Все те не раз прокип'ятить,
Отак і раз, і два, і втретє.
Тепер пишіть! І все ж, і все ж –
Слід народитися поетом!

Спробуйте скористатися цим рецептом – а раптом ви народилися поетом!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I рівень – початковий

1. Пригадайте, як виник термін «література» і хто його запровадив.
2. Назвіть мистецькі епохи, які знайшли своє відображення в національній літературі.
3. Перелічіть обов'язкові елементи аналізу художнього твору.
4. Що передбачає аналіз твору в історичному й естетичному контекстах?

II рівень – середній

1. Поясніть, як у художньому творі поєднуються національне й загальнолюдське. Творчість яких митців є цьому взірцем у вітчизняному та світовому письменстві?

2. Як ви розумієте поняття «література» і «мистецтво»?
3. Доповніть прикладами твердження про надзвичайну універсальність літератури.
4. Доведіть, що завдяки особливостям індивідуального стилю можна впізнати твори певного письменника.

III рівень – достатній

1. Виберіть із запропонованих правильне твердження і прокоментуйте відповідь.
 - А. Книжна література постала з усної народної творчості наприкінці XVIII століття.
 - Б. Індивідуальний стиль письменника не піддається аналізу.
 - В. Періодизація літератури Дмитра Чижевського базується на хронологічному принципі.
 - Г. Потужна національна література здатна виконувати функцію консолідації народу.
2. Зверніться до творчості будь-кого з вивчених письменників і спробуйте визначити риси творчої індивідуальності митця.
3. Проаналізуйте слова Олександра Довженка, уміщені на стор. 8, і визначте, на чому саме він прагнув наголосити.
4. Віднайдіть спільні ознаки та функції для літератури і таких видів мистецтва, як кіно, театр, живопис, скульптура, музика.

IV рівень – високий

1. Проаналізуйте один з вивчених минулого року творів в історичному й естетичному контекстах.
2. Доведіть, що сучасна людина не може прожити без літератури.
3. Порівняйте такі поняття, як роль особистості в історії і роль літератури в житті нації. Що, на вашу думку, відіграє важливішу роль: непересічна особистість письменника, який є активним громадським і культурним діячем, чи його твори, визнані народом? Аргументуйте прикладами з життя і творчості відомих вам митців.
4. Чим є література особисто для вас? Чи маєте ви домашню бібліотеку? Яким книжкам ви віддасте перевагу? Як ставитеся до нині популярних аудіокниг?

РОБОТА В ГРУПАХ

Об'єднайтеся в кілька груп, оберіть якийсь класичний твір вітчизняної чи зарубіжної літератури з вивчених раніше і, проаналізувавши, визначте його національні риси й загальнолюдські цінності, що забезпечили йому всесвітню славу та визнання. Зверніться до творів різних жанрів (скажімо, драми Вільяма Шекспіра, поеми Тараса Шевченка, детективного оповідання Артура Конан Дойла, поезії Лесі Українки, пригодницького роману Роберта Льюїса Стівенсона, казки Ганса Крістіана Андерсена). Після презентації кожного аналізу проведіть колективне обговорення і підбийте підсумки.

ДИСКУТУЄМО

У чому таємниця безсмертя певних літературних творів? Чому деякі твори геніальних письменників живуть у віках і стають надбанням усього людства, а інші цікаві лише для фахівців-філологів?

ПРАЦЮЄМО З ПРОЕКТОМ

Укладіть альбом, дібравши максимальну кількість творів, висловів українських письменників про слово, секрети творчої майстерності, літературу, мистецтво. Організуйте презентацію цього альбому, для

якої підготуйте цікаві розповіді про долю письменників, декламацію поезій, записи музичних творів на слова авторів, згаданих в альбомі. З такою літературно-музичною композицією ви можете виступити перед молодшими школярами, які тількино починають свою мандрівку неповторною країною Літератури. Скористайтесь інформацією з бібліотеки, Інтернету, порадами вчителя музики.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Проведіть конкурс на найцікавіше запитання до письменника, яке стосується проблем літератури і творчої майстерності. Зверніться з листом до будь-кого з письменників, які мешкають у вашому місті (районному центрі), думка якого вам цікава. Якщо можна організувати особисту зустріч, проведіть її у формі інтерв'ю і поставте підготовлені запитання.

ВАШ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Ана́ліз худо́жнього твóру – розчленування цілісного літературного твору на компоненти, розгляд їх в історичному й естетичному контекстах з метою виявлення специфіки його структури, жанрово-стильових особливостей, висвітлення істотного, естетично вартісного, соціально значущого. Це розкриття ідейного змісту твору, особливостей його художньої форми в їх єдності, осмислення життєвих явищ, змальованих у творі, оцінювання його виховного й естетичного значення¹.

Наскільки важливо, на ваш погляд, провести правильний, неупереджений, об'єктивний аналіз твору?

Конте́кст (лат. *тісний зв'язок, з'єднання*) – текст, логічно завершений уривок усної чи писемної творчості, в межах якого зрозуміле значення окремого слова чи вислову, що входить до цього уривка. Літературознавці розглядають контекст як відносно завершену частину тексту: формулювання, розділ, строфа, цикл тощо. Виокремлюють вузький і широкий контексти. *Вузький* – це фраза, епізод, ситуація, *широкий* – біографія, світогляд, доля письменника, творча лабораторія, літературна школа, культурна епоха тощо.

Виберіть будь-який твір Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки і спробуйте проаналізувати його у вузькому та широкому, історичному й естетичному контекстах.

Есте́тика (грец. *чуттєвий*) – наука про загальні закони художнього освоєння дійсності, сутність і розвиток мистецтва і творчості, про особливості категорії прекрасного, потворного, трагічного, комічного тощо.

Як пов'язані, на вашу думку, функції естетики й завдання аналізу літературного твору в естетичному контексті?

ВІДПОЧИВАЮЧИ, ВЧИМОСЯ

Послухаймо цікаві бувальщини з життя видатних письменників, піднявши завісу над таємничим світом їхньої творчої майстерності.

¹ Рубрику «Ваш літературознавчий словник» укладено на основі «Літературознавчої енциклопедії» Ю.І. Коваліва.

❖ Гомера вважають чи не найвидатнішим письменником світової літератури, хоча він не написав жодного рядка! Усі свої твори митець тримав у пам'яті, оскільки не вмів ні читати, ні писати.

❖ Працюючи редактором газети, Марк Твен одержав поштою примітивну збірку поезій під назвою «Чому я живий?». Повертаючи рукопис, Марк Твен відповів авторів: «Тому, що ви послали поштою вірші, а не прийшли до редакції самі».

❖ Дуже показовою є історія з Володимиром Самійленком. У його присутності розпочалася суперечка про талант і про те, як його впізнати. «А ви, Володимире Івановичу, коли вперше усвідомили, що у вас поетичний талант?» – запитали його. – «Коли надрукували те, що я написав». – «А чи не виникали у вас сумніви щодо вашого таланту?» – «Виникали: тоді, коли друкували ВСЕ, що я писав».

Що нового ви дізналися про талант і процес творчості письменників із цих жартівливих оповідей? Якими таємницями «поділилися» з вами талановиті автори?

ПОГЛИБЛЮЄМО ЗНАННЯ, РОЗШИРЮЄМО СВІТОГЛЯД

1. Ковалів Ю.І. Літературознавча енциклопедія. – К., 2007.
2. Фролова К.П. Цікаве літературознавство. – К., 1991.
3. Пахаренко В. Основи теорії літератури. – К., 2007.
4. Волощук Є. Аналіз літературного твору в школі // Зарубіжна література. – 2001. – № 25–28.

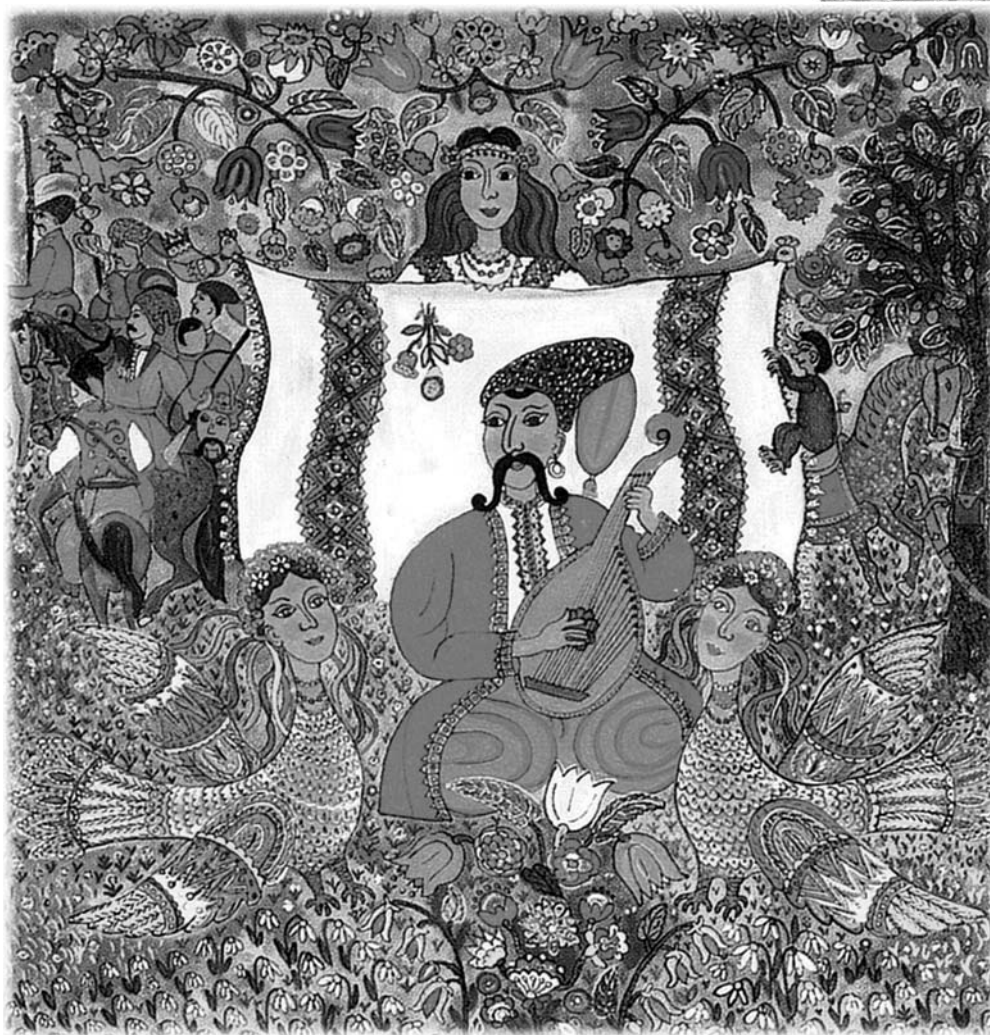
УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

У мене вмиль заб'ється в грудях серце,
Коли до болю рідна й чарівна
Десь українська пісня розіллється
І жайвором над нами залуна.

Ігор Муратов

Поезія народних пісень... доменність повір'їв,
забобонів – все це становить багатий скарб для балад,
легенд, дум: це джерело незаймане.

Іван Франко

УСНА

НАРОДНА
ТВОРЧІСТЬ

...Українське слово.

Ти частка тих, що вже давно померли,
їх кров живуща, їх жага нетлінна,
безсмертне і величне, як Говерла,
багате і дзвінке, як Україна.

Закоханим – ти лагідне, як мати,
а недругам – як постріл із гармати.
Беру тебе, як скарб, в пісенній вроді
з джерел, що не міліють у народі.

Дмитро Луценко

«...ГОЛОСНА ТА ПРАВДИВА, ЯК ГОСПОДА СЛОВО»

Яскравими барвами виграє веселка українського фольклору, витворена народним генієм. Як і колись, мандрують світом кобзарі, несучи до найвіддаленіших куточків планети красу й неповторність наших дум, пісень, балад. Збирають аншлаги в кращих світових концертних залах унікальні національні творчі колективи – хор імені Григорія Верьовки, ансамбль імені Павла Вірського... І вкотре ми припадаємо до цього вічного джерела краси, яке живить літературу, живопис, музику, наші душі. І доки та жива вода вливатиметься в серце кожної людини, доти вивищуватимуться наша духовність, національна гордість.

Які сучасні народнопісенні фестивалі, вокальні гурти, що виконують фольклорну музику, ви знаєте? Чи популярний нині цей музичний напрям? Чи сприяв, на вашу думку, фольклорний стиль, до якого вдалася наша співачка Руслана, її перемози в музичному конкурсі «Євробачення»?

Народна творчість – це закодовані потужні культурні пласти, це епохи сконденсованого в слові народного таланту, що дав світові неперевершені перлини народної духовності: краплі дівочих сліз, що закам'яніли в діамантах пісень, вибухи щирого сміху, що розсипалися самоцвітами приказок, прислів'їв, загадок, вічну тугу материнських сердець, застиглу в смарагдових розсипах легенд, балад, дум...

Термін «фольклор», який походить з англійської мови, означає «народна мудрість». Його вперше вжив 1846 року англійський учений *Вільям Томсон*, і нині цей термін є загальноприйнятим у всьому світі. Фольклор акумулює духовні надбання народу, його життєвий досвід, філософію, психологію, мораль, релігійне світобачення, родинні взаємини, історичну пам'ять. «Це одно з найцінніших надбань і один з предметів оправданої нашої гордості», – писав *Іван Франко*.

Витоки фольклору сягають у глибину віків, коли людство ще не знало писемності. Але вже тоді наші предки прагнули розповісти про свої по-

чуття, настрої, переживання, враження. Потужна природна стихія, вічні моральні цінності – добро, зло, мудрість, краса, натхнення – усе віднайшло своє відображення в народній словесності.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Риси, які відрізняють фольклорний твір від твору власне літературного:

1. **Усність** (твори не записували, а переповідали).
2. **Анонімність** (імена першотворців, як правило, невідомі).
3. **Варіантність** (може побутувати кілька варіантів одного твору, записаного від різних виконавців у різних регіонах).

Ви вже багато знаєте про фольклор. І перш ніж ми перейдемо до нових відкриттів у цій безмежній і прекрасній царині людської духовності, пригадаймо:

- Які фольклорні жанри ви знаєте? Які твори прочитали, запам'ятали?
- Які твори українського фольклору вважають найдавнішими? Поясніть чому.
- Визначте, у чому специфіка виконання кожного з вивчених вами фольклорних жанрів.
- Чи створюються фольклорні твори в наш час? Якщо так, то які саме і як цей процес відбувається?

Невичерпне багатство народної творчості споконвіку було щедрим джерелом натхнення для українських письменників. Саме українські пісні, думи й балади живили Шевченків геній, завдяки чому його поезії нині стали народними піснями й напоюють душі українців життєдайною наснагою.

Які з них співають у вашій родині? Які можете виконати ви?

І якщо ми маємо честь пишатися художньою спадщиною Івана Франка й Лесі Українки, Павла Тичини й Ліни Костенко та багатьох-багатьох інших митців слова, то повинні пам'ятати: виплекані ці таланти народною творчістю! Недарма один з найвидатніших українських поетів XX століття *Максим Рильський* стверджував: «Народна творчість – це той ґрунт, на якому виростають і література, і театр, і музика, і образотворче мистецтво – і без якого вони б засохли».

Зв'язок фольклору й літератури можна простежити на найглибшому, родовому рівні, адже у фольклорі, як і в писемній творчості, є жанри епічні, ліричні й драматичні.

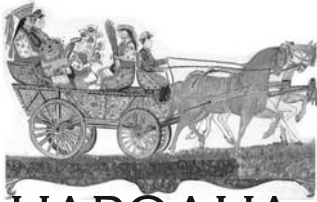
ПАМ'ЯТАЙМО!

До епічних фольклорних жанрів належать думи, легенди, казки, історичні пісні, до ліричних – ліричні пісні, до драматичних – обряди, обрядові ігри.

Зобразіть графічно «дерево фольклору», присвятивши кожному жанрові свою гілку. Окрім того, доберіть приклади творів до кожної гілки, адже ви знаєте їх уже достатньо. Можете скористатися знаннями із зарубіжної літератури, запропонувавши приклади з народної творчості інших народів.

УСНА

НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Втіхо моя, пісне українська!..
Велика, незрівнянна, певно,
твоя сила, коли ти зачудувала
Європу, перейшла нетрі Азії,
прийнялася в Америці...
І лунаєш ти на славу рідної країни
і того люду великострадного,
в серці котрого зародилася,
серед мук та лихоліття
котрого побачила світ.
О, твої чудові, тиховійні звуки!

Павло Грабовський

РОДИННО- ПОБУТОВІ ПІСНІ

Не викликає сумніву твердження, що світ не може існувати без пісні. Геніальний німецький письменник *Фрідріх Шіллер* радив: «Де співають, там охоче лишайся жити, лихі люди не мають пісень». А в Україні співали завжди. Співала мати, схиляючись над колискою новонародженої дитини, співала наречена, йдучи під вінець, співали-тужили мати й батько, прощаючись із сином-рекрутом, співали закохані, милуючись красою тихої української ночі, співало славне наше козацтво, ідучи в бій...

Ліричні пісні виникли, вочевидь, тоді, коли людина відчула потребу висловити свої почуття, поділитися зі світом своїм щастям чи горем. Ліричні пісні – найпотужніший і надзвичайно великий за обсягом масив народної творчості, напрочуд багатий на жанрові різновиди.

ПАМ'ЯТАЙМО!

До ліричних належать календарно-обрядові, родинно-обрядові, родинно-побутові та соціально-побутові пісні.

Пригадайте, які календарно-обрядові та соціально-побутові пісні вам уже відомі.

Родинно-побутові пісні – один з найцікавіших і найбагатших набутоків нашого фольклору. Це твори, що дотепер активно трансформуються завдяки неабиякій популярності: часто талановиті виконавці додають власні куплети, змінюють акценти, музичний супровід.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Родинно-побутові пісні поділяють на дві тематичні групи: **пісні про кохання** та **пісні про родинне життя**. У свою чергу до пісень про родинне життя належать колискові, дитячі, жартівливі, сирітські, вдовині.

Один з найталановитіших польських поетів-романтиків *Адам Міцкевич* писав: «Українські простори є столицею ліричної поезії. Звідси пісні невідомих поетів поширювалися часто по всій Слов'янщині».

Які родинно-побутові пісні ви вже вивчали? Які з них запам'яталися вам найбільше і чому?

Звернімося до пісень, які, поза сумнівом, сповнюють серце кожної людини, коли вона кохає, коли пісня приходить сама – за тими загадовими законами генетичної пам'яті, за якими людина пам'ятає історію свого народу, материну колискову, запах теплого житнього хліба... Так, це **пісні про кохання**.

Закохані завжди знаходять найніжніші слова, щоб висловити свої емоції, наповнюють освідчення незвичайними образами-символами. Адже кожен своє кохання вважає неповторним, гідним пензля художника й пера поета.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Мотиви пісень про кохання надзвичайно розмаїті: вірність і пристрасть, зрада і ревності, кохання нерозділене і зневажене, розлука, ніжність, приворот тощо.

Микола Пимоненко. Святоче ворожіння

Одна з найвідоміших в Україні пісень – «**Місяць на небі, зіроньки сяють**». Кілька куплетів умістили в собі історію життя двох закоханих (пісню можна виконувати дуєтом). Зверніть увагу: «козак чує» – отже, пісня створена, очевидно, в часи козаччини, коли січовий нетяга тільки й сподівався після кривавого бойовища зустріти ту єдину, з якою відпочине серцем, відігріється душею. «Як ми любились та й розійшлися» – у цьому рядку немає тропів, а проте в ньому є щось приховано драматичне, що завдає болю, якісь гіркі спогади чи про образу, чи про зраду, чи про гірку примху долі. «Ви ж мені, очі, вік вкоротили» – приворожила дівчина коханого навек. До речі, цей рядок є типовим свідченням варіантності фольклорних творів: інший його варіант – «Ви ж мене, очі, плакати навчили».

Центральний образ твору – «очі дівочі». Невідомий автор скористався традиційним порівнянням – «темні, як нічка, ясні, як день». Саме очі дівчини навки полонили серце козака, а без них життя немає: «Де ж ви навчилися зводить людей?».

Мотив розлуки, зневаженого кохання пронизує пісню «**Цвіте терен, цвіте терен**». Це монолог дівчини, що нарікає на зрадливого коханого: «Десь поїхав мій миленький іншої шукати». Пісня тужлива, що символічно увиразнено образом терну. Ця рослина дуже гарно цвіте, а проте торкнутися свого квіту не дозволить: надто гострі має шпичаки. Так і нерозділене кохання: квітне буйно, але колючками болю безжально раниє серце. І в цій пісні дівчина звинувачує очі, адже саме вони обрали того негідного парубка, якого «люди обминали». **Образ очей** у народних піснях про кохання надзвичайно глибокий: даремно кажуть, що слова не потрібні, коли говорять очі закоханих.

Які ще образи є важливими в поезіях, піснях про кохання? Які образи використовують у сучасних піснях?

А от у пісні-діалозі «**Сонце низенько, вечір близенько**» – історія зустрічі двох закоханих: лунають лагідні звертання парубка до дівчини й навзаєм: «рибонько», «дорогий кришталю», «серденько». Ніжні почуття закоханих підсилені пестливими суфіксами, рефренами, що виділяють ключові слова пісні. Тут варто звернути увагу на ще одну суттєву особливість пісень про кохання: ліричними героями в них завжди є або двоє закоханих, або один з них. Проте часто згадують і про інших людей, переважно про **матерів**, які так чи інакше визначають долю дітей.

Про матір згадано й у пісні «**За городом качки пливуть**»:

Ой не хоче твоя мати
Мене, бідну, знати,
Хоче собі багатую
Невістку шукати!

А ось один з варіантів пісні «**В кінці греблі шумлять верби**»:

Не я його полюбила –
Полюбила мати.
Заставила мене мати
Рушнички в'язати.

Ці пісні вирізняються також тим, що це не просто монологічне («В кінці греблі шумлять верби») чи діалогічне («За городом качки пливуть») мовлення. Частина пісні виконується ніби від третьої особи, яка і визначає

Сергій Васильківський. «А що мати скажуть?»

основний конфлікт твору: «Вбогі дівки заміж ідуть, А багаті плачуть» або: «Росла, росла дівчинонька Та й на порі стала; Ждала, ждала козаченька Та й плакати стала».

Провідним мотивом пісні «В кінці греблі шумлять верби», як і пісні «Цвіте терен, цвіте терен», є мотив нерозділеного кохання, розлуки, самотності. В одному з її варіантів драматизм твору посилює згадка про те, що вибір нав'язала дівчині матір. А от у пісні «За городом качки пливають» звучить мотив соціальної нерівності: матір заможного нареченого не бажає бідної невістки, та парубок хоче побратися лише з коханою дівчиною. Такий мотив був надзвичайно популярним у піснях про кохання та й загалом в українській літературі.

Пригадайте, у яких вивчених вами творах є подібний мотив. Чи актуальний він для сучасної літератури?

Цей мотив надзвичайно оригінально втілюється в пісні «Лугом іду, коня веду». Жартівлива пісня має повчальний характер: доля покарала парубка, який бажав одружитися лише із заможною дівчиною: «Ой у млині на камені кукіль не вродився... Старий козак, як собака, й досі не женився!».

Мотив зради звучить у надзвичайно популярній пісні «Світи, світи, місяченьку». Це пісня-звертання дівчини до зрадливого парубка. Від імені хлопця співається лише один куплет у пісні:

Я до тебе більше не прийду,
нехай хтось інший йде,
Єсть у мене друга дівчина,
вона на мене жде.

Дівчина нарікає на людей, які розлучили закоханих, навіть проклинає їх, а вся пісня сповнена тугою й болем від незаслуженої образи. Адже вона кохала щиро, самовіддано, готова була на крилах летіти до свого коханого...

ПАМ'ЯТАЙМО!

Основні риси поетики пісень про кохання:

- ❖ виразно виявлені романтичні почуття;
- ❖ сентиментальний пафос;
- ❖ наявність образів-символів, порівнянь, постійних епітетів.

Символіка в піснях про кохання пов'язана переважно з природою, що проектується на стан душі ліричного героя (героїв). Це може бути етюд місячної української ночі або ж згадка про болото з чортами – залежно від характеру пісні. Часто звертаються в піснях до образу **води**: вона може символізувати чистоту почуттів, плин часу; в одну й ту саму воду двічі вступити не можна; тиха вода шепоче так м'яко і лагідно, як закохана дівчина, а бурхлива – нуртує, як почуття в серцях закоханих. Видатний український громадський і культурний діяч, письменник *Микола Костомаров* писав: «Осмислення народом природи показує разом із релігією, що таке народ... а це веде до розуміння подальших історичних питань – чому народ діяв так, а не інакше».

Відшукайте у вивчених піснях образи-символи, проаналізуйте, які з них стали, традиційні, а які трапилися вам уперше.

Цікаво, що пісні про кохання часто мають романсовий характер, стають джерелом для прислів'їв, приказок («Хто в любові не знається, той горя не знає»).

На завершення згадаймо слова *Володимира Сосюри*, який підніс на п'єдестал XX століття святе почуття – кохання:

Тільки той щасливий, хто любов'ю сяє,
в світі ж без любові і життя немає.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ**I рівень – початковий**

1. Пригадайте відомі вам жанри і види народних пісень. До якого жанру належать пісні про кохання?
2. Перелічіть образи, які найчастіше використовують у піснях про кохання.
3. Хто є головним героєм пісень цього виду?

II рівень – середній

1. Проілюструйте прикладами роль фольклору в житті народу.
2. Продовжте твердження:
 - А. Українські народні пісні про кохання розповідають про...
 - Б. Відомі мені пісні про нещасливе кохання – це...
 - В. Пісні про кохання можуть бути побудовані у формі...
 - Г. Часто в піснях про кохання згадується про...
3. Поясніть, чому провідним образом-символом пісень про кохання є вода.

III рівень – достатній

1. Узагальніть здобуті знання про фольклор. Наскільки вагомою є його роль саме в слов'янських літературах? Чим це зумовлено?

2. Класифікуйте вивчені вами пісні відповідно до провідних мотивів, що звучать у них.
3. Порівняйте особливості поетики календарно-обрядових і родинно-побутових пісень, визначте їхні спільні й відмінні риси.

IV рівень – високий

1. Проаналізуйте кожну з розглянутих пісень за такими характеристиками: а) провідний мотив; б) особливості поетики, наявність образів-символів; в) центральні образи; г) провідний настрій; ґ) особливості пісенної форми.
2. Доведіть, що пісні про кохання – один з найпоширеніших видів родинно-побутової поезії.
3. Укажіть, який зміст вкладали невідомі автори в певні пісенні образи. Що саме вони прагнули виділити в кожному конкретному випадку?

РОБОТА В ГРУПАХ

Оберіть для дослідження творчість певного поета і підготуйте повідомлення на тему «Роль фольклору у творчості Тараса Шевченка (Івана Франка, Лесі Українки, Василя Симоненка та ін.)». У повідомленні проаналізуйте твори, укажіть жанри, види народної творчості, які вплинули на творчість або на конкретний твір поета. Неодмінно залучіть інформацію про фольклористичну діяльність зазначених письменників, літературно-критичні статті, довідкову літературу, відомості з Інтернету.

Роботу слід оцінювати за такими критеріями:

- 1) новизна, ексклюзивність інформації;
- 2) доказовість та оригінальність висновків;
- 3) широта охопленого матеріалу;
- 4) уміння працювати колективно.

ДИСКУТУЄМО

Як ви вважаєте, з розвитком суспільства роль фольклору зростає чи зменшується?

ПРАЦЮЄМО З ПРОЕКТОМ

Пропонуємо укласти музичний диск з народними піснями для презентації його за кордоном на спеціальному заході, присвяченому українській культурі, історії. Потрібно дібрати десять фольклорних творів, обґрунтувати, що саме вони допоможуть іноземцям якнайкраще пізнати нашу країну, народ, ментальність, мистецтво, традиції. Виконавців ви можете запропонувати самі або скористатися вже відомими фольклорними записами.

Для втілення проекту клас має розділитися на виконавців, експертів і журі, яке й підіб'є підсумки.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Розгляньте репродукції картин Миколи Пимоненка, Сергія Васильківського та прокоментуйте, яку саме пісню можна проілюструвати певною картиною і чому. Самостійно, користуючись мистецькими альбомами, Інтернетом, доберіть ілюстративний матеріал до вивчених пісень. Поясніть, який критерій є визначальним для вас у доборі ілюстрацій: настрої пісні, сюжет, тло, на якому відбуваються описані події, тощо.

ВАШ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Фольклоризм – зацікавлення письменників усною народною творчістю, застосування її в літературному творі (запозичення, стилізація, наслідування, переспів тощо). Це основне джерело творчості поетів-романтиків. Фольклоризм характерний для творчості Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Бориса Грінченка, Панаса Мирного, Пантелеймона Куліша та багатьох інших письменників.

Фольклористика – наука про фольклор. Найвидатніші українські фольклористи: Михайло Максимович, Левко Боровиковський, Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Павло Чубинський, Іван Франко, Володимир Гнатюк, Дмитро Яворницький, Михайло Грушевський, Філарет Колесса.

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Наш народ упродовж віків нанизував намисто з коштовних перлин – пісень. І слава про них почала ширитися світом, захоплюючи в полон серця тих, хто бодай раз чув мелодійний їхній легіт. Колись видатний французький письменник *Ромен Роллан* сказав: «Якщо хочете вивчити музикальну індивідуальність якогось народу, зрозуміти, що в ньому ховається потаємне, то найкращий спосіб – це вивчити його народні пісні». І світ, пізнавши велич і красу нашої пісні, осягнув і велич народу, який у борні здобував собі волю.

Найдавніші згадки про українську пісню – у спогадах посла Венеціанської республіки Амброджо Контаріні, який, їдучи 1473 року через Україну до Персії, згадував, яких чудових пісень йому співали в Києві. Народну баладу «*Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?*» опублікував *Ян Благослов* у «Граматичі чеській» (близько 1550–1570 років), прокоментувавши: «Є в тій мові пісень і віршів або рим дуже багато». Польський учений Олександр Брікнер зазначав, що українська пісня «користувалася в Польщі найбільшою славою». Він мав на це підстави, бо при дворі короля Яна Собеського (XVII століття) одним з найпочесніших співців був наш кобзар Веселовський.

Згодом українські думи були відомі вже в Англії. У XVIII столітті, завдяки сербським і хорватським студентам, що навчалися в Київській академії, наші пісні помандрували на Балкани: у рукописних пісенниках того часу збереглися такі перлини українського фольклору, як «Ой хто, хто Миколая любить», «Ой погнала дівчина овечок у поле» та ін. А видатний німецький поет того часу *Фрідріх Гагедорн* 1747 року писав: «Козацькі думи, яких співають, пригравуючи на бандурі... можуть змагатися за першість з найулюбленішими піснями французів та італійців».

Багато українських народних пісень, зокрема літературного походження, були надзвичайно популярними в Болгарії. Там у XIX–XX століттях співали «Хусточку» на слова Григорія Квітки-Основ'яненка, «Повій, вітре, на Вкраїну» Степана Руданського та ін. Шевченкова пісня «Рече та стогне Дніпр широкий...» часто звучить в Америці й Канаді, а Мадрид і Барселона знають «Де ти бродиш, моя доле» – цю пісню привезли з собою українські бійці інтербригад, що допомагали іспанцям боротися з фашизмом напередодні Другої світової війни.

Поміркуйте, як нині мандрують світом наші пісні.

Неабияку роль відіграли українські пісні у світовій музичній класиці: мотиви знаменитого «Козачка» легко впізнати у фіналі «Апасіонати» Людвіга ван Бетховена, а «Віють вітри, віють буйні» та «Ой не ходи, Грицю...» геніально інтерпретовані Ференцем Лістом; чимало українських пісень використав для своїх творів Петро Чайковський.

Якщо хтось із вас цікавиться музикою, знає її історію, розкажіть, хто ще з композиторів-класиків скористався надбаннями нашого фольклору.

ВІДПОЧИВАЮЧИ, ВЧИМОСЯ

Прослухайте музичні записи українських народних пісень у виконанні народних артистів України Ніни Матвієнко, Дмитра Гнатюка, Таїсії Повалій та ін. Організуйте літературно-музичний вечір на тему «Вічні народні пісні про головне», завчасно оголосивши конкурс на кращий сценарій. Для підготовки скористайтеся записами музики Миколи Лисенка, Якова Степового, Віктора Косенка, Анатолія Кос-Анатольського – усі вони писали музику до народних пісень.

ПОГЛИБЛЮЄМО ЗНАННЯ, РОЗШИРЮЄМО СВІТОГЛЯД

1. Дей О. Поетика української народної пісні. – К., 1978.
2. Закувала зозуленька. Антологія української народної поетичної творчості. – К., 1998.
3. Мишанич О. Система жанрів в українському фольклорі // Українознавство: Посібник. – К., 1994.
4. Нудьга Г. Слово і пісня. – К., 1994.
5. Погребенник Ф. Наша дума, наша пісня... Нариси-дослідження. – К., 1991.
6. Руснак І. Український фольклор у школі // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 1999. – № 2,3; 2000. – № 3.

УКРАЇНСЬКЕ ВЕСІЛЛЯ

Ой піду, мамо,
Ой піду, мамо,
між чужі люди.
Ой там мені добре буде.

Народна пісня

«МИ ДІВЧИНУ ТА Й УБЕРЕМО, ДО ШЛЮБУ ПОВЕДЕМО...»

Мабуть, немає в Україні красивішого й урочистішого свята, ніж весілля. Скільки поезій, пісень, мелодій і живописних полотен присвячено цьому дійству! Наші предки до жодного іншого ритуалу не ставилися так відповідально, як до весілля.

На жаль, нині, щоб помилуватися шлюбним обрядом, почути весільних пісень, необхідно їхати в найвіддаленіші куточки України, туди, де ще з діда-прадіда бережуть освячені віками й народжені з любові до краси народні традиції. Бо ж не дивина, що у великих містах весілля перетворилися на індустрію розваг. Ніхто й не зважає на те, що в кожному етапі цих обрядів заковано мудрі звичаї, прикмети, іноді навіть містичні повір'я, що мали принести щастя парі, яка ставала на вишиваний рушник. Певно, саме тому, що старовинний український шлюб освячувався духом вікових традицій, був він міцнішим і щасливішим, а люди, обираючи долю, – розважливішими та мудрішими...

Чи бачили ви справжнє українське весілля? Якщо так, поділіться своїми враженнями.

З давніх-давен традиційне українське весілля є одним з найзворушливіших родинних свят. У ньому задіяні родичі, сусіди, друзі. За словами видатного фольклориста *Філарета Колесси*, учасники розігрували драму власного життя, бо для всіх вистачало ролей: тут були свати й старости, куховарки й коровайниці, дружки й бояри, музики, запорожці, цигани...

ПАМ'ЯТАЙМО!

Весільний обряд належить до драматичних фольклорних жанрів, а весільні пісні – до родинно-обрядової поезії. Українське весілля поділяється на три цикли: **передвесільний**, **власне весільний** і **післявесільний**. Кожен складається з низки обрядів.

Передвесільні обряди: сватання, оглядини, змовини, запросини, випікання короваю, гільце, дівич-вечір.

Іван Соколов. Весілля

Власне весілля: викуп молодої, посад, вінчання, дарування, частування, розплітання коси, покривання, комора.

Післявесільні обряди: понеділок (циганщина), середа (хлібини).

Ці шлюбні церемонії в різних регіонах України можуть дещо видозмінюватися.

В українців є прикмета: як пройшло весілля, таким буде й родинне життя. Тому справляли весілля якнайпишніше, бо одружувалися раз на все життя і від міцності шлюбу залежала (та й досі залежить!) доля людини.

Споконвіку вечорами після важких хатніх і польових робіт лилися українськими вулицями співи, жарти, музика – молодь сходилася на вечорниці. Там уперше спалахувало дівоче серце від палкого погляду парубка, там навіки полонили хлопців дівочі очі. І тоді...

Сватання. Старости (здебільшого це були чоловіки, шановані в громаді) заходили до хати, де жила дівчина. Тут відбувалася ритуальна розмова. У батьків нареченої прямо не питали згоди: говорили про куницю, яку переслідує молодий мисливець, про теличку, яку свати хочуть купити, тощо. Якщо молода давала згоду, старости обмінювалися з батьками хлібом. Ось як писав про це *Тарас Шевченко*: «Коли батько й мати поблагословлять, то дівчина, перев'язавши старостам рушники через плечі, передає зарученому своєму на тарілці або крамну¹, або самодільну хустку». До цього обряду ставилися особливо відповідально, адже дівчина, відмовляючи старостам, вручала їм гарбуза, що вважалося ганьбою і для них, і для парубка. Тому свати іноді навіть кралися городами до хати молодої, щоб ніхто не довідав-

¹ Крамна – купована.

ся про їхній візит, ховали під полами одягу ритуальну хлібину, а також ніколи не ходили свататися в середу й п'ятницю.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Сваталися у вільний від польових робіт час, узимку – на м'ясниці¹, а навесні – від Великодня до Трійці.

Для кожного весільного дійства народ склав пісні, побажання, приповідки. Традиційних українських весільних пісень надзвичайно багато. Ще в ХІХ столітті Павло Чубинський, невтомний збирач фольклорних скарбів, опублікував їх понад дві тисячі! А найповажніші академічні видання налічують до п'яти тисяч таких пісень.

Про національні шлюбні звичаї писали чи не всі класики української літератури. Зазирнімо на Гончарівку до героїв комедії *Григорія Квітки-Основ'яненка* «Сватання на Гончарівці».

«Скорик. Е, хоч наш князь і дикой, одначе он штука великой! Как на свет родился, то іщо з сабою не бился; когда ж ляжет спать, так ат нево і слова не слышать; і таки з худоби кой-што маєт, і кагда абедает, зубов не позичает, а собственными своїми кусает; ат вади ні разу п'ян не бивал, і нікагда у себя грошей не крал; у кампанії знаєт честь, свічей і сала не ест; ум і разум за ним ведьотця, он на стену не дерьотца. Тепер ви делом розмишляйте, а нам ответ давайте.

Одарка (*Уляні, що стоїть непорушно*). Колупай швидше піч, колупай!

Прокіп (*подумавши, поважно*). Ось що ми зробимо: хліб святий приймаємо, доброго слова не цураємось; а щоб ви нас не порочили, буцімто ми передержуємо куницю або красної дівичі, так ми вас пов'яжемо. Чи так, жінко?

Одарка (*весело і лагідно*). Роби як знаєш. Ти батько і нам усім голова; як скажеш, так і буде.

Прокіп. Еге! Дочко, а годі піч колупати, давай чим оцих французів пов'язати...

(*Уляна виносить на дерев'яній тарілці два вишитих рушники, складені навхрест, підносить перший до Скорика і кланяється. Коли він візьме, другий підносить Тимошеві, і, відійшовши вбік, плаче*)».

Що, на вашу думку, означає вислів «подати рушники»? Який обряд описано в уривку?

ПАМ'ЯТАЙМО!

В Україні побутував і такий звичай: дівчина могла сама засватати хлопця, звернувшись до його матері зі словами: «Прийміть мене, мамо, я ваша невістка!». Окрім того, злочинця, засудженого до страти, могла порятувати дівчина, якщо вона пропонувала взяти його собі за чоловіка.

Коли дівчину засватали, відбувався один з найважливіших етапів весільного дійства – **оглядини**. Дівчина мала ретельно підготуватися, адже свекруха неодмінно поцікавиться, чого навчила мати доньку, які порядки в молодії в хаті, до чого вона здібна. А ще на оглядинах обговорювали посаг, подарунок нареченого. Різними бували ті оглядини: не одне дівоче серце стискалося від лихої вдачі свекрухи, колючого погляду з-під її насуплених брів, бо не завжди думка парубка збігалася з бажаннями його батьків.

Ось як відтворив цю бентежну мить *Іван Нечуй-Левицький* у повісті «Кайдашева сім'я» (цей твір ви будете вивчати наступного року):

¹ М'ясниці – період після посту, коли за законами православної церкви дозволяється вживати м'ясну їжу, одружуватися.

«Кайдашиха не зводила з неї очей. Мелашка була молоденька й невеличка на зріст, але проворна, жвава.

“Ну, невелика поміч буде мені з такої невістки. Для неї ще б тільки на припічку кашу їсти”, – думала Кайдашиха.

Хлопець приніс кварту горілки. Балашиха накраяла хліба. (...)

“Чи ці люди вбогі, чи Балашиха зовсім не хазяйка? Довго мені прийдеться вчити цю Мелашку, – подумала Кайдашиха і важко зітхнула. – Коли б хоч не була така сатана, як Мотря (дружина старшого сина. – О.М.). І в Мотрі непогані брови, а за тими бровами ціла купа лиха”...

Кайдашиха таки випила чарку, хоч і скривилась як середа на п'ятницю...»

Чи мирно, на вашу думку, житимуть такі невістка й свекруха? Аргументуйте свою відповідь.

Змовини, або заручини, були також надзвичайно важливим етапом церемонії: після заручин ані молодий, ані молода вже не могли відмовитися від весілля, бо це було б ганьбою для всієї родини. На заручини збиралося чимало гостей, молодим перев'язували руки рушником, який символізував довгу й щасливу життєву дорогу. Що багатшою та щедрішою була вишивка на рушникові, то щасливішою мала бути доля подружжя. Молода обдаровувала гостей власноруч тканим полотном, вишиваними сорочками, рушниками.

Пригадайте «Пісню про рушник» Андрія Малишка, інші твори, народні звичаї, пов'язані з рушником. Яке значення він має в житті українців?

Урочистими були й **запросини** на весілля. Вранці святково вбрана молода разом з дружками заходила до кожної хати, тричі вклонялася господарям і просила від імені батьків та від себе прийти на весілля. У деяких регіонах України разом з молодою ходив запрошувати гостей і наречений. Під час цих обрядів співали:

Благослови, Боже, і отець, і мати!
Своєму дитяті віночок одівати!

А дружки немов приказували:

Та на яр жито роде,
А не сама Ганнуся ходе.
Не сама Ганнуся ходе –
Сімсот дружечок воде.

Священним дійством вважали **випікання весільного короваю**.

ПАМ'ЯТАЙМО!

До випікання короваю запрошували тільки тих заміжніх жінок, які жили з чоловіками в злагоді, були чесними, порядними, шанованими в громаді господинями, мали діток.

Коровай оздоблювали фігурками з тіста – шишками. Молоді дівчата під час весілля намагалися відламати від короваю шишку та з'їсти: це була прикмета скорого весілля. У деяких місцевостях шишки пекли окремо і роздавали кожному гостеві.

Кругла форма весільного хліба ще з язичницьких часів символізувала сонце – основу земного життя. І що розкішнішим, пишнішим був коровай, то щедрішим і багатшим мало бути життя молодих.

Ритуальний хліб, як і решта весільних атрибутів, мав особливе магічне значення:

Ніхто не вгадає,
Що в нашому короваї є:
Із семи ланів пшениця,
Із семи криниць водиця,
Із семи курок яйця,
Що нанесли місяця марця.

Іноді саме сімох жінок запрошували пекти коровай, зв'язували їх рушником, щоб вони все робили разом. У деяких регіонах слідкували за тим, аби покликаних жінок було парне число: щоб молоді були завжди щасливі в парі.

Яке значення має у фольклорі цифра сім? Якими магічними властивостями наділяють її в цьому обряді?

Пекли коровай у святковому вбранні, неодмінно з піснею:

Піч наша регоче,
Коровая хоче;
Шипочки печуться,
На коровай дмуться.

Весілля справляли, як правило, в неділю. Але і в суботу часу дарма не гаяли: цього дня прикрашали **гільце** і справляли **дівич-вечір**.

Гільце (шлюбне дерево) – це символ народження нової родини, якій бажали заможного і щасливого спільного життя. Дружки прикрашали зрізану гілку стрічками, квітами, намистом, ставили на столі, де вона стояла протягом усього весілля. Цей напрочуд красивий обряд супроводжувався лункими піснями, у яких і заковано магію ритуалу:

А де теє гілечко вилося?
Та вилося гілечко в бору,
Та привезли бояри до двору.
Вийшли дружечки, узяли,
У нову світлоньку внесли,
Поставили гілечко на столі...

(«А де теє гілечко вилося»)

У пісні, до речі, вказано, яке дерево використовували: «Та зробили гілечко з ялини Та з червоної калини». Хоча у творі обмаль художніх засобів, та багато дієслів, що підкреслюють дію, рух, динаміку обряду. А пестливі суфікси додають ніжності, задушевності, тихої інтимності всьому дійству.

Дівич-вечір – обряд глибоко символічний, бентежний, сповнений суму. Адже дівчина прощається зі своїм безтурботним життям. Для неї починається відповідальна пора, коли вона стане дружиною, увійде до чужої господи, де зустрінуть її свекор і свекруха...

Співали завітчані дружки, сумної заводи́ла молода. Над хатою трепетно линула пісня **«Летять галочки у три рядочки»**. Проймає душу тужливий спів нареченої, яка прощається з дівуванням. З пісні ми довідуємося про сам дівич-вечір: «усі дружечки по лавках сіли», «усі дружечки та й заспівали», «Галочка заплакала» тощо.

У цій пісні дружок молоді порівняно з «галочками, що летять у три рядочки», а саму молоду – із зозулею, що закувала. Зозуля в українському фольклорі – традиційний символ смутку, нещасливої долі. У народних

Володимир Маковський. Дівич-вечір

піснях це страдниця-матір, що розгубила своїх дітей, Україна-мати, що вела сумний лік своїх загиблих синів.

У яких українських піснях використано образ зозулі? Що він символізував у кожному конкретному випадку?

У пісні «Летять галочки у три рядочки» багато образів-символів: тут і калина – символ України, символ краси, жіночності, і посад – найпочесніше місце в хаті, під образами, куди садили наречену, а в день весілля – обох молодих.

Пісня належить до найдавніших фольклорних творів, про що свідчить органічний паралелізм світу людей і світу природи. Неповторну ритміку пісні створює не рима, а постійні повтори, що виділяють найзначущіші образи, слова: *зозуля, калина, батечко...*

Ця пісня знаменувала завершення і дошлюбного життя дівчини, і самого дівич-вечора:

Та жаль мені дівуваннячка,
Дівочького вбраннячка...

Такими словами прощалася наречена з батьківською хатою. А батьки молодої щедро частували дружок, гостей, запрошували найкращих музик.

Нарешті наставав день **весілля**, а це і жарти, і слъози, і щасливі усмішки, і запальні танці...

Весільний вінок молодої.
Івано-Франківська область.
Середина XX століття

Вранці збиралися дружки, одягали дівчину у весільне вбрання, голову прикрашали віночком. Настав час прощатися з батьками й батьківською домівкою. Пісні, що співали в цю мить, найтужливіші з весільних, бо від них рясними сльозами вмивалося дівоче личко...

Ой як мені сумувати
Перестати,
Ой як мені та батенька
Забувати.

(«Суботонька, неділенька»)

Плачучи, зверталася й до матері, запитуючи, яким буде життя в чужій господі. І разом з донею лила гіркі сльози мати, відповідаючи:

А як підеш од мене,
Ой, як підеш од мене,
Спаде красонька з тебе.

(«Де дівчина ходила»)

Як відтворено в піснях хвилювання дівчини, страх перед невідомістю? А які почуття перед шлюбом, на вашу думку, виникають у сучасних дівчат?

У цей час виряджали з дому й молодого: мати накидала на нього вивернутий кожух, обсипала зерном і дрібними грішми. У супроводі весільного поїзда (поїжджан) їхав молодий по наречену.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Весільний поїзд – окраса весілля. До нього входили головні дійові особи весілля: з боку молодого – старший боярин, хорунжий, старший сват, брати, а з боку молодої – сваха, старша дружка, дружки, світилки. Спершу ці групи вдавано ворогують, зрештою об'єднуються.

Весільний похід передбачав і декілька викупів за наречену. Перший називали **переймами**, його влаштовували неodrжені хлопці на знак того, що відпускають дівчину з молодіжної громади. Повторювали викуп біля воріт хати нареченої (**ворітна**) – за право молодого ступити на територію іншого роду, потім у сінях – за місце біля нареченої. Останній викуп – **весільний пропій** – відбувався наприкінці весілля.

Посад – обрядові дії, що засвідчували остаточне скріплення шлюбу й об'єднання родів. Сюди входили обряд викупу місця біля нареченої, обмін дарами між родинами молодого і молодої, поділ короваю та обдарування молодих.

Вінчання – церковний шлюб, запроваджений Синодом¹ протягом XVII–XVIII століть. Спершу його не сприймали в Україні, оскільки воно суперечило народним обрядам. Вінчані молоді іноді жили окремо, аж доки не справляли весілля за традиційними звичаями. Проте поступово вінчання стало одним з найважливіших етапів весільного дійства. Перед ним молоді просили в батьків благословення і дякували за науку. Ідучи до церкви, молода нерідко клала собі за пазуху цілушку хліба, яку молодята з'їдали, виходячи з церкви. І знову лунав хор дружок:

Благослови, Боже, і отець, і мати,
Своєму дитяті під вінець ставати...

¹ Сино́д – найвищий колегіальний орган православної руської церкви.

Костянтин Трутовський. Весільний викуп

У церкві молоді присягалися перед Богом бути разом і в радості і в горі, обмінювалися обручками й просили Божого благословення для своєї сім'ї. Розірвати церковний шлюб донині надзвичайно складно: церква наполягає на непорушності союзу, на відповідальності людей за рішення, яке вони прийняли.

Наскільки важливим є, на ваш погляд, обряд вінчання? Як змінилося в наш час ставлення до традиційного весілля і церковного шлюбу? Як це можна прокоментувати?

Після вінчання відбувається **частування**. У домі молодого на покуті садять ліворуч нареченого, праворуч – наречену, далі всіх учасників весільного поїзда. За стародавнім звичаєм, молодим дають одну тарілку й одну ложку, якою вони їдять по черзі. Весілля ніколи не справляли в піст, тому весільні столи в Україні були надзвичайно щедрими.

Потім молода в супроводі дружок повертається до батьківської хати, щоб остаточно з нею попрощатися. Мати з батьком зустрічають доньку хлібом-сіллю, запрошують її та гостей до святкового столу.

Чекають молодого, який, повернувшись тепер уже за дружиною, платить останній викуп – за право сісти біля молодої. На порозі його зустрічають хлібом-сіллю тесть з тестем.

Здебільшого «продавцем» нареченої був її брат, тому до нього й зверталися дружки в пісні:

Ой, татарин братічок,
Татарин,
Продав сестрицю
Задаром.

(«Ой татарин братічок»)

Веселе частування й запальні танці знову перериваються сумними піснями та зворушливим обрядом **покривання**, що починався з **розплітання коси**. Найчастіше це робив брат молодії, про що довідуємося з пісні:

Ой брат сестрицю розпліта,
А де він розпліт подіва?
Поніс на базар – не продав,

Меншій сестриці подарував:
На тобі, сестрице, цей розпліт,
Та дожидай таких літ!

Намітка. Знатна українка.
XVIII століття

Потім молоду садили на діжу, вкриту кожухом, і мастили волосся маслом чи медом. У деяких регіонах України дівчині після того заплітали замість однієї коси дві, в інших – відтинали косу. На Поділлі втинав косу молодий: посадивши наречену собі на коліна, відрізає коси ножицями. На Закарпатті зберігався давніший обряд – відсікання коси. Родичі молодого прив'язували кінець коси до гвіздка, вбитого в стіну. Молодий в танці повинен був єдиним ударом сокири відрубати косу. Після цього родичі молодії приймали хлопця до свого роду.

Далі голову молодії покривали очіпком. За звичаєм, дівчина мала двічі його зривати і тільки на третій раз корилася. Поверх очіпка одягали намітку чи хустку.

З цієї миті дівчина ставала молодницею, тож тепер завжди мала збирати волосся в жмут і запинати хусткою або вдягати очіпок, без яких виходити поміж люди вважалося непристойним.

Обряд покривання був останнім, що виконувався в оселі нареченої. Після нього молодий забирає молоду до свого дому, разом і її посаг.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Посаг – придане нареченої. Посаг свідчив не стільки про достаток молодії та її рідних, скільки про її працелюбність. Якщо дівчина була талановитою майстрицею, її зустрічали хлібом-сіллю, співали величальну пісню.

Востаннє стояла молода на порозі батьківської хати, і зринав увись її тужливий спів:

Де б я не ходила, де б я не була,
Всюди тобі, мамо, дякувала.
Дякую тобі, мамо, що будила мене рано,
Більш не будеш, більш не будеш.

(«Де б я не ходила, де б я не була»)

Як ви вважаєте, що символізував обряд розплітання чи відсікання коси?

Важливим етапом весільного дійства був і **поділ короваю**. Діставши від старости благословення на розподіл короваю, старший боярин цілує його та починає краяти «золотим ножем», як співають у пісні, розкладає на «срібну тарілку» і розносить усім гостям. Верхню частину короваю, що символізує Місяць, розрізали навпіл і передавали молодятим.

Завершувалося весілля **коморою**. Це цикл обрядів шлюбної ночі, що складався з двох частин: перша – перевдягання молодої, **чипчини**, виведення її до гостей (**перезва**); друга – приймання невістки в родину чоловіка, розпалювання печі, готування обіду, частування свекрів.

Нарешті наставала черга післявесільного циклу обрядів, теж цікавого, веселого і важливого, як і попередні.

Понеділок називався **складчиною**, або **циганщиною**, **понеділкуванням**. Гости перевдягалися циганами, москалями, хтось отримував роль ворожки. Ряджені ходили домівками і збирали все, чим господарі могли поділитися, щоб продовжити святкування.

Усе зносили до хати молодого, де відбувалися ігри, танці, словом – **циганщина**. Найвеселішою забавою було катання тещі на візку. Зять садив тещу на візок, котив вулицею, намагаючись скинути в найглибшу калюжу чи найгустішу пилку.

У вівторок продовжували гуляння і в хаті молодого, і в хаті молодої. Святкування завершувалося лише в середу, яка ще звалася **хлібини**. Батьки молодої навідували сватів, де їх приймали й частували разом з іншими гостями. Цього дня співали і жартівливі, і сумні пісні.

Про які риси характеру українців свідчить обряд весілля? Що, на вашу думку, означають післявесільні шлюбні ритуали? Навіщо їх проводили?

ПАМ'ЯТАЙМО!

Українське весілля – могутній код національної ментальності, отож пізнаваймо разом духовне коріння нашого народу – і будьмо щасливі!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I рівень – початковий

1. Назвіть етапи українського весілля.
2. Укажіть виконавців кожної з пісень весільного дійства.
3. Під час яких весільних обрядів виконували жартівливі пісні, а під час яких – сумні? Чому?

II рівень – середній

1. Поясніть зміст весільних обрядів. Що, на вашу думку, вони символізують?
2. Аналізуючи тексти пісень, укажіть, які з них виконують сольо, а які призначені для хорового співу. На підставі чого ви зробили такий висновок?
3. Що вам відомо про етнографічні особливості весілля у вашому регіоні?

III рівень – достатній

1. Виберіть і прокоментуйте правильне твердження.
 - А. Головним персонажем українського весілля є наречена.
 - Б. Українське весілля є чітко регламентованим, раз і назавжди усталеним, продуманим і оформленим дійством.
 - В. В українському весіллі органічно поєдналися язичницькі та християнські вірування й обряди.
 - Г. Весілля в Україні святкували будь-коли протягом року.
2. Віднайдіть в українському весіллі ознаки, що яскраво характеризують наш народ.

3. Проаналізуйте ілюстрації до розділу. Що саме намагалися виділити художники у весільному дійстві? Якими піснями можна було б супроводжувати подані живописні полотна?

IV рівень – високий

1. Порівняйте весільні пісні з іншими жанрами народної лірики. Що їх споріднює, а що – різнить?
2. Поміркуйте, яке значення для сучасної людини має дотримання старовинних народних традицій і обрядів.
3. Відомо, що українці народження нової сім'ї називають одруженням, шлюбом (раніше – сльобом), весіллям. З'ясуйте походження цих слів. Чому саме так назвали узаконення стосунків молодят?

РОБОТА В ГРУПАХ

Клас має розділитися на чотири групи. Перша аналізує поетику пісень, які виконує наречена, друга – пісні, що виконують весільні батьки (батьки молодого й молодої), третя – пісні інших учасників весілля. Наприкінці дослідження четверта група (експерти) підбиває підсумки: визначає спільні та відмінні художні засоби в різних групах весільних пісень.

ДИСКУТУЄМО

Як ви вважаєте, зникнення звичаю дівчині самій сватати хлопця пов'язане зі зміною суспільних ролей чоловіка й жінки, повним занепадом матріархату чи іншими явищами? Чи варто відновити цю традицію? Чи може відродитися цей звичай в умовах рівності статей?

ПРАЦЮЄМО З ПРОЕКТОМ

Розробіть оригінальний сценарій весілля, склавши репліки, опис костюмів і необхідної атрибутики, записавши пісні кожного персонажа, а найголовніше – врахувавши місцеві особливості весільного дійства. Також у проекті сценарію вкажіть, які елементи весільного обряду використовують у наш час, а які – ні, поясніть причини. Доберіть музичний супровід до кожного етапу весілля. Спробуйте за цим сценарієм поставити п'єсу в шкільному театрі.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Доберіть музичний супровід для сучасного весілля, використавши народні пісні та пісні сучасних виконавців. Обов'язково мотивуйте, чому ви зробили саме такий вибір і якому весільному ритуалу відповідають обрані пісні.

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Ознайомившись із таїнствами весільних обрядів, ви, напевно, переконалися, що вони споріднюють жителів усієї планети.

Якщо, наприклад, у Галичині молодим, що сидять на покутті, перед частуванням зв'язують руки рушником, то в далекій Індії батько зв'язує руки молодят священною травою, зв'язані під час церемонії і поли їхнього одягу.

А ось як писала видатна українська письменниця *Зінаїда Тулуб* про татарське весілля, що справлялося в околицях Кафи в часи гетьмана Сагайдачного:

«Знялася весела метушня. Дехто перев'язував собі руку чепурним рушником, інші тягли колоди підперти ворота, а на вулиці вже гучно рипіла гарба¹, лунко перегукувалися веселі голоси, і раптом хтось заторохтів у ворота важким каменем.

– Хто там? Чого треба? – відгукнулися з двору.

– Молодий бей наш полював у горах і поранив легконого сарну. Зникла сарна з наших очей, та по слідах її дійшли ми до ваших воріт. Пустіть посланців молодого мисливця, поверніть йому здобич його.

Горпина стояла осторонь, і дивно було їй чути і бачити, що й тут, як у рідному степу, також ломляться до нареченої поїжджани, тільки там зовуть його не молодим беєм, а князем, а наречену не сарною, а білою лебіддю...

...А Медже звернулася до... своєї названої матері і заспівала другої прощальної пісні, і голос її тремтів і зривався від ледве стримуваних сліз...»

Про що, на вашу думку, свідчить така подібність весільних ритуалів у різних народів? Які загальнолюдські цінності закладені в цих обрядах?

ВІДПОЧИВАЮЧИ, ВЧИМОСЯ

Спробуйте запам'ятати весільні повір'я і прикмети нашого народу, адже це – віковічна мудрість, сконцентрована у влучних і дотепних спостереженнях.

- ❖ Не можна переходити дорогу перед молодими з порожніми відрами.
- ❖ Під час вінчання молодим не можна озиратися, інакше їх переслідуватимуть усілякі нещастя: будуть сваритися або й розійдуться, можуть померти діти, не буде достатку в хаті.
- ❖ Якщо на весіллі буде бійка, сварка, то в житті молодят не буде злагоди.
- ❖ Якщо під час весілля падає дощ чи сніг, то молоді будуть багаті.
- ❖ Хто при собі завжди носить обручку, з якою тричі брали шлюб, той ніби зачарований: йому не страшна ні тюрма, ні куля, перед ним розступаються мури, а замки самі злітають з дверей.

А які прикмети знаєте ви? Чи варто в них вірити? Як, на вашу думку, виникали ці забобони? Яку роль вони відігравали у весільному дійстві в різні часи?

ПОГЛИБЛЮЄМО ЗНАННЯ, РОЗШИРЮЄМО СВІТОГЛЯД

1. Вовк Хв. Шлюбний ритуал та обряди на Україні. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995.
2. Українська народна обрядова поезія. – К., 2006.
3. Борисенко В. Весільні звичаї та обряди на Україні. – К., 1983.
4. Здоровега Н. Нариси народної весільної обрядовості на Україні. – К., 1974.
5. Весілля: У 2 кн. – К., 1970.

¹ Гарб а – високий віз на двох або чотирьох колесах (фура, теліга, мажа).

При добрій годині чужі кумаються,
При лихій годині свої цураються.

Народна балада

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ БАЛАДИ

«ДОВЕДЕТЬСЯ УСЮ ПРАВДУ ЛЮДЯМ РОЗКАЗАТИ...»

Українська балада має давню і славу історію, адже це один із жанрів українського фольклору, завдяки якому світ пізнавав Україну. Ось як писав про це видатний дослідник українського фольклору *Григорій Нудьга*: «Баладні пісні... західно-європейські вчені ще в XIX столітті зараховували до числа найкращих балад світу. Перегорнемо англійські, іспанські чи інші періодичні видання або ж філологічні дослідження того часу, і ми неодмінно натрапимо на заголовки "Балади України", "Козацькі балади", "Балади степу"... Поетична Україна для зарубіжного дослідника, письменника чи просто читача неодмінно асоціюється з баладою...».

У кінематографі є картини, названі баладами: «Балада про доблесного лицаря Айвенго», «Балада про солдата» тощо. Як ви вважаєте, чим особливі такі фільми? Можливо, ви бачили якийсь із них?

ПАМ'ЯТАЙМО!

Балада як літературний жанр зародилася в XII–XIII століттях. Спочатку так називали любовну пісню до танцю в Провансі (провінція Франції). Згодом у творчості італійця Данте Аліг'єрі балада втратила своє «танцювальне» забарвлення. У французькій поезії XVI століття балада набула канонічних літературних ознак: постійні три строфи, стала схема римування, обов'язковий рефрен, звертання до певної особи. Розквіт літературної балади припав на епоху Відродження. Його пов'язують з творчістю французького поета Франсуа Війона.

Які інші відомі вам фольклорні жанри поступово трансформувалися, втрачали свої первинні ознаки?

ПАМ'ЯТАЙМО!

Балади поділяються на:

- ❖ міфологічні;
- ❖ легендарно-історичні;

- ❖ родинно-побутові;
- ❖ любовні.

Найдавнішими є балади з міфологічним мотивом. В основі сюжету таких балад лежать фантастичні історії про перетворення юної вродливиці на тополю, про кущ калини чи сопілку, що озиваються тужливим співом, дівчину-зозулю, що згорьована прилетіла до вбитого козака...

Пригадайте вивчену в 7-му класі баладу Тараса Шевченка «Тополя». Про яке перетворення там ідеться? Що ви пам'ятаєте про жанр літературної балади?

*Карпо Трохименко, Василь Кравченко. Весна 1648 року
Що відображено на картині? Поясніть назву полотна.*

Одна з найпронизливіших українських балад – «Ой летіла стріла». Основа твору – реалістична, а фантастичні елементи свідчать про генетичний зв'язок фольклору з міфологією. У цій баладі розповідається про загибель удовиноного сина. Вдова – найтрагічніший образ українського фольклору, тому й емоційне напруження балади максимальне. Доля самотньої жінки в уярмленій Україні була незмірно важкою, а втрата єдиного сина для матері – гірше смерті.

Зозулями прилетіли оплакати юнака мати, сестриця й кохана. Образ зозулі в цій баладі має цікаву тріаду варіацій.

Пригадайте, у яких фольклорних творах використовувався принцип тріади. Чому він настільки популярний у народній творчості?

Образ *матері-зозулі* – один з найпоширеніших у вітчизняному фольклорі. Натомість сестра чи кохана в образі сумної птахи з'являються значно рідше, адже тільки мати плакатиме вічно:

Ой матінка плаче,
Поки жити буде.

Що ж до сестри та милої загиблого юнака, невідомий автор хоча й жорстокий, проте справедливий:

А сестриця плаче,
Поки не забуде;
А миленька плаче,
Поки його бачить...

Саме в цих рядках – глибока життєва мудрість, реалістичність твору. Зачин балади побудований у формі діалогу. Справді, переказами з уст в уста розповсюджувалися світом у давнину новини, від подорожніх чекали звісток про своїх дітей згорьовані матері.

А далі плине тужлива розповідь, пересипана пестливими словами: «зозуленьки», «головоньках», «серденька», «ніженьках». Сумний речитатив балади, насичений такими словоформами, посилює трагізм прощання з дорогою людиною.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Балади, в яких ідеться про трагічну смерть героїв, прощання із загиблими, споріднені з таким фольклорним жанром, як голосіння (ознаки спорідненості: речитативне виконання, тужливий настрій, спільні художні засоби).

Легендарно-історичні балади мають історичні сюжети, їх героями є славні люди минувшини. Але, на відміну від дум та історичних пісень, у баладі не йдеться безпосередньо про певну історичну подію, натомість балада акцентує увагу на емоційних станах, на почуттях, адже насамперед це твір ліричний, а вже потім – епічний.

Які ще твори належать до ліро-епічних? Визначте, які ознаки балади характеризують її як ліричний жанр, а які – як епічний.

До легендарно-історичних балад належить твір «Ой на горі вогонь горить». Ця балада сповнена глибокими почуттями, надзвичайно виразними образами-символами. Лицар-козак загинув у жорстокому бою, на що вказують доволі промовисті епітети: «порубаний, постріляний, китайкою покриваний». Так, саме червоною китайкою закривали очі загиблим героям. А поряд схилив голову вірний кінь, який не раз рятував товариша від смерті, та цього разу не зміг. У багатьох народних піснях постає образ мудрого коня, якого козак шанобливо називає і другом, і братом.

Які елементи козацького спорядження символізовані, персоніфіковані, яким з них надавалося магічне значення в баладі?

Слова вже мертвого козака, звернені до вірного коня-побратима, свідчать про віру людей у потойбічний світ, у безсмертя душі. Тільки такого вірного друга може козак просити, аби той сповістив батьків про його смерть. Самотній кінь сумно іржав біля воріт, і вже не треба було слів: кінь без вершника повертався додому лише в одному випадку...

Уявний діалог матері й коня посилює драматизм балади, відтворює потужність образного мислення українців, здатність гармонійно співіснувати з навколишнім світом:

Не плач, мати, не журися,
Та вже ж твій син оженився.
Та взяв собі паняночку,
В чистім полі земляночку.

Дієслівні рими надають творові динамізму, сюжетного руху, який окреслюється лише проханням, з яким загиблий козак звертається до свого коня.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Серед інших пісенних жанрів баладу вирізняють романтичний пафос, фантастичні елементи, трагічний фінал, моралізаторство.

Надзвичайно цікавий масив родинно-побутових балад. У цих творах порушено низку проблем, які хвилювали суспільство: соціальна нерівність, моральні конфлікти, шлюб з нелюбом, родинний деспотизм тощо.

Пригадайте, який конфлікт призвів до перетворення красуні дівчини на тополя в баладі Тараса Шевченка «Тополь».

Подібний мотив звучить і в знаменитій народній баладі **«Бондарівна»**. Оразу зрозуміло, що в основі твору – реальні події. Надто чіткими є вказівки на героїв: якщо в інших баладах це просто узагальнені образи, то тут це **Бондарівна** та пан **Каньовський**; чітко визначене й місце дії – «у містечку Богуславку». Проте історія життя й загибелі дівчини досить типова для тих часів: пан уподобав красуню, що йому не підкорилася. Горда дівчина вирішила, що ліпше вмерти, аніж стерпіти неславу:

Ой волю ж я, пан Каньовський, в сирій землі гнити,
Ніж з тобою по неволі на цім світі жити.

Трагізм цієї балади сконцентрований в описі батькового горя:

Ударився старий Бондар в стіну головою:
«Бондарівно, моя донько, пропав я з тобою!»

Парні римовані строфи балади надають їй милозвучності, наспівності. Окрім того, саме на прикінцеві слова рядків падає логічний наголос, що особливо увиразнює драматизм оповіді: «цілувати – роззувати», «жити – гнити», «сказала – впала». У баладі використано традиційну фольклорну образність: «сива голубка», «личко рум'яне», «пишная пава», «срібна рушниця», «сира земля» тощо.

Цікаво, що у творі пана Каньовського характеризують лише його вчинки: вони надто промовисті, тому герой не потребує додаткових характеристик. Зверніть увагу, він без дозволу обіймає й цілує Бондарівну, посилає по беззахисну дівчину двох озброєних жовнірів, погрожує їй рушницею, змушуючи скоритися. Потім пропонує батькові гроші «за личко рум'яне» – і цей учинок свідчить про аморальність героя, адже пан переконаний, що грошима можна залагодити будь-що, навіть злочин.

Чи зустрічали ви в реальному житті «панів Каньовських»? Яке ставлення в сучасному суспільстві до таких «героїв»?

Конфлікт у цій баладі багатоплановий. Перш за все, соціальний, що порушує проблему майнової нерівності персонажів: звісно, дочка бондаря не могла дорівнятися статками до пана, якому належало все містечко («У містечку Богуславку Каньовського пана» – так починається балада). Автор виразно окреслює моральну перевагу гордої дівчини над пихатим і самозакоханим паном.

Ця балада надзвичайно інформативна, адже повідомляє, які гроші були в ужитку («талярики»), куди клали покійника («на тесову лавку»),

коли ховали («лежить Бондарівна день та ще й годину»). Вказує автор і на те, що навіть для поховання потрібен був дозвіл пана («звелів пан Каньовський викопати ямку», «звелів пан Каньовський зробить домовину»).

ПАМ'ЯТАЙМО!

У «Бондарівні» яскраво представлені провідні жанрові ознаки балади: спорідненість з казкою, співпереживання долі героїні, виразне ліричне начало, емоційне напруження, драматичні колізії, трагічний фінал.

Надзвичайно багатим є масив балад про кохання. Здебільшого сам жанр балади спонукав авторів оповідати про нещасливе, драматичне кохання, що призводило до загибелі героїв. Такі балади не можуть лишити байдужими жодного читача чи слухача. У цьому легко пересвідчитися, якщо прочитати баладу «**Козака несуть**».

За скупими рядками, практично позбавленими художніх засобів, постає цілий світ – загибель козака, занапащена дівоча доля... Козак не мав вибору – головним його обов'язком було боронити рідну землю. Гірко тужить за коханим дівчина: видно, палким і щирим було їхнє кохання, якому так і не судилося розквітнути.

Ця балада має виразний моралізаторський висновок:

Ой, ломи, ломи
Білі рученьки
До єдиного пальця!
А де знайдеш ти,
Та дівчинонько,
Над козака коханця!

У цих промовистих рядках – і повага до полеглого лицаря-козака, і трагедія дівчини, якій не судилося бути щасливою в коханні.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Українські літературні балади постали на ґрунті балад народних, на вже сформованих особливостях жанру. Часто літературні балади переймали мотиви фольклорних балад.

Ви вже знаєте, що в ранній творчості Тараса Шевченка саме баладам було відведено почесне місце. Це і вивчена вами «Тополя», і «Причинна», зачин до якої, «Реве та стогне Дніпр широкий», став народною піснею, і неповторна «Лілея». У «Тополі» та «Лілеї» автор своєрідно інтерпретував народні мотиви про перетворення людини на рослину. «Причинна» належить до любовних балад: розлука з коханим і туга за ним призводять до божевілля героїні.

В українській поезії балада, жанрово споріднена з думою та романсом, поширювалася також у творчості поетів-романтиків, яку ви будете вивчати згодом. У другій половині XIX століття цей жанр представлений у творчості Юрія Федьковича, Бориса Грінченка та інших поетів.

У XX столітті балада з'являється в українській ліриці зрідка. Вона набула соціально-побутового звучання, але не втратила і свого драматичного напруження, про що свідчить баладна творчість Івана Драча і його збірка «Балади буднів» (з нею ви ознайомитеся в старших класах).

Імена яких вищеназваних письменників вам відомі? Що ви знаєте про нинішню громадсько-політичну діяльність Івана Драча?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I рівень – початковий

1. Назвіть прочитані вами балади.
2. Визначте, до якої групи належить кожна з вивчених балад.
3. Перекажіть історію становлення жанру балади.

II рівень – середній

1. Поясніть, чим балада вирізняється з-поміж інших пісенних жанрів. Аргументуйте свою відповідь.
2. Підтвердьте відповідними цитатами, що в баладах використовуються традиційні для інших фольклорних творів художні засоби.
3. Застосуйте до кожної з балад прийом коментованого читання. Коментар повинен містити вказівки, де слід ставити логічний наголос, яку з балад необхідно виконувати речитативом, а яка передбачає виразне читання.

III рівень – достатній

1. Проаналізуйте поетику текстів прочитаних балад.
2. Зіставте прочитані твори зі зразками раніше вивчених балад і виберіть ті сюжетні елементи й поетичні особливості, які їх споріднюють, і ті, за якими вони різняться.
3. Виберіть з-поміж прочитаних балад ту, яка, на вашу думку, найповніше репрезентує всі ознаки жанру.

IV рівень – високий

1. Доведіть, що літературна балада споріднена з фольклорною баладою.
2. Визначте роль і місце балади в системі фольклорних жанрів.
3. Поміркуйте, чому дума, наприклад, була надбанням фольклорної творчості лише українського народу, а балада стала одним з найпоширеніших жанрів світової літератури.

РОБОТА В ГРУПАХ

Розділіться на кілька груп, оберіть для аналізу будь-яку літературну баладу вітчизняного чи зарубіжного автора і, підготувавшись, презентуйте її. Презентація передбачає коротку довідку про письменника й історичну епоху, в яку він жив, інформацію про перекладачів цього твору українською мовою, історію написання твору, його аналіз в аспекті жанрової специфіки балади, декламацію.

У рубриці «Подорож літературами світу» зазначено, твори яких письменників стали надбанням класики світової баладної творчості.

ДИСКУТУЄМО

Чи актуальними для людини XXI століття є моральні проблеми, про які йдеться в прочитаних баладах? Який з фольклорних і літературних жанрів такі проблеми порушує найрельсфніше, найяскравіше, найгостріше?

ПРАЦЮЄМО З ПРОЕКТОМ

Обговоріть і визначте три-чотири сюжети для сучасної балади. Врахуйте класифікацію балад: ви повинні запропонувати сюжети міфологічного, легендарно-історичного, родинно-побутового та любовного характеру; продумайте можливі сюжетні колізії.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Доберіть музичний супровід до прочитаних балад, визначте, до репертуару яких сучасних виконавців могли б увійти ці твори. Поміркуйте також, які музичні інструменти вдало передають настроєву тональність балад і чому. Можливо, вам відомі твори сучасних іноземних виконавців, що належать до жанру балади. Влаштуйте імпровізований концерт, на якому частину творів можна прослухати в записах, а частину виконати самим.

ВАШ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Бала́да (франц. *танцювати*) – жанр ліро-епічної поезії фантастичного, історико-героїчного або соціально-побутового змісту з драматичним сюжетом. Для балади характерна напруженість, гострота, часом трагічність сюжету, висока емоційність, зображення однієї події з життя головного героя, нетривалий час дії, стислість розповіді, невелика кількість героїв.

На прикладі однієї з вивчених балад ретельно продемонструйте кожен із зазначених ознак балади.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Певно, вам цікаво буде довідатися, що на сюжет балади «Бондарівна» відомий вам Іван Карпенко-Карий написав драму під такою самою назвою. Близкучі переспіви творів Адама Міцкевича «Рибалка» і «Пані Твардовська» створив Петро Гулак-Артемівський, а балада Левка Боровиковського «Маруся» сюжетно пов'язана з баладою німецького поета Готфріда Бюргера «Ленора» та російського поета Василя Жуковського «Світлана».

Пригадайте, із життя якого класика української літератури пов'язане ім'я Василя Жуковського. Що вам відомо про цю людину?

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Балада, як відомо, виникла в романських народів у середньовіччі. Уже в XIII столітті в лицарській літературі жанр набуває певних канонічних ознак (обов'язкові три строфи, рефрен, певний вид римуння). У Німеччині й Англії баладою називали народну епічну пісню з фантастичним, часто похмурим і таємничим колоритом, яка оповідала про події та героїв, що лишили слід у пам'яті народу (Карл Великий, Дуглас, Робін Гуд).

Що про цих героїв вам відомо з історії?

Розповсюджувачами й виконавцями балад були менестрелі, жонглери, барди. Серед музичних баладних шедеврів – твори Франца Шуберта, Михайла Глинки, Фредеріка Шопена.

Музичне мистецтво яких країн представляють названі композитори? Яку роль, на вашу думку, відіграє музична класика в наш час?

Серед блискучих світових вірців жанру – балади Фрідріха Шиллера «Івікові журавлі», «Полікратів перстень», «Кубок»; Адама Міцкевича «Фарис», «Пані Твардовська»; Йоганна Вольфганга Гете «Рибалка»; Василя Жуковського «Світлана»; Олександра Пушкіна «Пісня про віщого Олега», «Біси», «Утопленик»; Михайла Лермонтова «Повітряний корабель».

Ось блискучий переспів твору Олександра Пушкіна «Два ворони», який зробив Левко Боровиковський:

Ворон к ворону летить,
Ворон ворону кричить:
«Де б нам, вороне, поснідать?
Як би нам про те розвідать?»

«Есть! Лети за мною вслід –
Буде снідання й обід:
В чистім полі кушч рокити –
Під кущем козак убитий.

Хто й за що убив його –
Тільки сокіл зна того,
Та кобилка вороная,
Та козачка молодая.

З поля сокіл улетів;
На кобилку ворог сів;
А козачка жде милого,
Не убитого, живого».

Поміркуйте, які спільні образи й мотиви можна віднайти у творі Пушкіна і в народних баладах. Про що це свідчить? Чому, на вашу думку, російський класик звернувся до образу козака?

ВІДПОЧИВАЮЧИ, ВЧИМОСЯ

Сьогодні учасникам гри пропонуються слова, сюжетно пов'язані з однією з балад, і кілька зайвих слів. Кожен гравець під час жеребкування отримує слово, з яким повинен скласти речення. Фрази виголошують по черзі, так утворюється оповідання, як правило, доволі смішне. Напевно, ця гра припадає вам до душі. Тож грайтеся частіше, адже, як казав класик німецької літератури Фрідріх Шиллер, «...у грі людина отримує таку саму насолоду від вільного виявлення своїх здібностей, яку художник відчуває в процесі творчості».

ПОГЛИБЛЮЄМО ЗНАННЯ, РОЗШИРЮЄМО СВІТОГЛЯД

1. Балади. Серія «Народна творчість». – К., 1987.
2. І прадіди в струнах бандури живуть. – К., 1991.
3. Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості. – К., 1989.
4. Наша дума, наша пісня. – К., 1966.

ЛІТЕРАТУРНО – МИСТЕЦЬКА ВІТАЛЬНЯ

ФЕДІР КОНОВАЛЮК

«Душа українського пейзажу»

Цей талановитий художник був гідно поцінований лише після того, як відійшов у вічність. Але його творча спадщина стала здобутком класики українського живопису ХХ століття.

Федір Коновалюк народився 1890 року на Вінниччині у бідній родині селянина-наймита. Бідування та сирітська доля (батько помер, коли Федорові було десять років) незагоєними ранами ятрили душу вразливого й чутлого хлопця. Він, як ніхто інший, розумів, що довелося пережити в дитинстві Тарасові Шевченку, тож, узявшись за пензлі та фарби, став малювати героїв Шевченкового «Кобзаря».

Федір Коновалюк навчався спершу в Петербурзькій академії мистецтв, далі – в Києві, в Художньому інституті, в майстерні Федора Кричевського. Його вчите-

лями були видатні українські художники – Іван Їжакевич, Олександр Мурашко, Володимир Маковський.

Шевченкіана Коновалюка – понад 100 робіт – це справжній творчий подвиг! Він проілюстрував 35 творів, написав 97 картин, зобразивши події життя Великого Кобзаря, пейзажі його рідного села, місця, де бував Кобзар, пам'ятники в різних містах України.

Чимало творів написано й на історичну тематику: «Княгиня Ольга на могилі Ігоря», «Греки в князя Володимира», «Жертва ідолу».

Протягом усього життя художник домагався максимальної лаконічності та простоти живописного вислову. І не випадково на обговоренні першої персональної виставки його творів 1955 року мистецтвознавець *Микола Прахов* сказав: «Усе це написано просто, та ця простота зумовлена великою художньою майстерністю і смаком тонкого колориста». Живопис Коновалюка здебільшого ліричний, але, коли художник зображає розгорнуті краєвиди, відкритий простір і небо, його мистецтво набуває епічного звучання.

Справжнім літописом Києва є доробок художника в царині міського пейзажу. Чимало місць столиці пам'ятають його пензль: Коновалюк розписував Всіх-святську церкву Києво-Печерської лаври, Борисоглібський храм і Покровську церкву.

Розглянувши його обкладинку до першого українського букваря, ознайомившись з іншими його роботами, ви відкриєте для себе дивовижну творчу майстерню неповторного художника.

ДАВНЯ УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

ти так і не збагнув до яких народів
себе записати
бо отой тисячолітній протяг
що утворився –
коли одні повернули на північ
а інші на південь –
зберіг лише пішаний вітер

і ти розгадуєш темні слова:
і чуєш – приглушене іржання
сполоханих коней

Василь Махно
(«Приватний коментар
до історії»)

А

ДАВНЯ УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Все можеш, коли хочеш. Бо ж се не тяжко, коли ти наситився стравою, накормити голодного, а напившись, напоїти прагнущого; коли ти огрівся, зогрій і того, що трясеться від холоду...

Коли ти задоволів себе при столі, звесели затурбованого; коли врадовався чимось, порадуй засумованого.

Коли тебе почестили як багача, почести й ти убогих.

Ізборник Святослава 1076 року

«ОКУНІТЬСЯ Ж ВИ В ДЖЕРЕЛО, ЩО СРІБЛИТЬСЯ ПЕРЕД ВАМИ...»

Ми вирушаємо в оповиту таємницями минувшину, в ті часи, коли князь Володимир, живий і повний сил, вдивлявся в задніпровські далі й думав важку княжу думу: якою бути його вітчизні? І знайшов відповідь, про що так записав на скрижалях історії *невідомий автор*: «Дивно же єсть се, колико добре сотворив Володимир Руській землі, хрестив ю, ми ж, християни суще, не воздаємо почесі супроти одного возданію...». Зазираємо ми і до келії мудрого митрополита Іларіона, який гордо сповіщав, що Русь «відома й слишима єсть всіми конці землі»...

ПАМ'ЯТАЙМО!

Хрещення Русі відбулося **988 року** за часів правління князя Володимира, названого згодом Хрестителем і канонізованого православною церквою. Митрополію¹ на Русі запроваджено 1051 року за часів правління Ярослава Мудрого, сина Володимира Великого. Першим руським митрополитом був учений і письменник Іларіон.

Що ви знаєте з історії про запровадження християнства на Русі? Як це відбувалося? Яку роль відіграла ця подія в історії Київської Русі?

У літературному контексті нас передусім цікавить розвиток писемності в Русі-Україні, історія культури, мистецтва, ті нетлінні пам'ятки людської мудрості, які й оповіли нам про життя на благословенних дніпровських схилах більше тисячі років тому... Для цього зануримося в давноминулі часи, коли народження книги було дивовижним таїнством, що вершилося в півтемряві келій мовчазних понурих ченців.

Але насамперед з'ясуймо, що таке давня література. Що вам уже відомо про неї?

¹ Митрополія – церковно-адміністративний округ, яким відає митрополит.

Давня література – тривалий період історії національного письменства, що охоплює XI–XVIII століття. До літературних пам'яток цього періоду належать не лише власне літературні твори, а й історичні (літописи та літописні повісті), описи мандрів, що звалися «ходіннями», поучення, життя святих, або ж агіографічні твори (розповіді про життєвий шлях людей, канонізованих християнською церквою), твори ораторського жанру тощо.

Імена тогочасних авторів переважно не збереглися. Тож значна кількість текстів – **анонімна**, що споріднює давню літературу з народною творчістю.

Поміркуйте, з яких причин імена творців давньої літератури нам не відомі. Чому автори часто не підписували свої твори?

Давня література **рукописна**: твори розповсюджували переписуючи. Талановиті переписувачі нерідко додавали щось до тексту, змінювали в ньому якісь деталі, коригували відповідно до запитів доби чи забаганок чергового замовника. Дехто намагався продемонструвати зміни літературних смаків або власні мовно-стилістичні вподобання. Цим і зумовлена **варіативність** літературних пам'яток. Нині науковці-текстологи ретельно вивчають їх, щоб з'ясувати, який з варіантів рукопису був первинним, авторським, як він змінювався впродовж століть.

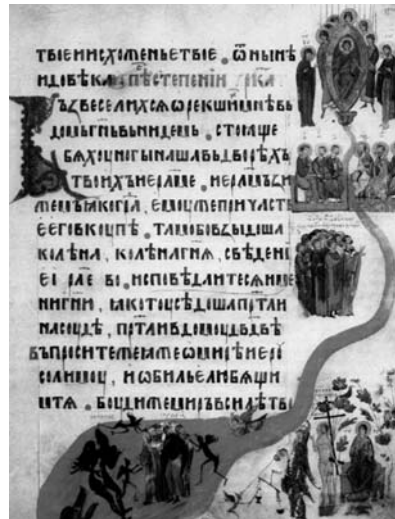
ПАМ'ЯТАЙМО!

Давню літературу умовно поділяють на киеворуський, ренесансний, бароковий і просвітницький періоди.

Характерною рисою давньоукраїнської літератури є **повторюваність** у різних творах певних ситуацій, характеристик, порівнянь, епітетів, метафор, а також **«етикетність»**: герой чинить і поводить себе так, як того вимагає закон і умовності того часу; події змальовано за допомогою сталих образів і форм, з виразною **церемоніальністю**. Давньоукраїнська література **урочиста, велична, повчальна**.

Які з цих рис наявні у вивченому вами творі давньої літератури – «Слові про похід Ігорів»? Які ознаки ви могли б додати до вже названих?

Виникла давньоукраїнська література в кінці X століття. Прийняття християнства як державної релігії зумовило появу службових та історико-оповідних текстів церковнослов'янською мовою. Київська Русь одразу долучилася до високорозвиненої візантійської літератури, проте інтереси феодальної держави вимагали створення власних, оригінальних творів і нових жанрів. Література мала виховувати патріотизм, утверджувати історичну й політичну єдність руських земель, викривати та засуджувати князівські міжусобиці.

Київський Псалтир.
1397 рік

Обшир тематики літератури XI – початку XIII століть – історія виникнення Русі, історія Київської Русі в її зв'язках з історією всесвітньою, боротьба із зовнішніми ворогами, печенігами та половцями, протиборство князів за київський престол. Усе це визначило загальний характер стилю тогочасної літератури – *монументального історизму*.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Найдавнішими рукописними книгами Київської Русі вважають Остромирове євангеліє та Ізборник Святослава.

Остромирове євангеліє – найдавніша пам'ятка церковнослов'янської писемності. З болгарського оригіналу в 1056–1057 роках цю книгу переписав дяк Григорій на замовлення новгородського посадника Йосипа (до хрещення мав ім'я Остромир), котрий від імені київського князя Ізяслава керував Новгородською землею. Талановитий дяк зазначив у своєму рукописі: «Аз, Григорій Диякон, написав Євангеліє се, да хто ліпше напише, то не може заздрити мені, грішному. Почах же я писати місяця октобрия 21, на пам'ять Іларіона, а кончих місяця мая в 12, на пам'ять Єпіфана.

Молю же всіх почитающих, не можете клясти, ні исправляше почитайте, тако бо і Святий апостол Пауло каже: “Благословіте, а не клянїте. Амін”».

Як ви зрозуміли слова переписувача? На чому він наголошував у своїй праці?

Напис «Євангеліє Софійське апракос» вказує на те, що книга належала Софійському собору у Великому Новгороді і призначалася для тижневого читання, себто окремі євангельські глави в ній розміщені не в хронологічному порядку, а за тижнями, починаючи з Великодня.

Дуже цікавою є історія віднайдення рукопису: 1805 року пам'ятку знайдено в гардеробі покійної імператриці Катерини II і передано до Петербурзької публічної бібліотеки, яку нині названо на честь Михайла

Євангеліст Лука.
Мініатюра з Остромирового євангелія

Салтикова-Щедріна. Уперше Остромирове євангеліє було опубліковано 1843 року дослідником Олександром Востоковим, який і дав йому таку назву.

Навіщо, на ваш погляд, учені дошукуються подробиць написання та зберігання таких літературних пам'яток?

Євангеліє написане кирилицею на 294 пергаментних аркушах розміром 8 вершків завдовжки та майже 7 вершків завширшки (35×30 см). Сторінки прикрашені заставками й буквицями. Текст написаний у два стовпчики по 18 рядків у кожному, крупним уставом. Заголовки писані середнім уставом, післямова – дрібним.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Уставом називали урочисте письмо, що відзначалося симетричними літерами, комбінаціями прямих і

заокруглених ліній, червоними літерами на початку абзаців. З XIV століття устав замінено на *півустав* – напівкругле похиле письмо.

У книзі є три художні заставки (рами) – мініатюри із зображеннями євангелістів Іоанна, Луки та Марка. Техніка виконання малюнків – інкрустована емаль, що застосовувалася в ті часи виключно у Візантії.

Ще однією найдавнішою рукописною книгою Київської Русі є Ізборник Святослава. Відомі два рукописи з такою назвою, датовані 1073 та 1076 роками.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Ізборниками називають пам'ятки писемності києво-руської доби, рукописні хрестоматії, що містили цікаві вислови, уривки з богословських творів тощо.

Перша з таких хрестоматій – Ізборник 1073 року, переписаний дяком Іваном та іншими переписувачами для київського князя Святослава Ярославича з болгарського оригіналу, складеного в X столітті для болгарського царя Симеона.

Пам'ятка ця надзвичайно об'ємна, у ній понад 380 статей, що належать понад 20 авторам, переважно візантійцям. Серед них – Іоанн Золотоустий, Григорій Нісський, Атанасій Синаїт. Окремо слід згадати про Георгія Хіровоска. Це перший на слов'янських землях автор риторичного посібника про тропи та стилістичні фігури. Його праця називається «О образах». У ній розкрито значення таких понять, як «алегорія», «метафора», «гіпербола».

Пригадайте, що це за тропи. Поміркуйте, чому цю працю було вміщено в такий поважний збірник. Яку роль відіграють ці тропи в давніх текстах?

Цікаво, що в Ізборнику був уміщений також список рекомендованих і заборонених книг, долучений до найдавнішого списку апокрифів.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Апокрифи – це стародавні релігійно-легендарні тексти, зміст яких не цілком відповідав офіційному віровченню. Так називали і зіпсовані переписувачами чи пошкоджені оригінали, вилучені з релігійного вжитку. До апокрифів належать і деякі біблійні тексти, не визнані канонами церкви. Були вони надзвичайно популярними, поширювалися усно й у списках.

В Ізборнику 1073 року вміщено майстерно виконаний груповий портрет княжої сім'ї, а також на розкішній заставці на тлі храму – зображення сімох святих, оздоблене химерними геометричними та рослинними орнаментами.

Знайдено близько двадцяти рукописів, що є повними або частковими копіями Ізборника 1073 року. Оригінал цієї пам'ятки зберігається в Московському історичному музеї, а один зі списків – у Львівському музеї українського мистецтва.

Ізборник 1076 року – відома пам'ятка давньої української літератури. Він був укладений на основі рукописів великокнязівської бібліотеки Софійського собору. Збірник містить переклади з візантійської літератури, уривки з біблійної книги «Премудрості Ісуса...», твори східнослов'янських авторів, фрагменти житій святих та ін. Єдиний список цієї пам'ятки, що дійшов до нас, зберігається в Санкт-Петербурзі.

До речі, саме про цей збірник написав дослідницьку працю *Іван Франко*, що був одним з найвідоміших медієвістів¹. Ось як оцінював він твори давньої літератури: «Збірник з 1076 року не визначається об'ємом. Се пергаментовий рукопис, зложений із 276 карток малого формату, так що на одну сторону виходить 13 рядків, а в кожному рядку ледве по 16–18 букв. Рукопис не заховався весь, бо всередині бракує деяких карток. Зміст його досить мішаний і тільки в малій часті згідний із змістом збірника із 1073 року».

У цьому збірнику вміщені надзвичайно актуальні та важливі твори. У трактаті про читання книг, скажімо, записано: «Не збудується корабель без гвоздів, але і праведник без читання книжок. Як невольника душа біжить до своїх родичів, так праведник до читання книжок. Прикраса воїну оружжя, а кораблю вітрила, так само праведнику читання книжок».

Глибокі думки висловлені в повчанні, яке згодом лягло в основу «**Повчання дітям**» *Володимира Мономаха*: «Дитино, приблизь розум серця свого і почуй слова родителя твого, бо вони не підуть на шкоду душі твоєї; але коли приймеш їх розумно, то будуть тобі поведарями до царства небесного. Настав посудину серця твого, щоб накапали тобі слова, солодші від меду, що можуть оживити тебе і зробити безсмертним».

Такими вони були, давні книги, і сторінки їхні, пожовклі й крихкі від часу, нині для нас на вагу золота. Вони переконують нас у тому, що людська мудрість – вічна. І що жодні винаходи цивілізації не знецінять головного – духовних істин, якими живе людство.

Що ви вважаєте вічними, незмінними істинами?

Біблія

...Мудрість увійде до серця твого,
і буде приємне знання для твоєї душі!

Біблія. Книга притч Соломонових

Ми переконалися, що є вічні істини і є книги, в яких ці істини закарбовані. У них – прадавня мудрість людська, що й тримає людство на Землі, не дозволяє йому зникнути, розчинитися в безвісті Всесвіту. Дослідники навіть вважають, що в таких книгах заковано не тільки наше минуле, а й майбутнє. І одна з таких книг – **Біблія**.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Біблія – одна з найдавніших пам'яток світової писемності, зібрання різних за змістом і формою текстів, що з'явилися в період від XII століття до н.е. до IV століття н.е., і збереження їх регламентується суворими правилами. Назва походить від сирійського порту Бібл, звідки до Греції завозили папірус. Грецькою ж це слово означає «книги».

Яке значення для сучасної людини має віра? Чи згодні ви з тим, що це суто інтимна сфера людського життя?

Біблія має дві самостійні частини. Перша – **Старий Заповіт** (Закон), написаний давньоєврейською мовою в дохристиянську добу. Старий

¹ Медієвіст – дослідник давньої літератури.

Заповіт визнає віровчення Єдиного Бога – **Ягве**. Друга частина – **Новий Заповіт** (Благодать), укладений ранніми християнами, завершений не раніше IV століття н. е. і 364 року канонізований християнською церквою на Лаодикійському церковному соборі.

Християни, що сповідують учення Ісуса Христа, вважають Біблію своєю священною книгою і приймають її в повному обсязі (Старий і Новий Заповіти), а іудеї визнають тільки Старий Заповіт.

Старий Заповіт становить близько трьох четвертих усієї Біблії. Він містить 39 книг, написаних переважно давньоєврейською мовою. У ньому розповідається про створення світу, гріхопадіння, становлення й занепад єврейського народу волею Бога.

Головна частина Старого Заповіту – **«П'ятикнижжя»** – була остаточно завершена в V ст. до н. е. У п'яти книгах пророка Мойсея – **«Буття»**, **«Ісход»**, **«Левіт»**, **«Числа»**, **«Второзаконня»** – розповідається про створення світу Богом за шість днів, про перших людей – **Адама** та **Єву**, які жили в раю, але, порушивши наказ Божий, були вигнані звідти. За цей непослух, або гріхопадіння, Бог прокляв увесь рід людський. Книга **«Ісход»** розповідає про Мойсея – пророка, якого Господь обрав посередником між собою та єврейським народом; про те, як Мойсей вивів єврейський народ з єгипетського рабства до землі обітованої – Палестини.

Окрім **«П'ятикнижжя»**, до Старого Заповіту входять історичні книги, або **«Книги Пророків»**, і Писання – **«Псалми»** (Псалтир), **«Притчі Соломонові»**, **«Книга Екклесіаста»**, **«Пісня Пісень»** та численні пророцтва, літописні перекази, казкові оповіді тощо.

Новий Заповіт – друга частина Біблії, у якій викладено власне ідеологію християнства. Ця частина містить 27 книг, що поділяються на чотири **Євангелія** (св. Матвія, св. Марка, св. Луки та св. Іоанна), **«Одкровення Іоанна»** (Апокаліпсис), **«Діяння апостолів»** та інші. У Новому Заповіті розповідається про непорочне зачаття, народження та життя **Ісуса Христа**, чудеса, які він творив, смерть за спокуту гріхів людства і воскресіння Сина Божого. Також тут ідеться про виникнення та діяльність Церкви. Апостоли у своїх посланнях (листах) до церков дають поради, як жити і діяти, аби порятувати душу. Остання книга Нового Заповіту – **«Об'явлення»** (Одкровення Іоанна) – сповіщає про другий прихід Спасителя на землю, про вічну кару для тих, хто не повірив у Христа, та про небесне місто, створене Богом для спасених.

Біблія є Святим Письмом для християн та іудеїв. Які священні книги мають інші релігії? Які відомості про унікальні писемні пам'ятки людства ви отримали, вивчаючи курс історії стародавнього світу?

Тож спробуймо підняти завісу над загадковим світом біблійних текстів.

Ікона XVIII століття

Біблійні легенди

Милість та правда нехай не залишать тебе,
Прив'яжи їх до шиї своєї,
Напиши їх на таблиці серця свого –
І знайдеш ти ласку та добру премудрість
В очах Бога й людини!

«Притчі Соломонові»

Легендою про створення світу розпочинається Старий Заповіт. І уява наша вимальовує на тлі тендітного світанку життя дві постаті – Адама та Єви – перших людей, що постали з праху земного шостого дня творіння... І вперше читаємо тут слово **Бог**.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Сама Біблія трактує поняття «Бог» так: «Бог – це Дух безконечний, вічний і незмінний у Своїм бутті, мудрості, силі, святості, доброті (милосерді) і правді» (Євангеліє від Іоанна. – 4:24).

А як ви розумієте поняття «Бог»?

Іван Марчук.
Біля джерел життя

Легенда про створення світу оповідає про те, як Господь створив усе суще за шість днів. Спершу – небо і землю, потім – світло, роз'єднавши день і ніч. «Хай стане світло» – перший день творіння. Наступного дня з'явилося небесне склепіння. Велике диво трапилося третього дня, коли Бог сказав: «Нехай збереться вода з неба до місця одного, і нехай суходіл буде видний». «І назвав Бог суходіл землею, а згромадження вод назвав морем» (Книга Буття). Бог звелів – і виросла трава, дерева, квіти... Четвертого дня Бог створив сонце, бо ніщо не спроможне жити без сонця на землі, а також місяць і зорі, щоб світили вночі.

Поясніть, спираючись на знання з біології, фізики, чому без сонця неможливе життя на землі. А яка роль місяця в природних процесах?

На п'ятий день з'явилися риби у воді й птахи в небі. Та найпліднішим був шостий день: на землі з'явилися тварини, комахи... А опісля Бог створив людину «за власним образом і подобою». І лишився вдоволений своєю працею.

Ви запитаете: тиждень має сім днів, що ж відбувалося сьомого дня? А в неділю Бог спочивав від трудів своїх. І день цей став у людей днем ушанування Всевишнього, який подарував їм життя.

Чому, на вашу думку, саме в такій послідовності Бог створював світ? Поясніть це, використовуючи знання з природничих наук.

Легенда про перших людей продовжує легенду про створення світу. Ім'я першої людини – *Адам* – не випадкове: означає «взятий із землі», адже саме із землі його було зліплено! Бог дав людині душу, щоб вона пізнала Бога. З ребра Адама, поки той спав, Бог створив жінку і дав їй ім'я *Єва* – «матір усіх живих людей». Бог благословив їх на шлюб, дозволив жити в Едемі (раю), звелівши оберігати райський сад.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Книга Буття наголошує: ми всі – нащадки Адама і Єви.

Чому, на вашу думку, людину вважають найдосконалішим Божим творінням? Як ви ставитеся до того, що Бог дав людині душу передусім для віри у Творця?

Та змій-спокусник (Біблія повідомляє, що в образі змія Єви явився Сатана) умовив жінку скуштувати яблуко з дерева «пізнання добра і зла», до якого Бог заборонив торкатися людині. Єва з'їла заборонений плід і пригостила ним Адама. Розгніваний Господь вигнав людей з раю за непослух і присудив їм надалі в поті чола здобувати хліб свій, але змилостивившись, пообіцяв їм спасителя. Ним і став Ісус Христос.

Страшний гріх учинив син Адама та Єви *Каїн*: він убив брата свого *Авеля*, позаздривши йому. А діти іншого сина – *Сита*, перейнявши лихі звички дітей Каїнових, стали безбожниками. І тоді Бог вирішив знищити все, що створив: таким був його гнів на людей, що не шанували Творця й не дотримувалися заповідей його.

Якопо Тінторетто.
Адам і Єва

Легенда про потоп оповідає, що лише праведнику *Ноеві* Бог сповістив про майбутнє лихо. Творець загадав Ноеві змайструвати ковчег, на якому він і поряткувався зі своєю родиною, взявши туди різних тварин по парі, їжу, хлібні зерна, плоди й сіно. Сорок днів заливав землю великий дощ. І сто п'ятдесят днів не було нічого, окрім води й Ноевого ковчега. І лише потім ковчег з порятованими зупинився біля Араратських гір. Нині мешканці міста Нахічевань, що розташоване поряд з імовірною стоянкою ковчега, стверджують, що саме там – домовина праведника. Адже назва міста означає: «тут оселився Ной».

Легенда про потоп повчає, що порятуватися від Божого гніву може тільки людина праведна, що не чинить гріхів і живе за Божими заповідями. Ноя завжди ставлять у приклад тим, хто зневажає закони моралі, не дотримується приписів віри, не пледає чесноти у своїй душі.

Ця легенда глибоко закорінена у свідомості різних народів. У неї вірять мексиканці та полінезійці, єгиптяни й греки, китайці й індуси. А знаєте чому? Бо є наукові підтвердження того, що потоп був історичним фактом, серед них такі: дощечки з написами; епічна поема про Гільгамеша, знайдена поблизу Ніневії; археологічні дані про потопні осади й наноси; знищені ранні цивілізації, що мешкали в долині Євфрату, тощо.

Спираючись на знання з історії, біології, доведіть, що всесвітній потоп – просто легенда або ж таки історичний факт.

Легенда про Вавилонську вежу пояснює, чому всі люди такі різні. Коли вони забажали сягнути неба, збудувавши височенну вежу. Керувала ними гординя: люди прагнули уславитися, дорівнятися до Вседержителя. Тому Бог вирішив припинити це зухвале будівництво в надзвичайно оригінальний спосіб: він стер з пам'яті людей рідну мову, якою спілкувалися всі, й перемішав мови так, щоб люди не могли розуміти один одного. Відтак продовжити будівництво було неможливо. Люди покидали знаряддя й розійшлися світом, розділившись на народи, а недобудоване місто назвали Вавилоном, що означає «змішання».

А що для вас символізує Вавилонська вежа? Чим повчальна ця легенда?

Легенда про Мойсея. *Мойсей* – одна з найвизначніших постатей всесвітньої історії, пророк, релігійний реформатор, законодавець. Це людина, що прожила бурхливе цікаве життя. Він зміцнив свою волю, навчився підпорядковувати її волі Божій, в усьому виявляти абсолютний послух Творцеві. Мойсей очолив плем'я рабів і в тяжких умовах вигнання перетворив його на могутній славний народ.

Історія народження Мойсея незвичайна: єгипетський фараон звелів знищувати всіх новонароджених ізраїльських хлопчиків, щоб не мно-

жився рід ізраїльтян, які перебували в єгипетському рабстві. Але матір Мойсея не втопила сина, а сховала. Коли йому виповнилося три місяці, поклала немовля в просмолений кошик і пустила за водою. У хрестоматії ви прочитаєте, як дивом врятувався Мойсей, як потрапив до двору фараона й опановував науку, не забуваючи про свій уявний народ.

Після втечі від фараона Мойсей, одружившись із донькою мідійського жерця, жив у пустелі, пас отари. І одного разу побачив терновий кущ, з якого палахкотіло полум'я, та сам кущ не горів. Мойсей почув голос, що звертався до нього. Це промовляв Бог. Саме тоді Господь призвав Мойсея вивести з неволі єврейський народ.

Якими чеснотами був наділений Мойсей, що саме йому Господь доручив таку відповідальну місію?

Мойсей біля вогняного тернового куща

Важко було Мойсеєві змусити фараона відпустити ізраїльський народ з Єгипту. Не раз карав Бог Єгипет... І лише найстрашніша кара – смерть усіх первородних дітей – змусила фараона відпустити ізраїльтян до землі обітваної – землі Ханаан. Господь уберіг нещасних, які позначили свої будинки кров'ю жертвовного ягняти, і всі діти ізраїльські лишилися живими. А єгиптян Бог скарав за те, що вони жорстоко знущалися зі своїх рабів. Легенда засвідчує невідворотність кари для тих, хто збиткується з ближніх.

Чимало див трапилося на шляху ізраїльського народу з єгипетського рабства до землі обітваної, що тривав сорок років.

Неабияким випробуванням була ця путь і для Мойсея: змучені тривалою дорогою люди зневірювалися і в усіх бідах звинувачували його. Дехто навіть нарікав на те, що через нього вони покинули Єгипет. І саме за зневіру Бог покарав народ таким довгим шляхом до волі, адже мусили померти ті, хто були рабами, щоб рабська свідомість не тьмарила розум. У цій легенді порушено віковичну проблему стосунків вождя й народу.

Як, на вашу думку, вирішується ця проблема в наш час? Якою є роль лідера нації? Як боротися зі зневірою, що полонить душі людей на шляху до мети?

Ідейним осердям легенди є оповідь про те, як Бог виголосив ізраїльському народові *десять заповідей* на горі Синай. Ви, напевно, не раз їх чули, адже заповіді Божі – своєрідний моральний кодекс, перелік чеснот, які мусить у собі сформувати кожна порядна, благородна, чесна людина. У цих заповідях Всевишній наголошує: треба вірити, покладаючись на Бога, працювати й розбудовувати своє життя, не можна вбивати, красти, чинити перелюбу й неправдиво свідчити... Десять заповідей були записані на кам'яних скрижалях, які зветься скрижалями Заповіту.

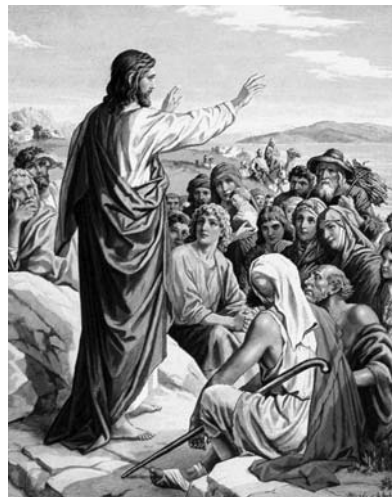
Ви маєте розуміти: Бог створив людину за своїм образом і подобою, дав їй душу й змогу безтурботно жити в раю. Проте Він не створив людину роботом, який автоматично любив би Бога, безвільно виконуючи Його волю. Бог дав людині право вибирати між добром і злом.

Минулого року ви вивчали твори (зокрема, поезії Бориса Олійника), в яких було порушено проблему вибору. Чи завжди людині просто зробити вибір між добром і злом? Чи повсякчас між ними є чітка межа?

Ця легенда закінчується мудрим повчанням: укотре зневірився народ у своєму пророкові і за зневіру Господь карав людей. Та, незважаючи ні на що, знову й знову Мойсей благав у Бога милосердя для зневірених. І Бог прощав. Лише перед смертю Мойсей зійшов на високу гору, звідки побачив землю обітовану (Палестину). Він подякував Богові за подароване щастя і відразу помер. У легенді возвеличено духовну міць Мойсея, вольовий характер, мужність. Це людина, що пізнала більше, ніж інші, здатна була прозирати майбутнє. Мойсей розумів головне – історичну необхідність для свого народу рухатися вперед. Він прагнув донести до людей ідею богообраності ізраїльського народу, але не всім вона була до вподоби. Пророк виконав свою історичну місію: після його смерті народ ізраїльський увійшов у землю обітовану.

Що саме вас найбільше вразило в цій легенді? Яким постає у вашій уяві пророк Мойсей?

Глибокі за змістом і повчальні легенди та притчі Нового Заповіту. Навчаючи народ, Ісус Христос часто говорив приповідками, щоб доступніше й виразніше висло-

З Нагірної проповіді
Ісуса Христа

Тарас Шевченко.
Програвся в карти (із серії
ілюстрацій до «Притчі
про блудного сина»)

Який епізод притчі
про блудного сина відображений
на картині?

вити свої думки – настанови людству на тисячі років. Тож звернімося до його філософських притч, щоб стати хоч на децицію мудрішими!

Притча про блудного сина порушує вічну проблему стосунків між близькими людьми, між батьками й дітьми. Ця історія вчить шанувати батьків, визнавати свої провини й каятися, возвеличує силу батьківської любові й всепрощення. Ісус переконує, що найвищою радістю є радість віднайдення втраченого – найдорожчої людини: «Веселитись і тішитись треба було, бо цей брат твій був мертвий – і ожив, був пропав – і знайшовся». Батько, чию мудрість уславив своєю притчею Ісус Христос, належно оцінив працелюбність і відданість старшого сина, що працював поряд з ним день у день, і щире каяття молодшого, який після довгого блукання таки усвідомив свої помилки й покавсяся.

Найголовніша особливість приповідок Ісусових – їх багатозначність: кожен, хто прочитав їх чи почув, має змогу зробити власні висновки.

Як часто в літературних творах порушують подібні проблеми? Які паралелі з прочитаним раніше ви могли б провести?

Притча про сіяча, як і решта повчань Ісуса, стосується надзвичайно важливої сфери людського життя – віри. Саме здатність людини приймати у своє серце Слово Боже стала предметом цієї приповідки Христа. Звісно, він мав на увазі не просто насіння, а Слово Боже. Воно ж бо – як зерно: те, що впало край дороги і дісталось птахам, – це Слово, почуте людьми, які його не зрозуміли й відкинули. А тому сатана легко викраде його із серця такої людини. Натомість Слово Боже, що, як і зерно, впало в посушливе груддя, таки дісталось до серця людини, та не змогло в ньому вкорінитися. Така людина втратить віру за найменших випробувань. Зерна, що падали в колючий терен, означають Слово Боже, сприйняте людьми заклопотаними, обтяженими земними турботами. Вони не вміють жити духовним життям, а тому ті буденні клопоти глушать тендітні пагони Слова Божого в їхніх душах. А добрий ґрунт для зернин, які висіяв сіяч, – це люди, котрі і чують, і приймають Слово Боже, а воно проростає в них добрим насінням у стократ.

Так пояснив свою притчу сам Ісус Христос. А як ви її зрозуміли? Які ще повчальні думки приховані в цьому мудромому тексті?

Певно, вам не раз доводилося чути слово *псалом*. У перекладі з грецької воно означає «пісня». 150 пісень релігійного змісту входять до знаменитого **Псалтиря**, який є частиною Біблії і навчальною книгою для християн. Автором деяких псалмів вважають біблійного царя **Давида**, два тексти

приписують пророкові *Мойсею* та цареві *Соломону*, решта – твори анонімні.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Корінь слова «псалом» означає прославлення, захоплення від чогось або когось доброго, могутнього і гарного. Тож можна зробити висновок, що псалми виконували під час старовірської літургії, колективного богослужіння і персональної молитви.

Псалми поділяють на кілька видів: хваління Бога, псалми-плачі, царські псалми, псалми вдячні і покайні.

Псалми увійшли до обов'язкової щоденної молитви християн. У них поєднані філософські роздуми, релігійна лірика, героїчний епос. Поетична образність, ритмічність і щирість стали запорукою популярності цих творів. Потужна метафоричність і глибинність псалмів спонукали багатьох письменників наступних поколінь переосмислювати, переспівувати їх. Одним з найяскравіших таких творів є Шевченкові «Давидові псалми». Невдовзі ви ознайомитеся з творчістю Григорія Сковороди, зокрема з його поетичною збіркою «Сад божественних пісень», у якій також досить відчутний вплив Псалтиря. Зверталися до неоціненого духовного досвіду псалмів і Павло Тичина («Псалом залізу»), і Ліна Костенко («Давидові псалми»).

Чому, на вашу думку, різні письменники в різні епохи зверталися до цієї вічної книги? Що їх приваблювало в ній?

Для людини, яку не виховували на Біблії і не привчали читати її регулярно, текст Псалтиря може здатися дещо одноманітним. Проте якщо звикнути до тавтологічних і антонімічних прийомів старовірської поезії, то повільне, медитативне читання псалмів може принести неймовірну насолоду, духовне піднесення.

Унікальною книгою є «Пісня пісень», або «Пісня над піснями», – зібрання пісенної лірики давніх євреїв, укладеної протягом I тисячоліття.

Іван Марчук.

Пісня пісень

Як художник
відтворив
біблійний образ?

тя до н.е. Авторство твору приписують цареві **Соломону**. Це один з найдавніших у світі гімнів любові, любові пристрасній, одухотвореній, що «сильна, як смерть». Головні герої твору – дівчина **Суламіф** і закоханий у неї юнак. Вони долають усі перешкоди, які чинять на шляху до їхнього щастя родичі, друзі, варта. Палітра художніх засобів настільки яскрава, що сухого опису в підручнику замало – ви самі переконаєтеся в цьому, прочитавши навіть невеликий уривок: «Поклади мене, як печатку, на серце твоє, як перстень, на руку твою: бо сильна, як смерть, любов; люті, як пекло, ревності; стріли її – стріли вогненні; вона – полум'я дуже сильне. Великі води не можуть погасити любови, і ріки не заллють її. Якби хто давав усе багатство дому свого за любов, то він був би відкинутий із презирством».

Якими художніми засобами скористався автор у цьому уривкові для вираження своїх почуттів?

«Пісня над піснями» – вічна скарбниця натхнення. З неї повсякчас черпали наснагу майстри художнього слова. Відгомони безсмертної книги звучать у творчості єврейських класиків – Хаїма Нахмана Бялика, Шолом-Алейхема; мотиви старовинного манускрипту заново ожили у творчості Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Євгена Маланюка.

Як бачимо, Біблія протягом багатьох століть була однією з найголовніших книг християнського світу. Так, текст Псалтиря був одним з найдавніших перекладів слов'янською мовою і поширився в Україні відразу після прийняття християнства, до того ж із тлумаченням неясних місць. На ньому в давнину ворожили, і текст так званого гадательного Псалтиря, у якому до кожного псалма додавали різні життєві поради, був відомий уже в XI столітті. Псалтир був однією з найдавніших білорусько-українських друкованих книг **Франциска Скорини** та **Івана Федорова**¹.

Цю книгу віками використовували як шкільний підручник, читали над хворими та померлими. Цитати з Псалтиря трапляються в українській літературі вже з XI століття і до найновіших часів. Українською мовою його перекладали **Іван Пулюй** (1903), **о. Олександр Бачинський** (1903), **Михайло Кобрин** (1936, 1941), **Іван Огієнко** (митрополит Іларіон) (1962), **Іван Хоменко** (1963) та ін.

Важливими книгами для давнього суспільства були і **Євангелія**.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Євангеліє – грецьке слово, яке спочатку означало *дар, нагороду* за добру звістку, а згодом увійшло в ужиток у значенні благої звістки – *благовісту*. Добра звістка для християн – одкровення про спасіння, про Новий Заповіт (тобто новий союз) Бога з людиною, про спокуту Сином Божим гріхів людства, Його Хресну Жертву, про Церкву, засновану Ним на землі, про нове, благодатне життя, про обожнення людини. Отже, Євангеліями називають книги про земне життя і вчення Ісуса Христа.

В українській літературі вагомим надбанням стали Євангелія, перекладені церковнослов'янською мовою з елементами давньоукраїнської, серед яких найвідоміші – **Остромирове** та **Пересопницьке євангелія**.

¹ Франціск Скоріна, Іван Фёдоров – видатні східнослов'янські першодрукарі.

Саме на Пересопницькому євангелії з 1991 року присягають президенти України.

Чому, на ваш погляд, глава держави присягає саме на цій книзі?

Важливими для християнського віровчення книгами були й Апостоли.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Апостол – скорочена назва сакральних книг, у яких описано діяння дванадцяти учнів Христа. Ці книги призначені для щоденних богослужінь.

Львівський Апостол 1574 року, або «Діяння та послання апостольські», традиційно вважають найдавнішою точно датованою книгою, надрукованою на українських землях. Видав Апостол визначний першодрукар Іван Федоров на власні та зібрані львівськими міщанами кошти.

Дуже цікавий примірник Апостола 1574 року з великим вкладним записом Катерини Іванівни Вишневецької-Ходкевич, сестри славнозвісного Дмитра Вишневецького, якого ототожнюють з героєм народної пісні Байдою. Запис зроблено 1575 року. Очевидно, Вишневецька отримала Апостол безпосередньо від самого Івана Федорова. Примірники Апостола є практично в усіх найбільших книгозбірнях України та інших країн світу.

Як ви вважаєте, чому найбільші бібліотеки світу збирають і вивчають давні тексти?

Варто згадати і про перекладачів Біблії, адже в нашу культуру Біблія прийшла саме завдяки блискучим перекладам рідною мовою.

У XIX столітті *Григорій Квітка-Основ'яненко* в Харкові, а *Маркіян Шашкевич* – на Галичині (вивчати їхню творчість ви будете згодом) майже одночасно починають перекладати уривки з Нового Заповіту українською мовою. Цікаве видання – «Псалми, переложені на малоруське наречіє» професора *Михайла Максимовича*, першого ректора Київського університету Святого Володимира (нині Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Видатна пам'ятка XIX століття – переклад Євангелія та «Діянъ апостолів», що його зробив *Пилип Морачевський*. На жаль, Синод заборонив друкувати переклад Євангелія українською мовою. Тільки 1906 року під тиском революційних подій цей переклад було опубліковано.

Письменник *Пантелеймон Куліш* разом з видатним ученим Іваном Пулюєм спільними зусиллями перекладають майже весь кодекс Біблії. Це був **перший повний переклад Біблії** з єврейських і грецьких текстів *українською новітньою мовою*. Частинами його друкували у Львові й у Відні. Проте під час пожежі згорів рукопис перекладу Старого Заповіту. Невтомний

Євангеліст Лука. Гравюра з Апостола. 1574 рік

Пантелеймон Куліш удруге взявся за цю працю, та, на жаль, не встиг закінчити її. Завершили переклад Іван Пулюй і письменник *Іван Нечуй-Левицький* (він переклав Псалтир). Право власності на переклад здобуло Британське біблійне товариство, яке вперше видало Біблію українською мовою 1903 року. В Україні ж ці видання були заборонені. Згодом Британське біблійне товариство замовило *Іванові Огієнку* (митрополитові Іларіону) новий переклад канонічної Біблії 1936 року, оскільки наклад видання Біблії в перекладі Куліша–Пулюя вже розійшовся, а передруковувати його не було сенсу, адже українська мова за цей час суттєво змінилася.

Стокгольмське Товариство для поширення Євангелія в СРСР видало 1942 року Новий Заповіт і Псалтир у перекладі професора Івана Огієнка. Його перекладом, перевиданим 1962 року, нині послуговується більшість протестантських церков, частково православна і греко-католицька.

Серед інших відомих перекладів – «Книга Буття», перекладена *Іваном Франком*, а один з останніх перекладів Біблії, здійснений Патріархом УПЦ Київського патріархату *Філаретом*, виданий 2004 року.

Поміркуйте, чому впродовж віків виникала потреба знову і знову перекладати Біблію, окрім її частини.

Тож ми розпочали тривалу й важливу розмову про вічні духовні цінності людства, завдяки яким людина може і повинна йти у світ з мудрою головою та ясным поглядом, любити життя, шанувати людей, свою землю, культуру, мову. А продовжуватимемо її завдяки тим, хто цю мудрість переосмислював у своїй творчості, намагаючись допомогти нам пізнати найпотаємніші глибини буття, – Григорієві Сковороді, Тарасові Шевченку, Пантелеймонові Кулішу і багатьом-багатьом іншим.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I рівень – початковий

1. Назвіть найдавніші рукописні книги Київської Русі.
2. З яких двох частин складається Біблія? Коротко схарактеризуйте кожну з них.
3. До яких частин Біблії належать вивчені вами легенди і про що в них розповідається?
4. Хто з українських письменників, учених, релігійних діячів перекладав Біблію українською мовою?
5. Пригадайте, чи чули ви раніше про когось із героїв Біблії. Звідки ви про них дізналися?
6. Що нового ви дізналися про Псалтир? Яку роль він відігравав у житті українців?
7. Назвіть українських письменників, у творчості яких є біблійні мотиви.

II рівень – середній

1. Прочитайте і прокоментуйте кожну з легенд Старого Заповіту. Яка, на вашу думку, їхня роль у Біблії?
2. Обґрунтуйте прикладами з вашого життя чи з життя ваших друзів справедливість і мудрість притчі про блудного сина.
3. Перекажіть і прокоментуйте притчу про сіяча.

4. Підтвердьте, що Псалтир був і є найпопулярнішою релігійною книгою в Україні.
5. Виразно прочитайте десять заповідей. Чи складно, на ваш погляд, їх дотримуватися?
6. Підготуйте презентацію Ізборника Святослава для молодших читачів. Скористайтеся для цього довідниками, Інтернетом.
7. Закінчіть розпочате висловлювання: «Більшість талановитих українських письменників зверталися до Біблії, перекладали її українською мовою, використовували біблійні мотиви у своїй творчості, тому що...»

III рівень – достатній

1. Використовуючи знання з історії України, схарактеризуйте епоху, коли в Україні з'являлися перші друковані книги.
2. Узагальніть відомості, які ви прочитали про Старий і Новий Заповіти, докладно розкажіть про кожну з частин Біблії.
3. Зіставте легенду про створення світу Богом і свої знання з біології. Як пояснити співіснування біблійної легенди і теорії Чарльза Дарвіна?
4. Які моральні чесноти визначає в житті людини Біблія? Назвіть їх, прокоментуйте свою відповідь, підтверджуючи її посиланнями на біблійні тексти.
5. Поясніть, чому до основоположної релігійної книги, якою є Біблія, було додано «Пісню над піснями».
6. Подивіться на географічну карту і поміркуйте, навіщо Бог змусив євреїв сорок років блукати пустелею, не дозволивши за короткий час пройти незначну відстань від Єгипту до Палестини.
7. Поясніть, чому Біблія – духовне надбання Сходу – стала осердям релігійного життя християн різних частин світу.

IV рівень – високий

1. Проаналізуйте біблійні притчі. Чому Ісус Христос звертався до людей зі своїми приповідками, використовуючи інакомовлення?
2. Доведіть, що давня література вплинула на весь подальший розвиток українського красного письменства.
3. Висловіть власну думку з приводу того, чому Біблія та окремі її частини були найпопулярнішими серед перших перекладних і друкованих книг в Україні.
4. Які, на ваш погляд, найцікавіші тексти були вміщені в найдавніших українських книгах – Ізборниках Святослава? Прокоментуйте їхню мистецьку й історичну цінність.
5. Спробуйте оцінити й мотивовано окреслити роль християнства і Біблії в духовному розвитку українського народу, суспільства.
6. З якого віку, на вашу думку, людина має ознайомлюватися з Біблією і чому одразу не можна читати повний текст цієї літературної пам'ятки?
7. Які нові поняття ви з'ясували з прочитаних вами біблійних уривків? Як ви трактуєте поняття «віра», «надія», «любов», «гріх», «покута», «рай», «пекло»? Наскільки часто ви послуговуєтеся ними в повсякденному житті? Чи завжди їхній зміст відповідає тому, який закладено в Біблії?

РОБОТА В ГРУПАХ

Підготуйте повідомлення про найдавніші літературні й релігійні пам'ятки інших народів, зокрема такі: Коран, Махабхарата, І-Дзин (Книга змін), Веди, епос про Гільгамеша. Для цього скористайтеся довідковою літературою з бібліотеки, попрацюйте в Інтернеті, проконсультуйтеся зі служителями церков.

Проаналізуйте, що спільного мають усі ці нетлінні духовно-мистецькі пам'ятки і чим вони різняться. Які особливості кожного тексту?

ДИСКУТУЄМО

Як відомо, зацікавлення Біблією, життям Ісуса Христа не зменшувалося ніколи. Про це свідчить той факт, що з покоління в покоління талановиті творці різних видів мистецтв прагнуть знову й знову переосмислити жертвний шлях Ісуса, біблійні заповіді, легенди, притчі. Прикладом такого переосмислення може бути рок-опера, бродвейський мюзикл «Ісус Христос – суперзірка», написаний композитором Ендрю Ллойдом Вебером. А 2004 року вийшов на екрани фільм талановитого американського актора й кінорежисера Мела Гібсона «Страсті Христові». Демонструють і мультфільми про Ісуса, екранізують легенди Старого Заповіту, нещодавно створено кінострічку про Ноїв ковчег.

Чи можна виправдати таке «світське» тлумачення Біблії? Як ви вважаєте, вона має залишатися суто релігійним кодексом, надбанням вірних усього світу чи знову оживати в мистецьких творах?

ПРАЦЮЄМО З ПРОЕКТОМ

Пропонуємо підготувати для учнів молодших класів розповідь про Біблію (на 10–15 хв), про легенди, з якими ви щойно ознайомилися, притчі. Доберіть до своєї розповіді ілюстрації, продемонструйте різні видання Біблії. Обов'язково складіть план такої бесіди і погодьте його з учителем.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Із запропонованих крилатих висловів, що народилися з біблійних текстів, оберіть той, який вам до вподоби, і напишіть коротеньку історію з життя, стосовно якої доречно було б ужити цей вислів.

- ❖ Адамове ребро – жартівливе найменування жінки.
- ❖ Адамові діти – рід людський, нащадки першої людини.
- ❖ Блудний син – людина, що розкалася у своїх помилках.
- ❖ Вавилонське стовпотворіння – збіговисько, шум, безлад.
- ❖ Всесвітній потоп – страшна катастрофа, лихо.
- ❖ Обітована земля – багатий край, сподівана мета.

Ви також можете дібрати власні крилаті вислови, що запам'яталися вам під час читання Біблії.

ВАШ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Притча – невелика за обсягом повчальна алегорична оповідь, максимально типізована, побудована за принципом аналогії. Сюжет притчі прямо підпорядкований її моралізаторській частині. Притча може мати прозову, поетичну чи драматичну форму. У ній розкриваються важливі етичні, естетичні, філософські настанови. Притча має символічний підтекст. Основне призначення цього твору – пояснити, як людина повинна чинити в певній ситуації. Біблійні притчі використовуються для вираження духовних настанов у алегоричній формі.

До жанру притчі зверталися такі українські письменники, як Пантелеймон Куліш, Іван Нечуй-Левицький, Григорій Квітка-Основ'яненко, Іван Франко, а Тарас Шевченко створив навіть серію ілюстрацій до притчі про блудного сина.

Визначте ознаки жанру притчі у прочитаних вами творах.

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Біблійні сюжети у світовій літературі чи не найпопулярніші, а твори на біблійні мотиви давно увійшли до класики. Якісь із них ви вже прочитали, з деякими ознайомитеся в старших класах. І йдеться не лише про літературу. Адже геніальні літературні шедеври надихали композиторів творити музику, живописців – писати полотна...

Серед світових шедеврів на біблійні мотиви – «Божественна комедія» Данте Аліґ'єрі, поема Джорджа Гордона Байрона «Каїн», Йоганна Вольфганґа Ґете «Фауст». Перлини світового малярства – графічні шедеври Доре, який ілюстрував більшість біблійних сюжетів, полотна Мурільйо, Караваджо, Тінторетто, Рафаеля – цей перелік можна довго продовжувати. Зокрема, «Повернення блудного сина» – краща з картин геніального голландського художника Рембрандта.

Поцікавтеся, які твори світової музичної класики пов'язані з біблійними мотивами та сюжетами.

ВІДПОЧИВАЮЧИ, ВЧИМОСЯ

Прочитайте бувальщину про славетного першодрукаря Івана Федорова, в якій знайдете відомості про нього самого, його характер, а також перегуки з біблійною притчею про сіяча.

«Коли першодрукарі Іван Федоров і Петро Мстиславець, звинувачені в ересі, змушені були тікати з Москви, притулок їм надав великий гетьман литовський Григорій Ходкевич. Та недовго й тут працювали першодрукарі. Мстиславець з невідомих причин переїхав у Вільно, а Федорову Ходкевич незабаром запропонував залишити друкарську справу й займатися хліборобством.

Федоров на це відповів так: «Не випадає мені проводити дні свого життя за ралом – займатися сіянням зерен житніх: духовні зерна повинен я розсівати по світу, не рало у мене в руках – художество».

І залишив гетьмана. Чимало злигоднів перетерпів друкар, поки дістався до Львова, а потім до Острога, звідки й розсіялися його «духовні зерна» і дали буйні сходи».

Із книги «Цікаві бувальщини»

Прокоментуйте цю історію. Як у ній переосмислена біблійна притча про сіяча? Як ця ситуація характеризує Івана Федорова?

ПОГЛИБЛЮЄМО ЗНАННЯ, РОЗШИРЮЄМО СВІТОГЛЯД

1. Історія православної церкви в Україні: Зб. наук. праць. – К., 1997.
2. Історія релігії в Україні: Навч. посібник / За ред. А.М. Колодного, П.Л. Яроцького. – К., 1999.
3. Біблія. – К., 2004.
4. Повернення до Божого Храму. – К., 2004.
5. Ісаєвич Я.Д. Літературна спадщина Івана Федорова. – К., 1989.
6. Довідник з історії України / За ред. І. Підкови та Р. Шуста. – К., 1993.
7. Гайдай Л. Історія України в особах, термінах, назвах і поняттях. – Луцьк, 2000.

Як хочеться розсунути межі літопису...
Побачити, що там!
Та ми до кінця не освоїли ще й цього ма-
терика нашої першої історії, тому кожне
нове його прочитання має розглядатися
як наближення до вичерпнішого знання
початків нашої великої історії...

Павло Загребельний

ОРИГІНАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА КНЯЖОЇ РУСІ-УКРАЇНИ

ЛІТОПИСИ ЯК ІСТОРИКО-ХУДОЖНІ ТВОРИ

Оригінальна література Київської Русі X – середини XIII століття є органічною частиною духовної культури всього слов'янського світу. Перекладна література і традиції народної словесності дали початок українському літописанню, проповідницькій, агіографічній (житійній) літературі. У цей час відбулося становлення світського писання, зокрема з'явилися такі шедеври давньої літератури, як «Повчання дітям» Володимира Мономаха, «Слово про похід Ігорів» та ін. Давньоруські книжники – Нестор Літописець, проповідники Іларіон, Кирило Туровський, ігумен Данило, монастирські літописці Симон і Полікарп, десятки анонімних авторів – торували нелегкий шлях, збагачуючи ідейно-тематичну і жанрову розмаїтість давньоруського письменства та вводячи його у світовий літературний процес.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Літопис – це жанр історично-мемуарної прози, у якому в хронологічному порядку, порічно записували події, а також фрагменти міфів, житій святих, легенд, ораторської прози, дружинного епосу тощо. Літопис за своєю структурою нагадує різножанровий, різностильовий колаж. Літописи є пам'ятками киеворуського періоду.

З найдавнішого київського літописання найвідоміші три пам'ятки – Початковий літопис (1093), «Повість минулих літ» (1113) та Київський літопис (1200).

Осередком творення оригінальної літератури княжої доби була Києво-Печерська лавра. Спершу це був монастир. Його заснували 1051 року монахи Антоній і Феодосій у печерах біля літньої княжої резиденції Берестово поблизу Києва. У XI столітті монастир став центром утвердження християнства в Київській Русі. У XII столітті монастир отримав статус лаври, тобто великого православного монастиря, що підпорядковувався у своїй діяльності найвищій церковній владі. У XVIII столітті

Триптих «Богоматір з Антонієм і Феодосієм». Києво-Печерська лавра.
Близько 1470 року

Києво-Печерська лавра стала найбільшим церковним феодалом в Україні, якому було підпорядковано багато дрібних монастирів і так звані пустоші (зокрема, Китаївська, Микільська та інші під Києвом) з їхніми угіддями й кріпаками. У стінах лаври перекладали церковнослов'янською мовою і переписували твори іноземних авторів. Саме тут було укладено славнозвісну «Повість минулих літ», а в XIII столітті – Києво-Печерський патерик – пам'ятку, що стала основним джерелом історії Києва.

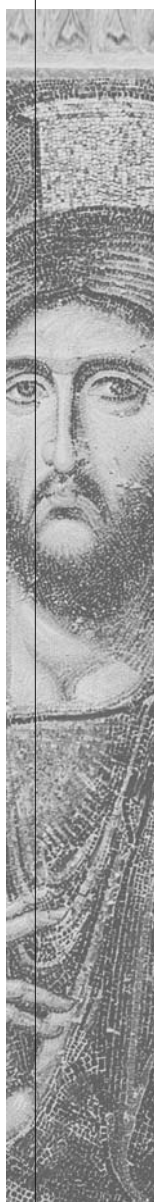
«Повість минулих літ»

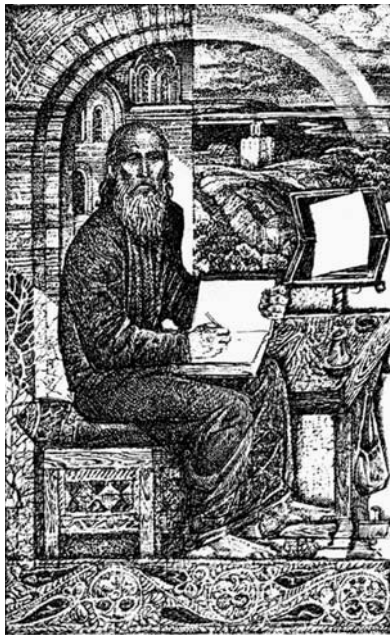
«Повість...» стала епохою не тільки в культурному житті Київської Русі. Вона наклала відбиток на все наступне літописання східних слов'ян. Літописці майбутніх поколінь... ставили минуле в приклад сучасникам.

Олекса Мишанич

«Повість минулих літ» є окрасою давньої української літератури. До речі, саме вона дала назву жанру літопису, бо починається словами: «В літо...» Ця пам'ятка об'єднала в собі документи, перекази, легенди, оповіді, дружинний епос, записи візантійських хронік. Першу редакцію¹ цієї повісті уклали чернець *Нестор* на основі попередніх літописних зведень, авторами яких були книжник *Никон* та ігумен Києво-Печерського монастиря *Іван*. У літописі Нестор майстерно поєднав народні перекази й уривки з Біблії, перекладних грецьких і болгарських текстів, свідчення очевидців, власні роздуми.

¹ Реда́кція – тут: варіант якого-небудь літературного чи музичного твору або окремої його частини.

Нестор Літописець

Другу редакцію уклав за дорученням князя Володимира Мономаха ігумен Видубицького монастиря *Сильвестр* (1117), третю 1118 року – *Мстислав*, син Володимира Мономаха.

Поміркуйте, чим була зумовлена необхідність тричі змінювати «Повість минулих літ», доповнювати й переписувати її.

Традиційно автором «Повісті минулих літ» вважають Нестора, адже його як автора цього твору двічі згадують у Києво-Печерському патерику.

Якими ж вони були, ці давні книжники, що довгими вечорами під мерехтіння свічки виводили на папері хитромудру в'язь¹ старослов'янських літер? Геніальну скульптуру Нестора Літописця створив Марко Антокольський. Нині вона стоїть у Київському музеї російського мистецтва: Нестор, вічно схилений над писанням, з пером у руці, творить щоденний подвиг – записує для нащадків величну історію... і сам навіки входить у неї. У монастирській

бібліотеці було знайдено опис зовнішності Нестора: «Нестор Летописец подобием сед, брада не раздвоилась, на плечах клобук², в правой руке перо, а в левой – четки...». Відомо, що він народився між 1040–1056 роками, найвірогідніше, походив з багатой родини. Був високоосвіченою людиною, знав кілька іноземних мов. У віці сімнадцяти років його прийняли до Печерського монастиря. Не дивуйтеся, адже в ті часи навіть князівські діти шукали притулку за мурами святої обителі: дехто ховався там від турбот світського життя, дехто самозречено віддавався улюбленій книжній справі. Так учинив і Нестор.

Яким ви уявляєте давнього ченця, книжника, перекладача і переписувача книг? Чим, на вашу думку, відрізняється Нестор від сучасних учених?

«Повість минулих літ» укладена за принципом класичного літопису – порічно. Це давало змогу відтворити поступальність історичного розвитку Київської Русі, вносити зміни та доповнення, встановлювати генеалогію київських князів, чим особливо переймався Нестор. Пропагуючи загальнодержавні ідеали, автор прославляє тільки тих правителів, які боролися за об'єднання всіх руських земель, уміли «творити мир і блюсти землі Руські», як це вдавалося Ярославові Мудрому чи Володимирі Мономаху.

У якому відомому творі давньої літератури позиція автора щодо цього питання відповідає поглядам Нестора?

¹ В'язь – вид старовинного декоративного письма, у якому окремі літери й слова зливаються в суцільний орнамент.

² Клобук – високий циліндричної форми головний убір з покривалом, який носять православні ченці.

Повна назва твору – «Се повісті минулих літ звідки почалась Руська земля, хто в Києві перший став княжити і звідки Руська земля стала быть». Як бачите, сама назва налаштовує нас на патріотичний лад – автор наполягає, щоб ми пам'ятали своїх славних предків, пишалися своєю батьківщиною, її величною історією.

Літопис оповідає насамперед про виникнення і розселення слов'янських племен, про їхню роль в історії. Нестор розглядав слов'янські племена та історію Русі як органічну частину історії людства, світу, намагався довести, що Русь була могутньою державою і відігравала ключову роль в історії Європи. Саме тому автор так докладно розповів про становлення Київської Русі, її зовнішню політику, розширення кордонів, військову міць. «Повість минулих літ» розповідає і легенду про заснування столиці нашої держави трьома братами-князями – Києм, Щеком, Хоривом та їхньою сестрою Либіддю. У літописі возвеличено мудрість княгині Ольги як жінки-державотворця, воїнську доблесть князя Святослава, далекоглядність Володимира, який, передбачивши напрям руху цивілізації, запровадив на Русі християнство. Великою пошаною удостоєно і Ярослава Мудрого передовсім за культурну діяльність – звершення на ниві освіти, науки, зодчества.

«Повість минулих літ» була написана в добу князівських міжусобиць після смерті Ярослава, і цей розбрат найбільше гнітив автора. Він з боєм споглядав занепад великої держави, від колишньої слави й могутності якої не лишилося й сліду.

Пригадавши історію України цього періоду, доповніть картину соціально-політичного становища Київської Русі, докладніше поясніть, які саме події найбільше тривожили автора.

ПАМ'ЯТАЙМО!

«Повість минулих літ» – не лише історичний, а й високохудожній літературний твір.

Як літературний твір «Повість...» нерозривно пов'язана з фольклором. Автор літопису добре знав і шанував народну творчість, а тому майстерно використав обрядову поезію, змальовуючи побут слов'ян, їхні звичаї, вірування. Народнопоетичними образами сповнена оповідь про віщого Олега, який розгадав хитрощі підступних греків і помер, як і пророкував волхв-язичник, від власного коня. Відгомін фольклорної традиції вчувається в оповіді про помсту княгині Ольги древлянам: вона попросила в мешканців Іскоростеня данину від кожного двору – по три горобці і по три голуби. Потім прив'язала до ніжок птахів запалені віхтики й відпустила – птахи спалили столицю древлян, які вбили її чоловіка, князя Ігоря. Зразком дружинного епосу є оповідь про князя Святослава. Натхненно розповідається і про хрещення Київської Русі князем Володимиром, зародження слов'янської писемності.

Про що свідчить глибока фольклорна закоріненість літопису?

Якщо в першій частині літопису переважають народнопоетичні мотиви, то в другій, яка охоплює період від XI до XIII століття, домінують книжні мотиви, описано події зі свідчень очевидців або самого автора літопису. Важливо, що саме в цій частині вміщено сказання про створення Печерського (нині Києво-Печерського) монастиря (1051), оповідання про напад

половців на Печерський монастир (1096), про спільний похід руських князів проти половців (1107), оповідь про замирення князів і «Повчання дітям» Володимира Мономаха (самостійний оригінальний твір, доданий до літопису Нестором). Автор повідав нам і про вбивство князів Бориса і Гліба, про осліплення князя Василька Теребовлянського, що стало страшним свідченням підступної боротьби між князями за владу.

У «Повісті...» майстерно поєднані часові та просторові пласти, жанри фольклорного та книжного походження, що разом становлять єдиний монументальний твір зі своєрідною філософією, з власним потрактуванням добра і зла, справедливості й несправедливості, Божої волі, гріха і покарання.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Ідея «Повісті минулих літ» – уславити Русь, закликати спільно боротися із зовнішніми ворогами, об'єднати руські землі й засудити братовбивчі війни за княжий престол.

Мова літопису сповнена розмовною лексикою, проте водночас виразно проступає нарочита книжність. Твір за живомовною традицією багатий на поетичні звороти, прислів'я, приказки, афоризми. Зворотами з «Повісті...» ми користуємося й нині, і це доводить, що духовна культура, збережена в мові, у рідному слові, – вічна. Ось вони, перлини «Повісті минулих літ»: «січа люта», «стріли, як дощ», «зломити спис», «військо стоїть, як ліси»...

ПАМ'ЯТАЙМО!

«Повість минулих літ» засвідчила високий рівень давньоукраїнської культури, стала авторитетною історичною пам'яткою і справила неабиякий вплив на становлення літописання та розвиток національної літератури й культури загалом.

Сюжети, мотиви, образи літопису потужним струменем вливалися у творчість письменників різних поколінь – Тараса Шевченка, Івана Франка, Степана Руданського, Павла Загребельного, Василя Шевчука...

Спробуйте пояснити резонансність «Повісті минулих літ» у вітчизняній літературі (порівняйте зі «Словом про похід Ігорів»).

Києво-Печерський патерик

...Історик літератури не може не піднести живості і драматизму деяких оповідань та того щирого братолюбства і співчуття до всякого людського горя, яким надихане тут кожне слово.

Іван Франко

ПАМ'ЯТАЙМО!

Патерик (лат. *батько*) – це загальна назва збірок оповідань і новел агіографічного змісту, в яких розповідається про подвиги духовних подвижників. На відміну від повного «життя святого», у патерику змальовано лише найзначніші епізоди життя праведника, чудеса, сотворені ним, видіння. Патерику властива простота викладу, строга форма, територіальний принцип (змальовання життя святих певної країни, релігійної установи).

Києво-Печерський патерик укладений на основі листування двох києво-печерських ченців – Симона і Полікарпа. Симон, відомий як «муж милостивий і учительний», 1214 року став єпископом Суздальським і Владимирським. Честолюбний Полікарп також хотів мати високий церковний сан. Він звернувся по допомогу до князівської родини, яка й поклопоталася за нього перед Симоном. Проте Симон дорікнув йому за «санолубіє», закликав змирити гординю, повернутися до рідної обителі, бо то найбільша честь – жити в монастирі, де трапляється стільки чудес, де споконвіку мешкали «божественні отці».

На підтвердження своїх слів Симон додав до листа дев'ять оповідей про ченців-чудотворців Києво-Печерського монастиря та п'ять легенд про чудеса, які сталися під час будівництва головного монастирського храму – Успенського собору. Усі ці історії були записані з переказів засновників монастиря, Антонія та Феодосія, на основі Печерського літопису (що дотепер вважається втраченим), усних переказів і легенд, власних спостережень.

Аліпій-іконописець.
Гравюра на міді.
Патерик Печерський

Очевидно, міркування Симона були настільки переконливими, що Полікарп звернувся до архімандрита Києво-Печерського монастиря Акиндина з листом смирення, доповнивши його одинадцятьма оповіданнями про києво-печерських угодників, які жили наприкінці XI – на початку XII століття.

ПАМ'ЯТАЙМО!

До першої редакції Києво-Печерського патерика увійшли житійні оповідання Нестора Літописця, перекази та послання Симона й оповідання Полікарпа. Вони об'єднані спільним ідейно-творчим задумом – довести особливу святість Києво-Печерського монастиря.

«Гуманною і добродійною» книгою назвав Іван Франко цю пам'ятку. Адже вона, прославляючи релігійний центр Русі, утверджувала ідею

єдності Руської землі, могутності Київської держави, яка на той час уже втрачала свої позиції в Європі.

Чому, на вашу думку, проблема єдності держави актуальна в усі часи? У якому контексті ми обговорюємо її нині?

У Києво-Печерському патерику є оповідання про особливу святість місця, де збудовано лавру, історія спорудження Успенського собору на честь Богородиці, яка сама закликала кращих зодчих будувати храм на Дніпрових схилах. Благословенний Андрієм Первозваним Київ змалювано як визначний культурний, політичний і економічний центр Європи, куди звідусіль з'їжджаються князі й бояри, маляри й зодчі, купці Сходу, Півночі, Півдня. Симон наголосив, що всі вони не лише віддають належне розкошам світських палаців, а й поцінують велич релігійних святинь, найбільше – Києво-Печерського монастиря.

Євангеліст Іоанн з Прохором. Мініатюра з Остромирового євангелія

Якою є роль Києво-Печерської лаври як культурно-релігійного центру нині?

Переповів Полікарп цікаві легенди про Марка Печерника, якого слухали навіть мертві, Агапія, що зцілював бідних, талановитого маляра Аліпія. Одним з найвідоміших стало оповідання про *чорноризця*¹ *Прохора*, який «з молитвою із трави, що називається лободою, пік хліб і з попелу сіль робив». Героя цього оповідання називали ще Прохором Лободником, бо їв він лише хліб з лободи, а пив тільки воду. За таке смирення Бог зробив ту лободу солодкою. Жив Прохор, як птах, не маючи ніякого майна, тож віддано служив Господові.

У цьому оповіданні Полікарп засудив князя Святополка, котрий «багато насильства людям вчинив». А відтак за його князювання Русь захлинулася лихом: були голод і «бідність велика», спустошували землю половці... Рятуював голодних земляків Прохор – хлібом з лободи: чесним людям був той хліб солодким, як мед, а тим, хто вкрав його, був гіркіший від полину. Коли Святополк не пустив до Києва купців з Галича, не стало й солі. Тоді Прохор збирав попіл, молитвою перетворював його на сіль і роздавав усім, хто приходив до нього.

Зарозумілий і жадібний князь забажав відібрати в чорноризця всі запаси солі, встановити на них високу ціну й нажитися на тому. Але коли вкрадену сіль привезли князеві, вона знову стала попелом.

Усе це так вразило князя, що він покався у своїх гріхах ігуменові Печерського монастиря Іоаннові й заприсягнувся нікому не творити більше зла. Він шанобливо поставився до Прохора, пообіцявши на своїх плечах внести його до печери, коли той помре.

¹ Чорнорі́зець (заст.) – чернець, монах.

Князь виконав обіцянку. Отримавши благословення від преподобного Прохора, став Святополк здобувати величні перемоги й завше приходив уклонитися святій Печерській обителі та її чудотворцям.

Бачимо, що реалістичні епізоди в Києво-Печерському патерику тісно переплетені з фантастичними. В основі кожної легенди лежить протиборство добра і зла, устремління преподобних до духовного подвигу. Адже силою благочестя, молитви, праведного життя творили чудеса ці святі люди.

Тож із давніх письмен ми довідуємося про життя, побут, культуру наших предків, про їхні моральні цінності. Києво-Печерський патерик став помітною подією в духовному житті Київської Русі, неабияким досягненням вітчизняної агіографічної літератури. І не втрачає значущості мудрість його нетлінних рядків: «...**навертає Владика наше людське недбалство на добродійство...**»

Пам'ятаймо про це!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I рівень – початковий

1. Назвіть героїв «Повісті минулих літ». Коли і де саме відбуваються події, описані в цьому творі?
2. Опишіть, яким у вашій уяві постає чорноризець Прохор.
3. Пригадайте, що вам відомо про Києво-Печерську лавру.

II рівень – середній

1. Доповніть інформацію з історії Києво-Печерського монастиря сучасними відомостями про нього. Скористайтесь Інтернетом, відвідайте саму лавру, попрацюйте в бібліотеці, поспілкуйтеся зі священником місцевої церкви.
2. Доведіть, що «Повість минулих літ» є унікальною пам'яткою давньоукраїнської літератури.
3. Перекажіть оповідання про чорноризця Прохора від імені самого Блаженного, князя Святополка, простої людини, що приходила до Прохора по хліб і сіль.

III рівень – достатній

1. Проаналізуйте наукову й загальнокультурну цінність відомостей, записаних Нестором у «Повісті минулих літ».
2. Доберіть з Біблії епіграф до «Повісті минулих літ». Проведіть міні-конкурс на кращий епіграф до твору.
3. Поясніть символічне значення хліба й солі в повчальному оповіданні Полікарпа про ченця Прохора.

IV рівень – високий

1. Схарактеризуйте жанрові особливості «Повісті минулих літ».
2. Доведіть, що мета житійних творів давньої літератури – привернути увагу віруючих до певних християнських осередків, святинь.
3. Узагальніть відомості про твори давньої літератури, заповнивши таблицю.

Назва твору	Автор (автори)	Система образів	Ідея твору	Опис побуту і звичаїв	Мова твору
-------------	----------------	-----------------	------------	-----------------------	------------

РОБОТА В ГРУПАХ

Розділившись на групи, підготуйте розгорнутий план екскурсії (рідною та іноземною мовою, яку ви вивчаєте в школі) до найближчих видатних архітектурних пам'яток, храмів, монастирів тощо. Проведіть такі екскурсії для своїх батьків, учнів молодших класів. Група авторитетних експертів оцінить вашу роботу і визначить переможця.

ДИСКУТУЄМО

Літературознавці вважають, що агіографічна література вплинула на творчість українських письменників, зокрема Тараса Шевченка, Івана Франка. Спробуйте на прикладі вивчених раніше творів і на матеріалі творів давньої житійної літератури, з якими ви ознайомилися, довести чи спростувати цю думку.

ПРАЦЮЄМО З ПРОЕКТОМ

Створіть аудіовізуальний альбом «Храми та святині України». Для цього оберіть кілька найвизначніших, на вашу думку, святинь, доберіть історичні матеріали, зображення, відеоматеріали, відповідний музичний супровід, укладіть карту культурно-релігійних пам'яток нашої держави. Презентуйте свій проект у молодших класах, влаштуйте конкурс таких проектів між паралельними класами.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Створіть літопис вашої школи. Зустріньтеся з випускниками попередніх років, візьміть інтерв'ю в керівників школи, перегляньте архіви, а якщо вашу школу збудували нещодавно, започаткуйте такий літопис і передайте традицію його ведення наступникам – учням молодших класів.

Повірте, вас неодмінно згадають добрим словом, адже ви збережете для нащадків історію вашого навчального закладу!

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

На території Києво-Печерської лаври з XI століття проводилося масштабне будівництво (Успенський собор, Троїцька надбрамна церква). Наприкінці XII століття навколо лаври було зведено оборонні стіни, проте вже 1240 року їх було зруйновано під час нападу Батия. У 1698–1701 роках спорудили нові фортечні стіни з бійницями й баштами. У 1731–1744 роках споруджено велику лаврську дзвіницю, висота якої – 96,52 м. На території лаври поховано багато видатних осіб, зокрема біля трапезної церкви – генерального суддю українського війська Василя Кочубея і полтавського полковника Івана Іскру, у церкві Спаса на Берестові – засновника Москви Юрія Долгорукого.

25 січня 1918 року в стінах Києво-Печерської лаври в часи тотального винищення православного духовенства закатували першого новомученика митрополита Київського й Галицького Володимира, а 1920 року лавру закрили. Під час окупації фашистами Києва монастир удалося відродити, але ненадовго – 1961 року ченців знову вигнали зі стін обителі. 25 червня 1988 року відбулася Божественна літургія в печерному храмі преподобного Феодосія в Далеких печерах – і серце лаври знову забилося.

Довідайтеся, якою була доля храмів у вашому місті, селі в революційні часи. Наскільки важливо для народу берегти релігійні пам'ятки давнини й зводити нові?

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Вам, напевно, буде цікаво знати, що патерики – доволі популярний жанр у давніх літературах різних країн.

Найвідомішими патериками вважаються Синайський, Єгипетський, Римський. Синайський, що також має назву «Луг духовний», містить оповідання палестинських ченців про чудесні зцілення хворих. Єгипетський переповідає «Історію єгипетських чорноризців», у якій ідеться про життя єгипетських пустельників та їхню боротьбу з бісівськими напастями. До Римського патерика увійшли «Бесіди про життя і чудеса італійських отців та про безсмертя душі» Папи Римського Григорія Великого, які використав у «Божественній комедії» Данте Аліг'єрі.

Сюжети Скитського патерика лягли в основу повісті класика російської літератури Льва Толстого «Отець Сергій».

Чому, на вашу думку, життя святих, чудесні вчинки яких описано в патериках, були настільки популярними в давнину?

ВІДПОЧИВАЮЧИ, ВЧИМОСЯ

З давніх-давен популярна літописна легенда про княгиню Ольгу. Після смерті чоловіка, князя Ігоря, 957 року княгиня Ольга вирушила до Константинополя з дипломатичною місією – налагодити торговельні й політичні зв'язки з могутньою імперією – Візантією. Її правителем у той час був Костянтин Багрянородний.

Княгиня, жінка виняткової вроди й розуму, сподобалася Костянтину, і він запропонував їй шлюб. На його думку, Ольга гідна була сісти на престол наймогутнішої держави світу. Княгиня ж не хотіла мати його за чоловіка, та її відмова могла спричинити міжнародний скандал. Тож їй довелося негайно шукати вихід з делікатної ситуації – і вона знайшла: жінка нагадала імператорові, що він став для неї хрещеним батьком, а за християнською традицією шлюб між ними не допускався.

Такими були перші кроки до світової слави княгині-християнки, мудрої правительки Київської Русі, перед якою схилив голову навіть могутній візантійський імператор, визнавши її перемогу.

Як ця легенда характеризує княгиню?

ПОГЛИБЛЮЄМО ЗНАННЯ, РОЗШИРЮЄМО СВІТОГЛЯД

1. Гайдай Л. Історія України в особах, термінах, назвах і поняттях. – Луцьк, 2000.
2. Довідник з історії України / За ред. І. Підкови та Р. Шуста. – К., 1993.
3. Патерик Києво-Печерський / Переклад та прим. І. Жиленко. – К., 2001.
4. Писемність Київської Русі і становлення української літератури. – К., 1988.
5. Повість минулих літ / Переклад В. Близнеця. – К., 1989.

Історія мистецтва значною мірою
стає історією стилів.

Дмитро Чижевський

УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА РЕНЕСАНСУ І БАРОКО

«ОДНА З НАЙЗАГАДКОВІШИХ,
НАЙБАГАТШИХ
І НАЙВЕЛИЧНІШИХ
КУЛЬТУРНИХ ЕПОХ»

Епоха Ренесансу, або Відродження, по праву вважається найпрогресивнішим переворотом в історії людства.

У Європі ця доба тривала з другої половини XIV до кінця XVI століття. Найвизначнішими її представниками в мистецтві стали Еразм Роттердамський, Франсуа Рабле, Данте Аліг'єрі, Франческо Петрарка, Джованні Боккаччо, Леонардо да Вінчі, Рафаель Санті, Мігель де Сервантес Сааведра, Мікеланджело Буонарроті. Цей перелік геніїв нескінченний, що і є свідченням винятковості епохи. Відродження славне науковими відкриттями Джордано Бруно, Галілео Галілея, Томаса Мора та Томазо Кампанелли, Христофора Колумба, Америго Веспуччі, Васко да Гама, які кардинально змінили уявлення про світ.

Оклад книги.
1701 рік

Важливим для розуміння сутності епохи є виникнення **Реформації** – руху за оновлення церкви, який привів до появи нової конфесії у християнській церкві – протестантизму.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Епоха Відродження означена **гуманізмом** – потужним інтелектуальним напрямом, який пропагував звільнення культури від тотального патронату церкви, утвердження цінності земного існування людини, свободу людської думки. Мистецтво знову звернулося до класичних творів античності, суспільство утверджувало культ знань. Освічена Європа прагнула бачити своїм ідеалом всебічно розвинену гармонійну особистість.

Що вам відомо про кожне зі згаданих відкриттів і явищ? Яке їхнє значення для розвитку людства?

У літературі формувався стійкий інтерес до людської індивідуальності, до особистості творця. Ішлося про особистість, яка сповідувала індивідуалізм, мала непереборну жагу пізнання, ясність мислення, прагнула максимально повно пізнати всі принади життя.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Центральною постаттю епохи Відродження був митець, який прагнув удосконалювати світ за законами краси, гармонії та довершеності.

Ренесанс справді став одним з поворотних пунктів духовного життя Європи. Що ж саме відроджувалося в серцях і умах європейців? Найголовніше, що світ уже не сприймався як притулок диявола, який людина повинна покинути задля вищого щастя в Царстві Небесному. Натомість світ представники ренесансної культури та Реформації сприймали як святилище краси й гармонії, а людину – як органічну частку природи.

Як ви вважаєте, чи актуальні ідеї ренесансної культури, естетики для сьогодення, сучасного мистецтва?

Наука, культура, освіта в Україні

Епоха Відродження прийшла в Україну з тими самими гаслами: поширення гуманістичних ідей, гармонійне поєднання настанов віри та радощів земного життя... Проте об'єктивні історичні обставини внесли певні корективи в культурні процеси тих часів на наших землях. Ренесанс в Україні був лише однією з естетичних течій і позначився більше на суспільній свідомості, ніж на мистецтві. Спробуймо переконатися в цьому.

Ренесансові явища в суспільному й культурному житті українського народу заявили про себе в XV–XVI століттях. Насамперед цьому сприяло виникнення в Україні Запорозької Січі, «козацької держави» як реакції народу на посилення національно-релігійного гніту з боку Польщі, Литви та інших держав. Знаний науковець, автор титанічної праці «Історія запорозьких козаків», *Дмитро Яворницький* писав: «Запоріжжя завжди мало глибоке значення в усьому внутрішньому житті південноруського народу і його зовнішніх відносин; воно було відбитком його заповітних устремлінь, хранителем його політичних та суспільних ідеалів і завжди слугувало для південноруського народу живим передвістям свободи й

рівності, мужності й хоробрості, живим протестом проти насильства і рабства.

Доповнивши слова вченого, визначте роль Запорозької Січі в історії України.

Окрім того, з'являються потужні громадські організації православного міського населення – *братства*. Мета діяльності цих організацій була надзвичайно благородна: боротися з покатоличенням українських земель, захищати соціально-економічні права та свободи українського міщанства, плекати національну культуру, науку, освіту, запобігати руйнівним процесам денационалізації українського суспільства. До братств записувалися міщани, ремісники, крамарі, представники освітньої і творчої інтелігенції, дрібна шляхта, православне духовенство.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Найдавнішими і найвпливовішими в Україні були Львівське (1585), Київське (1615) та Луцьке братства (1617). Активну діяльність розгорнули також Острозьке і Дрогобицьке. Найбільшою заслугою братств була їхня суспільно-політична й культурно-освітня діяльність.

Україна підняла на боротьбу з польським наступом усі верстви населення. У найближчі три десятиліття після Люблінської унії керівну роль у національному житті українців відігравали за давньою традицією аристократичні родини. Вони вважали святим обов'язком справу оборони української культури, тож піклувалися про національну освіту, церкву, відкривали благодійні установи. Зокрема активний опір польській колоніальній експансії чинили Григорій Ходкевич і Костянтин Острозький, а фундаторками українського шкільництва стали заможні, національно свідомі українські жінки – Олена Чорторийська-Горностай, яка 1596 року зорганізувала школу в Пересопницькому монастирі, Ганна Гайська, що спорудила школу при Почаївському монастирі, та ін.

Якою, на вашу думку, є роль українських жінок у розбудові сучасного суспільства? Хто із жінок-меценаток відомий вам?

Завдяки невтомній праці патріотично налаштованих українців формувалися нові культурно-освітні осередки, що боронили від полонізації національну мову, освіту й віру. Саме на цей час припадає діяльність братських шкіл, Острозької та Києво-Могилянської академій.

1576 року волинський магнат князь *Костянтин Острозький* у своїй резиденції відкрив *Острозьку академію*. До речі, він на власні кошти організував українські школи також у Турові, Володимирі-Волинському та інших містах. Щоб забезпечити навчальному закладові якнайвищий освітній рівень, князь запросив до викладацької роботи найвизначніших українських і зарубіжних учених, кваліфікованих фахівців з різних галузей знань.

Навколо Острозької академії згуртувалися кращі наукові сили України. До професорсько-викладацького складу академії входили: ієромонах з Острога Купріян, який здобув освіту в Падуї та Венеції, педагоги-письменники Йов Княгиницький (друг Івана Вишенського), Клірик Острозький, Дем'ян Наливайко (брат Северина Наливайка). Працювали тут і зарубіжні вчені – Кирило Лукаріс, Діонісій Палеолог, Ян Лотос та ін. Вони

підняли Острозьку школу до рівня академії і розгорнули широку письменницьку й наукову діяльність у її стінах.

Назвіть сучасних видатних науковців, викладачів, учителів.

Острозька академія була популярною серед українського народу й набула світового визнання. Важливо, що в ній навчалися діти не тільки багатіїв, а й простолюду. Про педагогічні успіхи академії свідчать імена її славних вихованців, таких як гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, учений та письменник Мелетій Смотрицький, українські культурно-освітні діячі Іов Борецький і Дмитро Самозванець.

На той час розпочав свою книговидавничу діяльність *Іван Федоров* – славнозвісний слов'янський першодрукар, який 1572 року заснував друкарню у Львові. А вже 1574-го видав одну з перших українських друкованих книг – Апостол, до якого додав надзвичайно важливу для нас, нащадків, післямову, де вмістив відомості про своє життя, про те, як зароджувалося друкарство на наших землях. Того ж року він видав «Буквар», що на довгі роки став зразком для всіх подібних видань не лише в Україні, а й у Росії та в Білорусі. Ці видання дають нам підстави вважати Івана Федорова, «друкаря книг перед тим небачених», основоположником друкарства в Україні.

Заснована згодом, 1581 року, друкарня при Острозькій академії згуртувала потужні науково-літературні сили, репрезентувала високий науковий злет української педагогічної науки. Тут було надруковано понад 30 книг. Іван Федоров на прохання князя Костянтина надрукував у цій друкарні 1581 року першу в історії друкарства повну Біблію слов'янською мовою обсягом 1252 сторінки. Готували її до друку понад 10 років. Над перекладом з єврейської та давньогрецької мов наполегливо працювали 72 перекладачі. Біблія вийшла з переднім словом князя Острозького, віршованою передмовою Герасима Смотрицького та післямовою Івана Федорова.

Які інші видання Біблії вам відомі?

Поясніть, чому Іван Федоров надрукував насамперед Апостол, «Буквар» і Біблію.

Першим ректором Острозької академії став Герасим Смотрицький. Одночасно він був перекладачем і одним з упорядників знаменитої *Острозької Біблії*. Бібліотеки Оксфорда, Рима й інших знаних наукових центрів різних країн світу вважали за честь отримати її примірники. Варто зауважити, що в Москві друкована Біблія з'явилася більше як за 80 років потому, 1663 року, до того ж це була копія Острозької.

На жаль, після князя Костянтина Острозького послідовників серед українських магнатів не знайшлося. Проте за освітню справу активно взялися заможні українські міщани, особливо львівські, розширюючи діяльність церковних братств. Завдяки Львівському братству при церкві Успіння Львів став другим після Острога визначним осередком національного відродження та розвитку українського шкільництва, української духовності, педагогіки, освіти і культури.

Братства мали повноваження організовувати школи, лікарні, притулки, друкарні, навколо них гуртувалися прогресивні люди тієї доби, наукова й мистецька еліта. Львівське братство, наприклад, активно виступало проти покатоличення західноукраїнських земель, а відкрита при ньому 1586 року школа, перша в Україні, була однією з кращих у Європі. Її ви-

кладачами стали світочі тогочасної науки – Памво Беринда, Лаврентій і Стефан Зизанії, Іов Борецький, Захарія Копистенський, Максим Грек. Важливу роль відіграла і Львівська братська друкарня, заснована 1591 року на базі викупленої в лихварів друкарні вже померлого на той час Івана Федорова. Нечуване на той час число видань – сто тисяч примірників – з логотипом Львівської братської друкарні розійшлося слов'янськими землями, потрапило до країн Західної Європи.

Чи є нині настільки ж популярні, авторитетні й потужні громадські організації, якими колись були братства?

Та найважливішу роль для розвитку освіти, науки й культури українського народу відіграла *Києво-Могилянська академія*. Упродовж віків вона була носієм і виразником специфічних рис духовності нації, могутнім чинником формування її самосвідомості, джерелом натхнення в боротьбі за батьківську віру й свободу. Для українців вона завжди буде національною святиною, як Падуя чи Болонья для італійців, Оксфорд для англійців, Сорбонна для французів, Карловий університет для чехів, Ягеллонський – для поляків.

Назвіть інші видатні навчальні заклади світу. Чи хотіли б ви навчатися в котромусь із них? А чи відчуваєте в собі сили стати студентом нашої академії?

Києво-Могилянська академія була першим вищим навчальним закладом, що відповідав запитам і потребам народу в період радикальних світоглядних і суспільно-політичних змін, національно-визвольної боротьби, формування держави.

Поступово центром духовного життя стає Київ. Ось чому до Києва потягнулися культурно-освітні діячі з різних кінців України, особливо з тих, де польсько-католицький гніт ставав нестерпним. Серед них були письменники, педагоги, перекладачі, науковці, богослови, видавці, художники. Найвідоміші з них – письменник Захарія Копистенський, лінгвіст, гравер, енциклопедист, автор «Лексикону славеноросського» Памво Беринда, письменник, лінгвіст, редактор Тарасій Земка, автор шкільних підручників, педагог Лаврентій Зизаній та багато інших.

Бажання прислужитися загальним інтересам спонукало знатну киянку зі шляхетського роду Гальшку Гулевичівну 15 жовтня 1615 року вписати до Київських магістратських книг дарчу, за якою свій дім із землею і «всіма до нього належностями» вона дарувала під фундацію монастиря й школи для дітей «народу руського, православного... А щоб тая фундація скуток свій брала, – писала Гулевичівна, – то зараз... в той двір... школу впровадила й впроваджую». Так розпочала свою діяльність школа, яка увійшла в історію як Київська братська школа, родоначальниця Києво-Могилянської академії.

Тож на дарованій землі було засновано не лише школу, а й монастир. Першу церкву – Богоявленську – збудував власним коштом гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. 1639 року на місці старої, дерев'яної церкви гетьман Іван Мазепа звів нову кам'яну в козацькому бароковому стилі. Вона стала окрасою всього Києва, архітектурним шедевром Подолу. На жаль, 1934 року Богоявленський храм було зруйновано радянською владою, яка затято боролася з традиційною духовністю українського народу.

Які пам'ятки культури були зруйновані впродовж трагічних століть поневолення України? Які з них відновлено? Які цікаві факти з цим пов'язані?

Велику підтримку братська школа отримала від гетьмана Війська Запорозького Петра Конашевича-Сагайдачного. Він був не лише талановитим полководцем, а й мудрим політиком, чітко усвідомлював значення національної освіти й виховання. Сагайдачний зацікавився справами захисту православної релігії від утиску чужинців, ще навчаючись в Острозькій академії. А 1620 року гетьман Сагайдачний вступив до Київського братства «зі всім Військом». Так братство отримало могутній захист, а козацтво стало силою, що підтримала загальнонародні інтереси, зокрема важливі для становлення української державності науку й освіту.

Києво-Могилянська академія довгий час була єдиним вищим загальноосвітнім навчальним закладом України, Східної Європи, всього православного світу. Заснована на принципах гуманізму й просвітництва, академія поширювала передові знання. Серед відомих випускників академії – Іван Григор'ович-Барський – архітектор і зодчий, що збудував у Києві понад 30 споруд, серед яких – церкви Миколи Набережного, Покровська, Надбрамна в Кирилівському монастирі. У Києво-Могилянській академії освіти здобули видатні медики: Нестор Амбодик, основоположник акушерства, ботаніки й фізіотерапії; Іван Полетика, професор Кельнської академії, головний лікар Петербурзького генерального госпіталю; Данило Самойлович, почесний член 12 зарубіжних академій, який винайшов протичумне щеплення; Павло Згурський, основоположник російської анатомічної школи. Випускником академії був і Петро Чайка, який працював згодом штаб-лікарем у В'ятці (Росія), – дід знаменитого композитора Петра Чайковського.

Особливо слід відзначити активний розвиток історичної науки в Києво-Могилянській академії. Досить згадати, що літописці Роман Ракушка-Романовський (Самовидець), Самійло Величко, Григорій Граб'янка отримали освіту в цьому навчальному закладі, а їхні «козацькі літописи» – одне з найважливіших історичних джерел того періоду.

Саме тут сформувалася одна з найбільших художніх і граверних шкіл в Україні. Визначними граверами – випускниками академії – були Іван Митура, Іван Щирський, Леонтій Тарасевич, Григорій Левицький, брати Іван і Василь Григоровичі-Барські.

Значну увагу в академії приділяли музичному мистецтву, зокрема із середини XVII століття було організовано хорову школу. Найталановитішими серед композиторів академії були Максим Березовський і Артем Ведель, які й дотепер є гордістю української музики.

Вихованцями Києво-Могилянської академії були також майбутні гетьмани: Юрій Хмельницький, Іван Виговський, Петро Дорошенко, Павло Тетеря, Іван Брюховецький, Іван Мазепа, Пилип Орлик, Данило Апостол, Іван Скоропадський, наказний гетьман Павло Полуботок. Тож у стінах цього навчального закладу формувалася генерація козацької старшини, що згодом вершила українську історію.

Хто із сучасних випускників академії досяг виняткових успіхів у культурній і державницькій діяльності?

Іван Франко оцінював академію як «інституцію значною мірою інтернаціональну, вплив якої простягся далеко за межі України».

Проводячи колоніальну політику щодо України, позбавляючи її всіх демократичних національних надбань – гетьманства, Запорозької Січі, козацького адміністративного устрою, російський царизм знищив і

Києво-Могилянську академію – визначний осередок української освіти, культури, духовності. За розпорядженням російського царського уряду, 14 серпня 1817 року академія припинила свою діяльність.

Мистецька епоха бароко

Ви вже переконалися, що українська культура, наука, освіта у XVII столітті розвивалися в руслі ідей Відродження, але значно яскравіше, повнокровніше, цікавіше розквітнув в українському духовному просторі стиль бароко, що полонив у XVII–XVIII століттях усю Європу. Цей вибагливий стиль настільки органічно влився в українське мистецтво, що саме через посередництво України ввійшов у білоруське та російське мистецтво.

Це відбулося внаслідок важливих соціальних, культурних і націотворчих процесів. *Валерій Шевчук* зауважив: «Українська людина бароко відчувала себе не тільки прив'язаною до рідної землі, а й реально належною до певного, власне українського етносу, змагалася за свої права та вольності, звичаї, свою, зрештою, окремішність, а то й піднімалася на національно-визвольні змагання». На підтвердження думки видатного українського вченого можна навести слова одного з духовних лідерів українства тієї доби, класика тогочасної поезії Лазаря Барановича:

Вкраїна – це море! Воно червоне,
Хто сам – потоне, в гурті переборе.
Хай Україна буде єдина!

Як ви зрозуміли слова давньоукраїнського поета?

Тож бароко як напрям у мистецтві й літературі прийшло на зміну Відродженню, але не було його запереченням. Бароко синтезувало мистецтво готики й ренесансу.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Визначальними рисами бароко є:

- ❖ посилення ролі церкви й держави, поєднання релігійних і світських мотивів, образів;
- ❖ мінливість, поліфонічність, ускладнена форма;
- ❖ тяжіння до різких контрастів, складної метафоричності, алегоризму;
- ❖ прагнення вразити читача пишним, барвистим стилем, риторичним оздобленням твору;
- ❖ напруженість, трагічне світосприймання;
- ❖ настрої песимізму, скепсису, розчарування.

Українське бароко виникло в першій чверті XVII століття й розвивалося протягом двох століть в усіх жанрах тогочасної літератури, зокрема у проповідях Іоанікія Галятовського, Антіна Радивиловського, в поезії Лазаря Барановича, Івана Величковського, Григорія Сковороди та інших. Провідним жанром барокової поезії була духовна пісня, проте світська поезія також мала різноманітні жанрові форми: філософська й еротична лірика, панегірик та епіграма, пейзажні й емблематичні вірші тощо.

Бароковий стиль також мав різні ідейно-стильові варіації: «високе» бароко, тобто офіційне, аристократичне, «середнє» і «низове», яке ще

Бароковий
інтер'єр церкви
Святого Андрія
Первозваного
у Львові

називали «козацьким», або «народним», бароко. Саме на ґрунті «низового» бароко творилася жартівлива, пародійна, різдвяна та великодня поезія, вертепна драма, інтермедії, а згодом – бурлескно-травестійні твори.

Доба бароко тривала досить довго, тому виділяють три її етапи – раннє, розвинене й пізнє бароко, що мали свої визначальні ознаки і талановитих представників.

ПОЛЕМІЧНА ЛІТЕРАТУРА

Саме в період раннього бароко з'явилася полемічна література. Найяскравішим її представником в Україні був Іван Вишенський, про якого й написав свою славнозвісну поему Іван Франко.

Тож спробуймо з'ясувати історичну, політичну й ідеологічну основи полемічної літератури.

Доба Реформації посилила розкол між католицькою та православною церквами, який стався ще в XI столітті, внаслідок чого центром католицизму став Рим (пізніше – Ватикан), а православ'я – Константинополь. У цей час саме протестантизм розпочав потужну боротьбу проти всевладності католицької церкви.

Звісно, в Україні ці процеси мали дещо інше підґрунтя, причини і, зрештою, наслідки. Потужний спалах церковної полеміки на наших землях став реакцією на Люблінську унію 1569 року та Брестську церковну унію 1596 року. Люблінська унія закріпила угоду про об'єднання Польщі й Литовського князівства в Річ Посполиту – єдину сильну державу, яка прагнула підкорити Україну шляхом об'єднання церков в уніатську. У далекосяжних планах Ватикану було не лише територіальне, а й духовне поневолення слов'янських земель.

У чому ж полягала суть цієї унії? Православна українська та католицька церкви об'єднувалися в уніатську, яка зберігала православну обрядовість, але визнавала чільність Папи Римського. З XVIII століття цю церкву стали називати греко-католицькою.

Ставлення до уніатської церкви в різні часи було неоднозначним. Спершу більша частина українства поставилася до унії вороже, трактую-

чи її як черговий крок до поневолення України. Згодом греко-католицька церква стала справжнім опертям для української державності. Про це свідчить хоча б той факт, що 1946 року цю церкву було заборонено, а більшість її священиків репресовано.

Що вам відомо про сучасний розвиток греко-католицької церкви в Україні? Хто її очолює?

А тоді, у далекому XVI столітті, боротьбу з Брестською унією в Україні очолив князь Костянтин Острозький з частиною священиків, що залишилися вірними православним традиціям. Саме він закликав православне українство боронити свою національну й релігійну свободу.

Конфлікт, спричинений Брестською унією, і дав поштовх потужному розвитку полемічної літератури. Це полемічне протистояння тривало навіть на мовному рівні: священики-уніати й католики творили польською мовою, трактати ж на захист православ'я писали українською.

Отже, ця література стала головною зброєю ідеологічної боротьби українського народу проти національного й релігійного гноблення, підготувала ідейне підґрунтя Національно-визвольної війни українського народу 1648–1654 років під проводом Богдана Хмельницького.

Серед видатних українських полемістів найдошкульнішим було перо в Герасима Смотрицького, Василя Острозького, Стефана Зизанія, Мелетія Смотрицького, Захарії Копистенського та, звісно, Івана Вишенського.

Що ви пригадуєте про Івана Вишенського?

Полемічні твори *Івана Вишенського* – масштабна панорама життя українського народу наприкінці XVI – на початку XVII століття. Палкий голос трибуна й полум'яного патріота лунав у складний для України період становлення нації та державності, у час, коли зазіхання іноземців знекровлювало нашу землю. Важливо, що гостре слово Вишенського було скероване не лише проти поляків, які почувалися господарями на українській землі. Він гнівно таврував і українських панів та підпанків, що намагалися, нехтуючи своїм корінням, в усьому наслідувати пихате польське панство.

Іван Франко, який не лише створив блискучий образ Івана Вишенського, а й провів ґрунтовну наукову розвідку «Іван Вишенський і його твори», писав: «Іван Вишенський належить до тих діячів, які своїм гарячим і чудово-красним словом будили наш народ зо сну, піднімали його до свідомості своєї людської і національної гідності... Небагато в нас у давнину було людей, котрі посміли б і зуміли б так близько доторкатися до насущних духовних потреб нашого народу і виявляти ті потреби та нужди його життя таким гарячим яскравим словом!»

Ви пам'ятаєте, що Іван Вишенський народився близько 1550 року в містечку Судувій Вишні на Львівщині. Згодом жив у Луцьку й Острозі, найвірогідніше, прибувши туди на запрошення Костянтина Острозького. У 70-х роках XVI століття Вишенський оселився на Афоні. Помер у грецькій обителі, незадовго до смерті збирався ще раз відвідати батьківщину. Саме про останні роки життя видатного громадського й культурного діяча написав свою поему Іван Франко.

Пригадайте, які риси Вишенського виділив письменник. На чому саме наголосив у своїй поемі? Які символічні образи використав?

Кириак Костанді.

Рання весна

На які думки
наштовхує вас
це полотно?
Який загальний настрій
картини?

Що ж до полемічних творів письменника, то найвизначнішими серед них є «Послання до єпископів», «Викриття диявола-світодержця», «Послання до всіх, в Лядській¹ землі живущих», «Посланіє до Львівського братства», «Про єретиків».

Іван Вишенський – один з перших українських письменників, творам якого властиві риси бароко. Окрім того, мова його творів близька до живої народної. Вишенський звертався до всіх жанрів тогочасної полемічної літератури – послання, памфлету, трактату, діалогу, часто поєднуючи їх в одному творі.

Полемічна творчість Вишенського мала два провідні ідейні стрижні: заперечення унії як засобу поневолення українського народу й знищення держави, а також викриття і сатиричне змалювання світських можновладців, які «над Бога богами вищими для своїх підручних підданих поробилися». При цьому наголошує: принципової різниці між польськими й українськими панами немає, бо часто свої «луплять не гірше чужих».

Вишенський засуджує манірне життя верхівки тогочасного суспільства, тавруючи тих, хто перетворив життя в Україні на пекло. Його обурюють «...брехня, кривда, перехитрування, переспірки, наклеп, лицемірство, лестощі й насильство... відчай, ненависть, заздрість і мерзота... розпуста, плюгавство і огидний бруд».

Найпотужніший наступ на унію здійснив письменник у «Посланні до єпископів». Він доводив, що ті, хто так ревно піклується про об'єднання церков, не мають морального права вирішувати долю цілого народу: «Тії хлопці простії в своїх хижах сидять. А ми в палацах єпископських лежимо! Тії хлопці з однієї мисочки поливку або борщик хлечуть, а ми по кільканадцять полумисків, різними смаками уфарбованих, пожираємо!»

¹ Лядська земля (походить від слова «лях», як в Україні називали поляків) – землі, що входили до складу Речі Посполитої.

Які слова та мовні звороти є застарілими?

У цьому посланні Вишенський висловив головну ідею своєї творчості: усі люди рівні перед Богом. Тому так пристрасно він викриває тих, що «із обори коні, воли, вівці у бідних підданих» відбирають і «їхнього поту мішки повні грішми золотими напихають». Він творить промовисту, яскраву антитезу – вовки і вівці. Саме «вівці» «з дітьми себе утискають, пайку собі урізують, боячись, що їм хліба до нового врожаю не досягне... А тії бідаки піддані і простої сірячини путящої, чим би наготу свою прикрити могли, не мають... Шеляга, за що солі купити, не мають».

Кого змальовує Вишенський в образі овець?

У творчості Вишенського вчувається потужний фольклорний струмінь, особливо це стосується традицій народної сатири. Саме у фольклорному ключі змальовано пихатого пана у творі «Порада»: «Ще ти кровоїд, м'ясоїд, волоїд, скотоїд, звіроїд, свиноїд, куроїд, гускоїд, птахоїд, сироїд, сластоїд, маслоїд, пирокоїд! Ще ти периноспал, м'якоспал, подушкоспал! Ще ти тілу угодник! Ще ти тілолюбитель! Ще ти кровопрагнитель! Ще ти перцелюбець, шафранолюбєць... цукролюбєць!»

Поясніть кожне зі звинувачень. Які риси барокового стилю простежуються в цьому уривку?

Художня сила творів полеміста – у яскравих картинах тогочасного життя, емоційності викладу, влучності доказів, прикладів, у переконливості авторської позиції.

До Івана Вишенського в українській літературі ніхто з таким завзяттям не викривав жорстокої правди життя уярмленого українського люду в Речі Посполитій, ніхто так рішуче не протестував проти несправедливостей феодального суспільного устрою, проти поневолення людини людиною. Про що б він не писав, повсякчас утверджував правду, не вдаючись до «баснословія», опираючись на реальні факти.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I рівень – початковий

1. Укажіть, коли саме і в якій послідовності змінювалися в Україні мистецькі епохи. Назвіть найвидатніших європейських представників кожної з них.
2. Розкажіть про осередки української освіти XVI–XVII століть.
3. З якими книгами пов'язують початок книгодрукування в Україні?
4. Назвіть найвидатніші твори Івана Вишенського, їхні жанр і провідні теми.

II рівень – середній

1. Схарактеризуйте історичну, політичну й економічну ситуацію в Україні в XVI–XVII століттях.
2. Поясніть, чому саме братства відігравали таку важливу роль у тогочасному житті України.
3. Перелічіть визначальні ознаки ренесансу й бароко. Як ці напрями співіснували в українській культурі?
4. Яка основна ідея творів Івана Вишенського?

III рівень – достатній

1. Яка роль провідних діячів ренесансу та бароко в розвитку української культури?
2. Визначте місце Києво-Могилянської та Острозької академій у становленні національної освіти.
3. Докладно перекажіть історію книгодрукування в Україні.
4. Чому ми вважаємо Івана Вишенського представником раннього бароко?

IV рівень – високий

1. Порівняйте мистецькі принципи ренесансу й бароко, визначте їхні спільні та відмінні риси.
2. Запропонуйте своє бачення ролі кожної з проаналізованих епох і напрямів для подальшого розвитку української культури.
3. Схарактеризуйте стан культури, науки й освіти в Україні в XVI–XVII століттях.
4. Поясніть причини бурхливого розвитку полемічної літератури в цей період. Яка її роль в культурному й суспільному житті тогочасної України?

РОБОТА В ГРУПАХ

Групи отримують завдання презентувати будь-кого з видатних випускників Острозької чи Києво-Могилянської академій. Експертна група визначить, кого з видатних діячів нашої історії представлено найоригінальніше й найцікавіше.

ДИСКУТУЄМО

Чи актуальні нині твори Івана Вишенського з огляду на те, як змінилося ставлення до греко-католицької церкви та її роль у суспільному житті?

Провівши дискусію, спробуйте сформулювати моральний кодекс полеміста: якими якостями повинна володіти людина, що бере участь у серйозній полеміці.

ПРАЦЮЄМО З ПРОЕКТОМ

Назва проекту – «Видатні люди нашої школи». Спробуйте відшукати серед випускників вашої школи тих, хто уславив свою батьківщину. Зберіть про них інформацію, виготовте інформаційний стенд «Гордість нашої школи».

ІСТОРИЧНО-МЕМУАРНА ПРОЗА

Слава коні свої там острогами била,
І бойовище вона трупами покрила.
Ваша матір, давня Русь,
смак пізнала слави –
Хай за мужність вашу скрізь
рицар світу з'явить.

*Олександр Бучинський-Яскольд
(З літопису Самійла Величка)*

Визначальну роль у розвитку літератури XVIII століття відігравали канони бароко. А відтак під впливом цього напрямку творяться й найяскравіші літературні твори тієї доби – козацькі літописи, драматургія, мемуарна література, сатирична й лірична поезія.

Невідомий художник.
Покрова з портретом гетьмана
Богдана Хмельницького.
Кінець XVII – початок
XVIII століття

Безумовно, саме історична література була джерелом інформації про життя нашої країни того часу. Насамперед це літописи – унікальний жанр, який творили на основі історичних хронік, документів, мемуарів (спогадів очевидців), народних переказів і легенд, житій святих, власних спостережень і роздумів.

Зразками козацького літописання є літописи Самовидця, Григорія Граб'янки, Самійла Величка. Це масштабні історичні полотна, які найповніше висвітлюють події Національно-визвольної війни українського народу 1648–1654 років і загалом життя України цього періоду.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Козацькі літописи – історико-літературні твори кінця XVII–XVIII століття, що мають мемуарний характер, зображують історичні події в Україні. Основна частина цих творів присвячена аналізу Національно-визвольної боротьби під проводом Богдана Хмельницького та доби Руїни.

Літопис Самовидця

Літопис Самовидця – твір, автора якого дотепер не встановлено. Вчені висловлювали численні припущення, приписуючи його то перу генерального військового підскарбія Романа Ракушки-Романовського (саме він і залишається найвірогіднішим претендентом на авторство), то корсунському полковникові Федорові Кандибі, то писареві Іванові Биховцю. Проте немає сумніву, що це людина військова, з числа козацької старшини, яка неодмінно була свідком і учасником зображуваних подій.

Цей літопис має дві частини. Перша об'єднує низку окремих оповідань і висвітлює події до 1667 року. Друга більше скидається на традиційну літописну хроніку й докладно описує події до 1702 року.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Самовидцем автора назвав Пантелеймон Куліш, який не лише підготував цей літопис до друку, а й написав на його основі свій знаменитий роман «Чорна рада», який вивчатимете згодом. Адже Самовидець дуже докладно змалював причини й перипетії доби Руїни, а також Чорну раду 1663 року – апогей боротьби за гетьманську булаву.

Персонажами літопису Самовидця є українські гетьмани, кожен з яких – не проста особистість. Сучасників найбільше цікавить погляд автора на кожного героя. Але слід врахувати таку деталь: автор, як довели дослідники, спирався у своїх оцінках на видатну працю «Мир с Богом человеку» Інокентія Гізеля (якого професори Києво-Могилянської академії

називали «нашим Арістотелем»). Ця книга, призначена для духовництва, стала на той час своєрідним моральним кодексом, зведенням етичних законів для всього суспільства. І Самовидець ставився до своїх героїв – гетьманів, монархів, воїнів і міщан, представників інших суспільних верств – відповідно до визначених канонів.

Він засуджує політику Дем'яна Многогрішного, що орієнтувався на союз із турками, гетьмана Дорошенка, який також брав у спільники турків, хоч і з дипломатичних міркувань. Особливо гостро висвітлює Самовидець свавілля польської шляхти в Україні.

Автор цього літопису утверджував гуманістичні моральні принципи. Тож зрозумілим є щирий гнів, спрямований на зрадників православ'я, що, ставши католиками, перетворилися на жорстоких гонителів православної віри: «А найгірше насміховисько й утиски терпів народ руський від тих, котрі з руської віри прийняли римську віру».

Церкву автор сприймав як духовне оперття суспільства. Він наголошував, що руйнування храмів споконвіку вважалося гріхом, невіглаством, жорстокістю. Тому засуджує не лише спустошення й руйнування православних церков католиками, а й варварське ставлення українських союзників – турків і татар – до католицьких святинь і храмів. Вони спустошували католицькі костьоли, руйнували склепи, роздягали заможного вбраних покійників і натягали той одяг на себе. З розповіді про напад турків на Кам'янець дізнаємося, що тоді іконами «бусурмани» мостили вулиці... За це автор літопису і дорікав гетьманові Дорошенку.

Самовидець був не лише суворим поборником моралі, він найбільше шанував закон і право, тому й засуджував будь-які порушення прав людини. Описуючи сторінки Визвольної війни, він наголошує: «Рідко хто в тій крові на той час рук своїх не вмочив і того грабунку тих добр не чинив».

Самовидець схилив своїх читачів неодмінно робити висновки з уроків історії. Він засуджував усе те, що ставало на заваді об'єднавчим, державотворчим процесам в Україні. Та інакше й не могло бути, коли «полковник проти гетьмана, священники межі собою... межі козаками й посполитими свари, позви...».

Що засуджує цими словами автор літопису? Проти чого виступає?

Іноді Самовидець не коментує зображуване, але читач, вихований у дусі християнської моралі, сам дає однозначну оцінку фактам. Високо оцінюючи політику Богдана Хмельницького, він надзвичайно стриманий у його оцінці як людини, полководця.

Змалювуючи козацьку війну, автор зазначав, що «все живе піднялося в козацтво», хто сам не міг, посилав сина чи слугу-парубка. Охопивши таку непросту історичну епоху, Самовидець не міг обмежитися рамками літописного жанру. А відтак, як представник історіографічної

Богдан Хмельницький
з полками

літератури барокової доби, насичує твір фольклорною символікою, приказками, прислів'ями, традиційними епічними зворотами: «пішла світом козацька слава», «билися так... що кров текла ріками» та ін.

З найсильнішим осудом ставився літописець до міжусобних війн, що тривали після смерті Хмельницького в Україні в добу Руїни. Саме під впливом цих докірливих і правдивих слів літопису напише свій поетичний шедевр «За літописом Самовидця» Василь Стус, намагаючись підняти з колін своїх співвітчизників у XX столітті. Зверталися до цього твору й такі видатні письменники, як Михайло Старицький, Богдан Лепкий, Павло Загребельний.

Літопис Григорія Граб'янки

ПАМ'ЯТАЙМО!

На думку багатьох дослідників, Літопис Григорія Граб'янки – одна з найдокладніших літописних пам'яток, що є практично повною історією України від часів виникнення козацтва до 1709 року.

Михайло Максимович свого часу вказував, що Граб'янка – високоосвічена і вчена людина, глибоко обізнана з вітчизняним і зарубіжним, зокрема польським, літописанням. Мета автора літопису була надзвичайно благородною: він сам написав, що прагне історію боротьби українського козацтва зберегти для потомства. Його літопис – колосальна збірка козацьких документів, уривків з іноземних літописів, оповідей очевидців, документів, законодавчих актів.

Часто вважають, що твір Граб'янки швидше велична вояцька повість, аніж просто літопис. Автор навіть розділам дав назву «сказанія» – як у творах давнього епосу. Окрім того, він виразно орієнтувався на Росію, а відтак весь літопис слід розглядати в цьому контексті. Граб'янка прихильно ставився до тих українських державників, хто прагнув союзу з Росією, насамперед до Богдана Хмельницького. Цікаво, що він зробив виняток для Івана Мазепи: незважаючи на те, що Російська влада проголосила його зрадником, а церква піддала анафемі¹, Григорій Граб'янка все-таки ставився до гетьмана максимально об'єктивно.

У центрі уваги літопису – Визвольна війна українського народу. Граб'янка вважає її цілком закономірною, адже несла було терпіти безчинства шляхти в Україні. Автор окремо змальовує найважливіші битви – під Жовтими Водами, під Корсунем.

Які ще визначні битви Визвольної війни ви знаєте?

Автор був, поза сумнівом, великим патріотом. Рядки його оповідей співзвучні величному народному епосу. Змальовує він і подвиги безіменних героїв, що віддавали життя за перемогу козацького війська. Захоплюється полководчим талантом Богдана Хмельницького, хоробрістю Івана Богуна, мужністю Максима Кривоноса. Як і Самовидець, Граб'янка описує жахливі картини польського панування в Україні, окреслюючи причини потужної війни, на яку піднявся весь народ.

¹ Ана́фема – відлучення від церкви.

Поміркуйте, хто може краще змалювати історичні події: сторонній спостерігач, іноземець, запрошений літописець чи людина, що є безпосереднім учасником подій і переймається проблемами національної історії.

Літопис Самійла Величка

Не можна оминати увагою і найфундаментальнішу працю про події XVII століття, що належить перу Самійла Величка. Вчені й досі дискутують з приводу того, чи це класичний літопис, чи блискучий художній витвір.

Цю працю укладено в чотирьох томах. Її розпочато в селі Жуках Полтавського повіту, а завершено 1720 року і присвячено землякам, що мешкають «в Малоросійській Україні пообидвабіч Дніпра».

Про автора цього літопису відомо значно більше, ніж про інших. Він був канцеляристом Запорозького війська, а відтак мав безпосередній доступ до різних документів. Найбільше його, звісно, цікавили героїчні сторінки історії Визвольної війни, і він, користуючись джерелами достовірної інформації, створив монументальний літопис про героїчну боротьбу нашого народу проти польського гноблення.

Опубліковано цей літопис протягом 1848–1864 років. Ним послуговувався Тарас Шевченко, поклавши події, описані в літописі, в основу своїх поезій. Адже Кобзареві найперше імпонувало бажання автора натхненно і правдиво відтворити боротьбу українського народу за своє національне визволення.

Цей літопис близький до художнього твору, зокрема до «Слова про похід Ігорів», адже розповідь про Визвольну війну Величко також розпочинає з опису знамення: затемнення сонця, небаченої комети, нападу сарани. Проте автор наголошував: його твір – правдива оповідь про героїчне минуле мужнього і незламного українського народу. Слід зауважити також, що Самійло Величко одним з перших ужив поняття «Україна» й «український народ». Він висловлювався з приводу дражливих політичних питань, хоча й досить обережно, не спотворюючи історичних фактів.

Пригадайте, яке знамення описано в «Слові...» і що воно віщувало.

Найтрагічніші сторінки літопису ті, де розповідається про смерть Хмельницького та міжусобиці, що розпочалися згодом. «Умер добрий вождь наш, оставивши по собі безсмертну славу...» – це слова писаря Хмельницького Самійла Зорки, зафіксовані в літописі.

Викликали осуд підступні дії гетьмана Виговського, який прагнув повернути Україну під протекторат Польщі. Проте Самійло Величко, поза сумнівом, виявив себе великим гуманістом, адже він толерантно ставиться до всіх народів, віддаючи їм належне за їхні досягнення.

У другому томі йдеться про спробу кримського хана знищити Запорозьку Січ 1675 року. Але козаки спромоглися відстояти колиску своєї вольності, знищили непроханих гостей. Найбільше уваги присвячено подвигам легендарного кошового Івана Сірка. Вражає розповідь про страсти частини визволених ним українських полонених, що забажали повернутися назад до Криму, бо вже встигли прижитися там. Таких виявилось близько трьох тисяч. Літописець, правдиво передавши вагання кошового отамана перед прийняттям такого жорстокого рішення, все-таки схвалив його.

Чому, на ваш погляд, так учинив отаман і чому Самійло Величко поставився до його вчинку схвально?

Третій том містить переважно документи та листи. Водночас автор приділяє увагу тим історичним особам, які відіграли найбільшу роль у політичному житті України XVII – початку XVIII століття. Найповнокривніші, яскраві, непересічні образи – Мазепа й Кочубей. Мазепа змальований по-своєму правдиво: хоч він, на думку автора, «хитрий лис», проте постать його сягає величі біблійного Йосифа – мудрого і сильного харизматичного лідера.

У літописі виразно простежується барокова поетика. Твір монументальний, має ознаки різних жанрів, навіть елементи пригодницьких оповідань, використано народнопоетичну образність, травестію і сатиру.

Окрім того, літопис містить 10 цінних портретів видатних історичних осіб – Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Юрія Хмельницького, Івана Брюховецького, Павла Тетері, Петра Дорошенка, Дем'яна Многогрішного, Михайла Ханенка, Івана Самойловича й Івана Мазепи.

Чому, на вашу думку, так важливо зберегти портрети тих часів?

Валерій Шевчук, який відкрив для українського читача перлини давньої української літератури, писав: «Самійло Величко – монументальна наша літературна постать. Його життя, минувши всілякі служби, пішло для того, щоб написати найбільший літопис, що його знає українська історіографія, і він, хоч і втратив при цій роботі зір, справу свого життя виконав. Його літопис – грандіозне мозаїчне панно, котре, попри помилки, нашарування, пил, що сів на нього, залишається вражаючим і до сьогодні...»

Можемо додати: вся українська література потому жила тим колосальним творчим потенціалом, який утілював Самійло Величко у своїй нетлінній праці. Черпав з нього факти Пантелеймон Куліш для написання «Чорної Ради», Іван Нечуй-Левицький – для роману «Гетьман Іван Виговський», Михайло Старицький – для наймасштабнішого життєпису Богдана Хмельницького в трьох книгах, Богдан Лепкий – для п'яти томного роману «Мазепа». Певно, надихав цей літопис і Олександра Довженка, який створив козацький епос у своєму знаменитому фільмі «Звенигора». Відчувається його віддих і в патріотичній ліриці Євгена Маланюка.

Як саме, на вашу думку, письменники використовували матеріали літопису? Що їх цікавило найбільше: інформація, оцінки, власне документи, портретні характеристики?

«Історія русів»

Цей твір, на думку *Валерія Шевчука*, належить до тих, «доля яких – в особливій суспільній заангажованості, які значною мірою впливали на сучасників та нащадків і по-своєму акумулювали національну енергію, щоб вона, ніби струм, потекла потім по артеріях народного тіла, витворюючи новий рівень самосвідомості та гальмуючи творення ферментів національного розпаду».

Як ви розумієте слова вченого?

ПАМ'ЯТАЙМО!

Валерій Шевчук за значущістю для української нації прирівнює «Історію русів» до «Енеїди» Івана Котля-

ревського. Перша «дала підстави до національного пробудження в різних сферах суспільства», друга «розбудила українців емоційно».

Цей твір за жанром визначають як історичний памфлет¹, де використано засоби полемічної літератури, літописні прийоми. Автор дав гідну відповідь тим, хто зруйнував козацьку державу, перетворивши Україну на колонію величезної імперії.

Літопис дотепер оповитий безліччю таємниць, які наука неспроможна розгадати. Привернула увагу сенсаційна знахідка нібито автографа рукопису 1828 року в приватній бібліотеці містечка Гринєва Чернігівської губернії. Рукопис разом з бібліотекою перейшов у власність князя Голіцина, після чого був утрачений. Збереглися лише копії, зроблені для визначних науковців свого часу, зокрема для історика Дмитра Бантиша-Каменського. Припускали, що рукопис було знищено, аби приховати ім'я автора. Але згодом з'ясувалося, що були копії, зроблені значно раніше 1828 року. Тоді знайдено було не автограф?

Найвірогідніша дата написання твору – 90-ті роки XVIII – початок XIX століття, хоч і це сумнівно. Справді, автор мав підстави приховувати своє ім'я, адже надто різким було його ставлення до російської царської влади, надто патріотично як на той час описано доблесні перемоги українського лицарства, надто суворо оцінено зрадників-перекинчиків, надто відверто звучали заклики до поновлення української державності...

Ось який вірогідний портрет автора запропонував *Валерій Шевчук* на підставі копітких і багаторічних досліджень учених: «Жив він у другій половині XVIII століття, принаймні у 1769 році мав понад двадцять років, бо брав участь у турецькій війні, значить, народився близько 1745 року, учився в Київській академії, коли в ній уже не культивувалася книжна українська мова, можливо, продовжував навчання і в Росії, належав до козацької старшини, був землевласником, очевидно, не маючи правдивих документів ні на дворянство своє, ні на землю, жив на Чернігівщині, можливо, десь на Городнянщині чи Новгород-Сіверщині, і, очевидно, був зв'язаний з Новгород-Сіверським культурним осередком, відзначався глибоким українським патріотизмом, схильністю до вільнодумства, мав широкий політичний світогляд, цілком негативно ставився до російського абсолютизму та самодержавства».

Яким уявляєте автора цього твору ви?

ПАМ'ЯТАЙМО!

«Історія русів» – пам'ятка українського письменства, що змальовує картину історичного розвитку України від найдавніших часів до 1769 року. Автор скористався, як відомо, козацькими літописами, зокрема творами Самовидця і Граб'янки, а у свою розповідь залучив перекази, власні спогади, міркування, важливі документи. Вперше твір опублікував 1846 року Осип Бодянский.

Твір перейнятий ідеями боротьби, прагненням відновити знівельований Російською імперською владою статус гетьманства як необхідну умову

¹ Памфлет – публіцистичний твір сатиричного характеру, спрямований проти якого-небудь політичного або суспільного явища чи окремої особи; сатира.

відродження української держави, принаймні у формі автономії. Він виражав філософську «ідею народу» та пропагував культ героя.

Написана російською мовою, «Історія русів» була розрахована на читачів, які не знали української мінувшини, історії та культури. Українські переклади твору було здійснено в Нью-Йорку В'ячеславом Давиденком 1956 року та Іваном Драчем, визначним українським поетом ХХ століття, 1990 року.

Чому так пізно твір переклали українською мовою?

Задум твору, за словами автора, полягав у тому, щоб написати історію України «на два періоди»: до нашестя татар – «екстрактом», тобто коротко, а потому – «просторо й докладно». Окрім того, автор переконливо і пристрасно заперечує фальсифікації істориків щодо нібито виникнення України в ХV–ХVІ століттях на «порожніх» до того часу землях, висміює вигадки щодо створення козацьких формувань польською короною, доводить, що Київська Русь – давня українська держава, Русь – Україна, а не Росія. На доказ своєї позиції автор наводить той факт, що до території Русі належала лише Новгородщина, а Московія завжди була окремим державним утворенням.

Автор мав виразно антимонархічні погляди – критика російського царизму в літописі очевидна. Зокрема, це проявляється у промові Павла Полуботка, де критично оцінено діяльність Петра І (цю промову використав для своєї поеми «Сон» Тарас Шевченко). Правдиво зображено картини розправи царського фаворита Меншикова в Україні. Його «ремесло», як зазначає автор, полягало в тому, щоб «колесувати, четвертувати і на палю вбивати», а за іграшку вважалося «вішати й голови рубати». Літописець негативно оцінив Переяславську угоду, адже це було серйозне порушення політичної рівноваги в Європі: після приєднання земель України суттєво розширилася територія Російської імперії і посилювався її вплив у світі. А відтак європейські держави були зацікавлені у відновленні державності та самостійній політиці України.

Схарактеризуйте сучасне геополітичне становище України, взаємини з Росією, іншими державами. Які спільні проблеми можна віднайти в політичних суперечностях ХVІІІ і ХХІ століть?

Найяскравіші сторінки літопису – розповідь про боротьбу з Туреччиною, Кримським ханством, Польщею, Московщиною. Автор залучив до твору думи, історичні пісні, прислів'я, приказки. Монументальними історичними постатями в «Історії русів» є Іван Підкова, Северин Наливайко, Іван Богун, Іван Сірко, Семен Палій, Тарас Трясило. Змальовуючи героїв, автор пішов не лише за сухими рядками історичних хронік, а й за народними переказами й легендами, що свідчить про ознаки преромантизму в літописі.

Змальовано тут і Національно-визвольну війну 1648–1654 років під проводом Богдана Хмельницького. Як і в козацьких літописах, автор «Історії русів» вважав її епохальною подією української історії, тож і чільний герой твору – Богдан Хмельницький. Адже, на думку автора, саме цьому гетьманові вдалося стати справжнім «батьком нації».

У творенні характерів героїв велику роль відіграють монологи. Йдеться передусім про Богдана Хмельницького, Івана Мазепу, Петра І. У своїй прокламації Мазепа, ображений Петром І на бенкеті в Меншикова (про

що залишив свідчення навіть Вольтер), оповідає про насильство російських військ, вчинене на українських землях. Пояснює гетьман і причини союзу зі Швецією, описує Полтавську битву, розповідає про взаємини російського царя з царевичем Олексієм, знищену пожежею 1718 року в Києві бібліотеку Печерського монастиря, яку автор літопису вважав спадкоємницею книгозбірні Ярослава Мудрого.

Чому, на вашу думку, саме цим образами і подіям української історії автор приділяє так багато уваги?

Найтрагічнішим є образ Павла Полуботка, гетьмана, що ризикнув подати до російського Сенату скаргу про утиски українського народу з боку російських урядовців, а відтак – про порушення Переяславської угоди. Уявні монологи гетьмана, виголошені ним нібито в присутності Петра I, характеризують цього українського державника як людину сильну, мужню, віддану своєму народові й вірну своїм принципам. Недаремно автор літопису прагнув приховати своє ім'я, адже вмістив у текст досить відверті звинувачення Полуботком Петра I: «Повертати народи в рабство й володіти над рабами є ділом азійського тирана, не християнського монарха, що має обов'язок бути батьком народів. Я знаю, що нас чекають кайдани й понура в'язниці, де заморять нас голодом і затомлять по московському звичаю. Та поки я ще живий, говорю тобі правду...» Саме на Божий суд поклав Полуботок надію на кару, яка мусить спіткати Петра I.

Гетьман Іван Мазепа

ПАМ'ЯТАЙМО!

Автор «Історії русів» не приймав назви «Україна» й «українці». Руссю та русами бажав він бачити і називати своїх земляків, славних спадкоємців величної держави, що увійшла в історію під назвою «Київська Русь».

Визначний український учений-літературознавець ХХ століття *Сергій Єфремов* писав: «“Історія русів” була немов пророкуванням про близьке національне відродження України і оправданням її нового письменства, з якого те відродження почалося». Що ж мав на увазі автор цих слів? А те, що відгомін «Історії русів» чується в поезіях романтиків Амвросія Метлинського, Миколи Костомарова, Євгена Гребінки. Цей твір змусив наших письменників не просто звернутися до сторінок національної історії, а й переосмислити їх. Виразно проступають мотиви «Історії русів» у творчості Тараса Шевченка.

Живилася цією колосальною скарбницею історичного матеріалу й зарубіжна література. Олександр Пушкін написав на її основі поему «Полтава», докорінно переосмисливши, як і слід було чекати, роль гетьмана Мазепи. Кіндратій Рилєєв використав матеріали літопису в контексті ідеалів, що сповідували декабристи, внаслідок чого з'явилася поема «Войнаровський».

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I рівень – початковий

1. Назвіть козацькі літописи, з якими ви ознайомилися. Що відомо про їхніх авторів?
2. Кого з українських гетьманів змальовано в «Історії русів» і як оцінює їхню діяльність автор твору?
3. Визначте, які події з історії України найяскравіше відображені в літописах і які вам найбільше запам'яталися завдяки талантові літописців.

II рівень – середній

1. Поясніть, чому не всі імена літописців відомі.
2. Доповніть своїми міркуваннями інформацію про важливість літописних документів для нащадків.
3. Перекажіть найяскравіші епізоди тексту «Історії русів» і прокоментуйте їх, зіставивши авторський і власний погляди на зображувані події.

III рівень – достатній

1. Порівняйте характеристики історичних постатей у різних літописах. Що спільного і що відмінного можна спостерегти в цих творах?
2. Використавши знання з історії України, прокоментуйте, в яких випадках автор кожного літопису йшов за чіткою історичною хронікою, а в яких послуговувався переказами та легендами, застосовував художній домисел.
3. Доведіть, опираючись на тексти творів, що кожен з авторів літопису був патріотом, талановитою та освіченою людиною, належав до привілейованої верстви суспільства, мав широкий світогляд і надійні джерела інформації.

IV рівень – високий

1. Доведіть, що козацькі літописи відіграли важливу роль у формуванні національної самосвідомості українців.
2. Проаналізуйте, які спільні риси можна віднайти в давніх літописних творах («Слово про похід Ігорів», «Повість минулих літ») і козацьких літописах.
3. Поміркуйте й аргументовано доведіть, наскільки позиція автора літопису щодо певної події могла вплинути на подальше трактування цієї події істориками наступних поколінь. Як, на вашу думку, переосмислюють історичні події з часом і чи переосмислюють їх узагалі?

РОБОТА В ГРУПАХ

Кожна група оберіє для дослідження одного з героїв «Історії русів» – будь-якого українського гетьмана – і максимально повно представить його за сторінками літопису. Спробуйте визначити, в чому автор «згрішив» проти історичної правди, а де описав свого героя і події, в яких той брав участь, максимально точно, об'єктивно й повно.

ДИСКУТУЄМО

Чи має право літописець, створюючи свою працю, висловлювати власне ставлення до зображуваних подій? І якщо він так чинить, то чим це зумовлено?

ПРАЦЮЄМО З ПРОЕКТОМ

Спробуйте створити літопис життя нашої України за останній рік. Обов'язково мотивуйте, чому ви вмістили до літопису певні події (зважте, що літописці, як правило, зупинялися лише на значущих,

доленосних для країни та народу подіях). Проект може містити фотографії, відеоматеріали, музичні фрагменти.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Напишіть творчу роботу на тему «Минуле України в козацьких літописах».

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Нещодавно вчені майже остаточно довели, що автором літопису Самовидця, який довгий час вважався анонімним, був Роман Ракушка-Романовський – надзвичайно цікава й показова для своєї доби особистість. Тож коротко довідаймося, хто був цей талановитий чоловік, який стільки часу провів над сторінками безцінного для українців твору.

Він народився між 1623-м і 1625-м роками в Ніжині в козацькій родині. Роман зробив військову кар'єру: від охоронця військової скарбниці Ніжинського полку – до посади ніжинського наказного полковника, генерального підскарбія при гетьмані Іванові Брюховецькому. Є достеменні відомості і про те, що він спершу підтримував Якіма Сомка, потім перекинувся на бік Брюховецького. Доклав він зусиль і до проголошення церковного прокляття (анафеми) гетьману Дем'янові Многогрішному, який захопив майно Ракушки-Романовського в Ніжині. Наприкінці життя став священником у містечку Стародубі, де мешкав з родиною. Помер 1703 року.

Що ж стосується літопису Самійла Величка, то вам цікаво буде дізнатися, що оповідання в літописі про похід Івана Сірка з козаками на Крим і про лист до кримського хана послужило основою сюжету для знаменитої картини Іллі Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові». Ці оповіді також лягли в основу прекрасної драми Спиридона Черкасенка «Про що тирса шелестіла».

Пригадайте, який твір Черкасенка ви вже вивчали.

Поцікавтеся історією картини Рєпіна, підготуйте коротке повідомлення про неї.

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Сьогодні подорож буде незвичайною. Здійснити її вдасться за допомогою контурних карт. Використавши знання із зарубіжної літератури, створіть літературні карти епохи Ренесансу й бароко в Європі. Кожну країну означте відомостями про найвидатніші літературні, музичні, живописні твори цих епох. Деякі підказки можна знайти в цьому розділі підручника.

ПОГЛИБЛЮЄМО ЗНАННЯ, РОЗШИРЮЄМО СВІТОГЛЯД

1. Шевчук В. Муза Роксоланська: У 2 кн. – К., 2004.
2. Макаров А. Світло українського бароко. – К., 1994.
3. Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII століть. – К., 1993.
4. Історія русів / Передмова В. Шевчука. – К., 1991.
5. Величко Самійло. Літопис: У 2 т. – К., 1991.
6. Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія: У 2 ч. – К., 1995.
7. Луценко Ю. Григорій Граб'янка та його літопис // Літопис гадяцького полковника Григорія Граб'янки. – К., 1992.

ПОЕЗІЯ

...Твори високої поетичної стійності, яких не постидалась би жодна література на світі і котрі сміло можуть видержати порівняння з найкращим... твори, котрі справедливо і по заслугі здобули собі серед народу таку широку популярність.

Іван Франко

«САД ПОЕТИЧНИЙ»

На другу половину XVII століття припав розквіт не лише прози, а й віршованої літератури. Провідну роль знову-таки відігравала Києво-Могилянська академія. В академії читали унікальні курси поетики й риторики справжні світочі науки, письменники, громадські, культурні, релігійні діячі: Лазар Баранович, Іоаникій Галатювський, Феофан Прокопович, Митрофан Довгалецький та багато інших. Їхні наукові праці, лекції стали основою викладання поетичного мистецтва в академії, зокрема це «Настанови в поетичному мистецтві» Григорія Кониського, «Сад поетичний» Митрофана Довгалецького та «Про поетичне мистецтво» Феофана Прокоповича.

ПАМ'ЯТАЙМО!

У тогочасних трактатах виділяли такі роди і види поезії: епічна, драматична (трагедії, комедії та трагікомедії), сатирична, буколічна (поезія пастухів), елегійна (скорботна), епістолярна, лірична, епіграматична, курйозна і фігурна (вірші у формі «раків», хрестів, зірок, лабіринтів, акровірші), емблематична, віршові загадки та пародії.

Спробуймо з'ясувати особливості курйозної поезії, найталановитішим представником якої є Іван Величковський.

«ДВІ КНИЖЕЧКИ ВКУПІ ЗВ'ЯЗАНІ»

ТВОРЧІСТЬ ІВАНА ВЕЛИЧКОВСЬКОГО

...Не для якогось, крий Боже, марнославства, але цілком для хвали Бога і славетної володарки нашої і завжди Діви Марії, і на оздобу Вітчизни нашої та втіху малоросійським синам її, особливо для читання охочим та любомудрим.

Іван Величковський

Іван Величковський – поет надзвичайний. Саме поет, а не віршописець. Бо наділила його природа іскрою художнього таланту – здатністю

пильно вдивлятися у світ, гостро й парадоксально осмислювати його, виливати свої думки в місткі асоціації, колоритні образи, влучні дотепи. Віртуозно володіючи словом і віршем, він полюбляв експериментувати, шукати та розробляти нові й незвичні літературні форми. Це була типова людина епохи бароко – ренесансна життєрадісність і життєлюбність поєднувалися в ньому з глибокою, щирою релігійністю, а це живило потужною енергією його творчість, – така одностайна думка дослідників його поезії. Цікавий він ще й тим, що не займав високих посад, не мав поважних титулів і, будучи освіченою людиною, лишався все життя рядовим орачем рідної культурної ниви.

Точна дата народження Величковського невідома, дослідники припускають, що народився він на Ніжинщині близько 1651 року. Загалом відомостей про його життя небагато, але маємо знати: навчався у Києво-Могилянській академії, працював у Чернігівській друкарні, належав до культурно-освітнього осередку, створеного Лазарем Барановичем. У Чернігові мешкали його рідні брати – чернець Віктор і намісник Свято-Микільського монастиря Лаврентій. Тут Величковський і одружився, став священиком. У середині 1680-х років переїхав до Полтави, де зайняв посаду пресвітера соборної Успенської церкви. Згодом намісником цієї церкви довгі роки був його син. Помер Іван Величковський у вересні 1701 року.

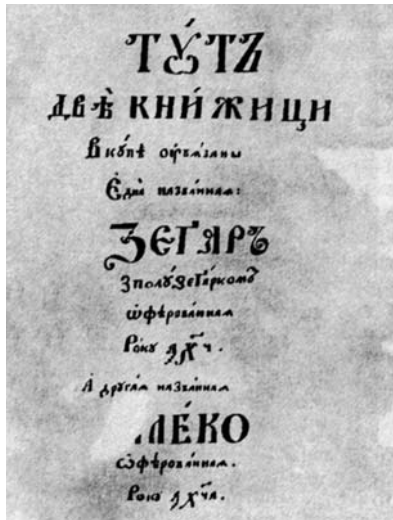
Творчість Івана Величковського є одним з найяскравіших зразків українського бароко. Доробок цього непересічного автора – панегірик на честь Лазаря Барановича, «Вірші про Дедала», складені на честь Івана Самойловича та подаровані гетьманові в Полтаві 1687 року. Цей факт, до речі, відомий нам з літопису Самійла Величка, а сам автор літопису, оцінюючи літературну спадщину поета, назвав Величковського «мужем, наділеним мудрістю й Божою благодаттю!» Найвидатнішими стали дві рукописні збірки «Зеґар¹ з полузеґарком» і «Млеко». Окрім того, зберігся великий рукописний збірник, куди автор записував як панегірики релігійного характеру, так і ліричні твори, епіграми, переклади тощо. Свої збірки «Зеґар з полузеґарком» та «Млеко» Іван Величковський подарував київському митрополитові Варлааму Ясинському.

Іван Величковський як людина творча поставив перед собою доволі амбітну мету: «вписати» українську літературу в загальноєвропейський літературний мистецький простір, про що свідчить його власне зізнання в передмові до книжки «Млеко»: «Я ж, як справжній син Малоросійської вітчизни нашої, уболюючи за те серцем... із горливості своєї до милої Вітчизни, прикликавши Бога та Божу Матір і святих, умислив, скільки можливість простого розуму мого дозволяла, деякі значніші поетичні штуки з'явити руською мовою... які чужою мовою не можуть бути з'явлені».

Прокоментуйте ці міркування Величковського.

Побутує думка, що Іван Величковський творив для людей освічених, мудрих, що глибоко розумілися на поетичному слові. Окрім того, такий читач умів розгадувати поетичні загадки. Тому не можна приступити до розмови про них, не дослухавшись до рекомендацій автора: «Коли ці вірші мої він (читач. – О.М.) швидко пройде, не добачивши, яка в кожному штучка ховається, мало або жодного не досягне пожитку. Але коли над

¹ Зеґар – великий годинник, найчастіше з боєм, на будинку або на вежі.

Рукописна титулка
двох книжок
Івана Величковського

кожним віршиком так багато забавиться, аж поки зрозуміє, що в ньому за рік захована, вельми їх полюбить». А відтак продовжує: «Тож, прецінь, ласкавий читальнику, коли з них хочеш віднести втіху, довго розумій їх, а коли котрась штучка здасться для розуміння переважка, слухна річ, одного й другого прикликавши, спільно домислюйтеся. Адже усі все можемо, а один усього знати не може, відтак Бог дав розум при писанні, дасть і при читанні».

Іван Величковський вважав за цілком допустиме застосовувати до «християнських матерій» «курійозну» форму (дивіться ваш літературознавчий словник), прагнучи до синтезу змісту та форми. Художність його творів можна осягнути, якщо розглядати їх у єдності обох цих складників. «Християнський» зміст не можна ігнорувати – слід спробувати знайти в ньому відлуння змісту «національного» – соціальної дійсності тогочасної України.

Збірка «**Зеґар з полузеґарком**» невелика за обсягом. До неї входять звертання до читача, що є зашифрованою анаграмою¹ «Іоан Величковський», вірші та прозове звернення до Варлаама Ясинського, а також три поетичні цикли «Зеґар цілий, що складається з 24 годин», «Полузеґарек, що включає в себе години денні, а особливо години нічні», «Ївадранс, тобто розділення годин на чотири частини» (це дуже цікава форма, адже письменник намагався уявити світ, що має чотири складники – весна, літо, осінь, зима; схід, захід, південь, північ). Ви знаєте, що й синоптичних Євангелій насправді чотири – від Матвія, Марка, Луки, Іоанна.

Збірка «Зеґар» духовна. У віршованій формі автор розповідає історію життя і воскресіння Ісуса Христа та його матері Діви Марії. Полужеґарек вибудовує ціннісні орієнтири віруючої людини.

Дещо відокремленим у цій збірці є цикл *«Минути»*, де постають картини світу, в якому живе звичайна людина. Ідея цього циклу полягає в тому, що все минає – автор увиразнює цю думку, назвавши поступово віхи людського життя від народження до покаяння перед смертю. *«Минутими злими»* Іван Величковський називає славу, багатство, честь, пияцтво, мстивість, гордість, пиху, хвальбу, високі думи, банкетети, службу, дружбу, жарти, утіху, розкоші, скарби, зради, хитрість, ошуканство, заздрість, ненависть тощо. Усе це марності сього світу, несталі і нетривалі. Всі вони минуть – коли прийде смерть.

На протилежному полюсі – в *«минутах добрих»* – поет концентрує явища, які асоціюються з приниженими й упослідженими: хвороби, переслідування, муки, біди, жалі, сльози, образи, наруги, голод, спрагу, наготу, убожество, каліцтво, сліпоту, німоту, трудно, неспокій – все те, що терпить людина протягом життя. Явища ці – «всьяке зло», але терпіти його дово-

¹ Анагра́ма – переставлення літер у слові у зворотному порядку, завдяки чому з’являється нове слово.

диться здебільшого «добрим», бідним, порядним людям. Звільнить їх також тільки смерть.

Чи могли б ви додати щось від себе до «минут злих і добрих»?

Отже, як слушно вважав Валерій Шевчук, вічний зеґар Величковського має дві стрілки, одна з яких вказує на години, тобто говорить про Бога й людину, а друга – «минутна», що представляє людський світ в усій його «багатоманітності, складності, тлінності й безподібності».

Іван Величковський змолоду зневажав перегони за багатством і панство загалом (це виразно засвідчує його епіграма про великого пана-магната, котрий притягає золото, як магніт залізо; поет грає на словах-омонімах «магнас» і «магнес»).

Як ви вважаєте, чи реалізує автор соціальні мотиви у своїй духовній ліриці?

По-християнськи обстоюючи трактовану ідею рівності всіх людей, Іван Величковський приділяє багато уваги надзвичайно популярній у мистецтві епохи бароко темі неминучості, невідворотності, всевладності смерті, байдужої до соціальних градацій та ієрархій, і взаємозв'язаній з темою смерті темі часу – його швидкоплинності, невпинності. Ці теми не втратили своєї актуальності і в нові часи.

Наступна збірка, «Млеко», що має повну назву «Млеко, од вівці паси-тиру належне», цікава насамперед «Передмовою до читача», про яку ми вже згадували, та 23-ма віршами, які автор назвав «поетицькі штучки».

Дмитро Чижевський, видатний дослідник української літератури, зауважив: «Інколи вірші писали та друкували як певну фігуру: хрест, півмісяць, яйце, чарку і т.п. У таких іграшках виявлялася чиста радість із віртуозного віршового вміння, з віршованої форми. Зміст не завжди грав велику роль».

Сам автор називав такі курйозні вірші: «ехо», «різні типи раків», «азбучні» вірші, «анаграми», «акровірші», «лабіринти», «фігурні» у вигляді трикутників та інші – до того ж супроводжував свої визначення власними прикладами.

Автор пояснює зміст кожного виду своїх курйозних віршів: «*ехо*» – вірш, у якому перегукуються останні склади кінцевих слів у рядках; «*рак літеральний*» (тобто буквений) – вірш, у якому літери в словах, навіть читаючись навпаки, зберігають зміст слів; схожий на нього і «*рак словесний*», у якому читаються навпаки не літери, а цілі слова. Натомість «*рак прекословний*» – зовсім протилежна форма вірша, у ньому слова, що читаються навпаки, виражають і протилежне значення. А ще є вірші «*одноголасні*», що завершуються однаковою голосною, «*жартівні*» (жартівливі), в яких слова переставлені так, що викликають сміх, «*епіграми*» та ін.

Сторінка зі збірки «Зеґар»
з малюнками
Івана Величковського

Спробуйте визначити, який з наведених прикладів якому видові курйозного вірша відповідає.

1. Менé раді на радóсть богом міру дáнна
 Анна во дáр бо имя ми обрадовáнна,
 Анна дáр и мнѣ сѣи мира дáнна,
 Анна ми мáти и та ми мáнна,
 Анна пита мя я мáти пáнна.
2. – Чтó пáчеши, Адáме: земнаго ли края?
 – Рáя.
 – Чему́ в óнь не внідеши, бойш ли ся брáны?
 – Рáны.
 – Не м[ожеши] ли вніти внúтр егó побѣдно?
 – Бѣдно.
 – Или́ возбранén тебѣ вход ест херувíми?
 – Ими.

ПАМ'ЯТАЙМО!

Творчість Івана Величковського – класичний взірець і один з найцінніший набутків українського бароко.

МАНДРУВАЛА СВІТОМ ПІСНЯ

Нам добро і нікому зло – ось законне життя.

Семен Климовський

Серед літературних пам'яток XVIII – початку XIX століття є настільки унікальні, що навіть історія їх побутування, виконання, мандрів видаються мало не детективними.

Це був період бурхливого розвитку книжної пісні. Ціла плеяда поетів-піснярів, використовуючи цінний досвід українського фольклору, дарували своєму народові нові й нові перлини, які згодом ставали народними. Цікавою є історія знаменитої пісні «**Їхав козак за Дунай**». Це одна з кращих українських народних пісень літературного походження.

Текст пісні вперше було надруковано в російському збірнику Львова-Прача 1790 року. Звісно, з приводу авторства пісні тривали довгі дискусії, але російський історик і письменник *Микола Карамзін* першим назвав її автора – **Семена Климовського**, про якого написав так: «Кажуть, що Климовський не менш, як сім грецьких мудреців, був славний і шанований між його побратимами козаками...» Учені припускають, що ця талановита людина також належала до славних випускників Києво-Могилянської академії.

Про життя Семена Климовського більше припущень, аніж фактів. Проте він був досить популярним свого часу, адже про нього 1812 року князь Олександр Шаховський написав водевіль під назвою «Козак-віршотворець». Згадано його прізвище і в п'єсі Івана Котляревського «Наталка Полтавка», причому автор украй негативно відгукнувся про свого побратима по перу. Ви запитаете чому? А саме тому, що чимало історичних пліток мандрувало в Російській імперії і одна з них розповідала, що Климовський писав панегірики Петрові I.

Пісня «Їхав козак за Дунай» написана як відгомін численних російсько-турецьких воєн, які тривали у XVIII столітті. До речі, вона стала народною не лише в Україні, а й у далекій Шотландії. Подолавши кордони і

мовні бар'єри, підкорила всю Європу, звучала і звучить чеською і французькою, польською і болгарською, угорською і сербською мовами.

Ось що писав про автора та його твір видатний український учений-фольклорист *Михайло Максимович*: «Сія пісня складена козаком Семеном Климівським, якому, напевно, належить і чимало інших, що лишилося невідомим, як і взагалі ми не знаємо творців народних пісень. Климівський жив близько 1724 року... Пісня сія переходить з одного пісенника в інший зі сторонніми наростами, які ледве чи можна приписати Климівському».

Що, на вашу думку, вчений назвав «сторонніми наростами»? Як і чому змінюється пісня, поширюючись у народі?

Михайло Башилов.
Портрет
Семена Климівського

Пісня написана бездоганною українською народною мовою. Автор використав силабічне віршування. Звісно, під час перекладу іншими мовами текст утрачав первинну сюжетну основу, кожен народ доповнював його елементами реалій власного життя: так виникав щоразу новий твір. Але зберігався провідний мотив оригіналу, вічний, як саме життя, – розлука закоханих. Картина прощання козака, що їде воювати, з дівчиною сповнена світлим смутком і неповторною внутрішньою красою людських взаємин – щирих, справжніх, глибоких...

Німецький фольклорист і письменник Георг Коль зібрав незаперечні докази того, що саме українська пісня прийшла до Європи і стала основою народних співанок у різних країнах. Учений дослідив історію подорожей пісні, зібрав інформацію про життя Семена Климівського і щиро дивувався, що в Україні про цього талановитого автора мало хто знає.

Виявляється, пісню Климівського перекладали кращі європейські поети, до неї зверталися найвідоміші композитори (до прикладу, Бетховен створив дві музичні варіації на тему пісні «Їхав козак за Дунай»).

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I рівень – початковий

1. Назвіть види курйозних віршів Івана Величковського.
2. Визначте, які твори Величковського мають духовний, а які – світський характер.
3. Чим унікальна доля пісні Семена Климівського «Їхав козак за Дунай»?

II рівень – середній

1. Розкажіть про збірку Величковського «Зеґар з полузеґарком». Які цикли до неї входять, у чому їх особливість?
2. Поясніть, чому вірші Івана Величковського зі збірки «Млеко» звуться курйозними.
3. Наведіть факти, що свідчать про світову славу пісні Семена Климівського.

III рівень – достатній

1. Виберіть із запропонованих правильне твердження і прокоментуйте його.

- А. Іван Величковський намагався відсторонитися від засад релігійної лірики.
 - Б. Іван Величковський працював лише в царині світського віршування.
 - В. Іван Величковський писав лише панегірики можновладцям, присвячуючи їм свої твори.
 - Г. Іван Величковський зажив слави як автор поетичних творів різних жанрів і тематики.
2. Проаналізуйте твір Семена Климівського як взірць любовної лірики.
 3. Узагальніть свої знання про розвиток української поезії у XVIII столітті, підготувавши коротке резюме з цього питання.

IV рівень – високий

1. Поміркуйте, як спосіб життя, погляди, переконання, світогляд вплинули на творчість Івана Величковського та Семена Климівського, що жили приблизно в один час. Що об'єднує і що різнить цих авторів?
2. Доведіть, що в збірці Величковського «Зеґар з полузеґарком» наявні глибоко філософські мотиви.
3. Як відомо, історія життя Семена Климівського переповнена плітками. Наскільки, на вашу думку, вони впливають на дослідження творчості поета? Чи потрібно розвінчувати таку інформацію?

РОБОТА В ГРУПАХ

Розділившись на групи, запропонуйте своє трактування назв поетичних збірок Івана Величковського. Група експертів визначить, чиє пояснення найбільше відповідає дійсності.

ДИСКУТУЄМО

Як ви вважаєте, курйозні (або фігурні) вірші є зразками елітарної поезії чи це твори для масового читача?

Дискусія має розвиватися у двох площинах: стосовно часу їх створення і сучасності.

ПРАЦЮЄМО З ПРОЕКТОМ

Організуйте проект під назвою «Десять найкращих українських народних пісень». Кожен учень класу – учасник проекту – підготує і презентує свою пісню, яку він вважає найкращою. Можна залучити як власне народні, так і пісні літературного походження, твори програмові і ті, які ви чули від ваших рідних, друзів. Проведіть голосування, і десять пісень, що наберуть найбільшу кількість голосів, стануть переможцями.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Ви вже зрозуміли, що курйозні вірші мають одну визначальну особливість: у них форма важливіша, ніж зміст. Тож спробуйте самі створити будь-який варіант курйозного вірша, послугуючись прикладами творів Івана Величковського.

ВАШ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Фігу́рні (курйо́зні) ві́рші (лат. *повтор, поворот*) – вишукані поетичні твори, неординарні за формою, які поширювалися в українській літературі з початком доби бароко. Вони мали різні зовнішні форми, а відтак і називалися: рак, кентавр, ехо, луна, загадка, лабіринт тощо. Для фігурних віршів характерним є поєднання зорових і слухових елементів.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

З літопису Самійла Величка дізнаємося, що Іван Величковський був також знаним художником. Відомо, що творчістю Величковського щиро захоплювався гетьман Іван Мазепа. Нащадки поета були також непересічними особистостями. Перший син, як вам уже відомо, продовжив справу батька і служив у тому самому храмі, а другий, Василь, став ніжинським полковником – чин на той час вельми поважний. Саме він упорядковував рукописи свого талановитого батька, певний час зберігав Києво-Печерський патерик.

А як добре ви знаєте своє генеалогічне дерево? Чи важливо, на ваш погляд, для сучасної людини пам'ятати своїх предків?

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Фігурні, вони ж курйозні, вірші – це твори, в яких поєднуються властивості звукових і візуальних образів. Вони переважно мають графічну форму хреста, птаха, сокири тощо.

Такі вірші народжувалися в різних літературах світу, а запроваджені вони були александрійським поетом Сіммієм Родоським. Неповторні поетичні фігури знаходимо у збірках творів російських поетів Олександра Сумарокова («Хрест»), Гаврила Державіна («Піраміда»). Відродження цього загадкового виду поезії відбулося на початку XX століття – у творчості французького Гійома Аполлінера, українця Михайля Семенка, російського поета Валерія Брюсова. Наприкінці XX століття цей вид віршування знову ожив у різних європейських поетичних школах. Але розмова про це трохи згодом!

ВІДПОЧИВАЮЧИ, ВЧИМОСЯ

Спробуйте розгадати вірш-лабіринт, який наводив Іван Величковський, і поясніть принцип його побудови.

Я і р а м а р і я
І р а М с М а р і
Р а М с у с М а р
А М с у с у с М а
М с у с І с у с М
А М с у с у с М а
Р а М с у с М а р
І р а М с М а р і
я і р а М а р і я

ПОГЛИБЛЮЄМО ЗНАННЯ, РОЗШИРЮЄМО СВІТОГЛЯД

1. Шевчук В. Муза Роксоланська: У 2 кн. – К., 2005.
2. Нудьга Г. Слово і пісня. – К., 1985.
3. Величковський І. Твори. – К., 1972.
4. Антологія української поезії: У 2 т. – К., 1984. – Т. 1.
5. Шевчук В. Дорога в тисячу років. – К., 1990.
6. Чижевський Д. Історія української літератури. – Тернопіль, 1994.

